

Madách Könyvtár — Új folyam 33.

L. Kiss Ibolya

Erzsi tekintetes asszony

Sorozatszerkesztő: Andor Csaba

A sorozat eddig megjelent köteteit lásd az utolsó lapokon!

L. Kiss Ibolya

Erzsi tekintetes asszony

2. kiadás

© L. Kiss Ibolya örököse

Madách Irodalmi Társaság
Budapest
2004

Készült Budapesten, 2004-ben. Felelős kiadó,
műszaki szerkesztő, borító:
Andor Csaba

ISBN 963 9386 15 4
ISSN 1219-4042

I.

Nyár volt, kalászt érlelő, meleg júniusi éjjel. A levegő mozdulatlanul feküdt Várad házai között, melyek körvonalai élesen rajzolódtek a nyári éj kékségébe... A hold valahol a Kálvária-hegy mögött bujkált, de a csillagok világítottak, s ezüstös fényüket rászitálták az alvó város kopott tetőire... Sejtelmes, derengő félhomályba burkolóztak a fák, a bihari hegyek s még a Kőrös sebes folyású vize is mintha lassabban hömpölygött volna az éjféli utáni csendességben... Aludt a természet, s aludt ez a nappal vásári hangosságú város, hogy virradatra új erővel kezdje meg lüktető életét.

A Kőrös-kavicsal kirakott utcák során nem koppant lépés, szerelmes macskák nyivákolása sem hallatszott a háztetők felett, csak a "Báránka" előtt volt hangos az élet. Itt járatta Klobusiczky monospetri földbirtokos kocsisa órák óta a két szürkét. Éjféltre rendelte ide a gazdája, de úgy látszik, a hazamenetelre még nemigen gondoltak, mert a kocsmából hangos ricsaj hallatszott az utcára, amelynek lakói felfelriadva álmukból, a gyehezza tüzére kívánták a "Báránkát", a benne mulatókkal együtt...

A kocsis elfáradt a várakozásban, s bóbiskolni kezdett... Elnehezülő fejét a mellére eresztette, s gyeplőt tartó keze ernyedten hullott az ölébe. A lovak megéreztek a kocsis szendergését, és abbahagyták a menést; megállottak, pontosan a kocsmá ajtaja előtt, mint akik tudják, hogy hol kell várni mulató gazdájukra.

Az ég kárpitjára futófelhő osont, s egy most kerekedett gyenge fuvallat meglibbentette a bejárat felett csüngő vendéghívogató hánccsot, mely úgy kezdett lengeni az ezüstös éjszakában, mint kibomlott, szőke asszonyi hajfonat... A kis híd felől most egy emberi alak körvonalai lettek láthatóvá. Az éjjeliőr közeledett, kezében pislogó lámpást tartva. Lassan, tempósan lépkedett, mint akinek futja az időből, a kocsmá elé érve lábujjhegyre ágaskodott, és bekukucskált a zsalugáter nyílásán át az ivóba.

— Mit kíváncsiskodsz, István? — pirított rá az ő kopogó lépteire felrezzent kocsis.

— Nini! Te vagy az, János? Észre sem vettelek. Hát most ide jártok, nem a Betekincsbe?

— A Betekincset már meguntuk... Meg itt jobban húzza a cigány.

— Jó cigány. Aszongyák, ez húzza a legjobban Váradon.

— Az... Hát te meg még mindig lámpással keresed a saját árnyékokat?

— Lámpással, ha nincs hódvilág — nevetett az ő —, de te is úgy látom, még mindig a kocsmá előtt szagolod a bakatort.

— Mondtam már neked, hogy nem ihatok, ha a tekintetes úr iszik — sóhajtott a kocsis, de úgy, hogy a nyál összefutott a szájában.

— Hát még mindig tart a szerződés?

— Tart a'! Fene egye... Mert mikor kifordultunk részeg fővel a székellyhidi határba — magyarázta bőbeszédűen —, oszt igen összehorzsoltuk az arcukat, szerződést kötöttünk a tekintetes úrral, hogy ha én iszok, ő nem nyúl pohárhoz. Ha meg néki jön kedve az itókára, én maradok józan. Mer hát a lovakat egyikünknek haza kell vezetni... Tüzes dögök ezek.

Az ő nem hagyta annyiban. Tudta, hogy igen szereti János az itókát, kedve kerekedett a bosszantására.

— No te, szegény fejed! Oszt most mékötökön van a sor? Tán csak nem a Klobusiczky tekintetes úron?

— Rajta — nyögte János —, már egy félév óta... Rám azóta sem került sor. Félév óta szomjazom... De hát magyar ember megtartja a szavát. Ugye, István?

— A' meg... Oszt még mindig annak a szép asszonynak a kedvéért jártok be Petriből? — kérdezősködött tovább, mert igen kíváncsivá teremtette az Úr.

— Annak a'! — felelte a kocsis, s melegség öntötte el a szíve tájékát. — De már nem csak a mi fogatunkon jár — tette hozzá sóhajtván.

— Nem-e? Hát osztán kién?

— Az unokatestvére, Fráter Balázs tekintetes úr kocsikáztatja mostanában.

— Igaz, hogy ő a legszebb asszony Nagyváradon? Mert én még nem láttam, pedig eleget kódorgok éjjel az utcákon.

A kocsis szeme tüzelni kezdett... A torok mintha kiszáradt volna, rekedt lett a hangja, amikor felelt.

— Barna asszony... A szeme fekete, mint a bogár, oszt úgy kacag, mint a gerlemadár...

Most hirtelen kicsapódott a kocsmajtó. Dülöngélő alak lépett ki rajta az utcára, meg-megbotlott a három lépcsőfokban, míg elérte a földet, aztán hangos énekszóval bekanyarodott a vásár út irányába. Az éjjeliőr kezébe véve a lámpást, elindult utána, István meg újra elkezdte járatni a lovakat.

...Kelet felől pirkadni kezdett az ég alja, a szőlődombok venyigéi közé beopta magát a rózsaszínű hajnal...

2.

A Báránkában mérték a legjobb bort egész Biharországban: az édesen savanykás érmelléki bakatort, s itt húzta legszívrepesztőbben a cigány... Ma különösen jól játszott, úgy zengett a hegedűje húrja, hogy szívében érezte rezgését az ember. Új nótát játszott, nemrégiben tanulta Debrecenben Boka Károlytól: A diri-dongót.

*“Sej diri-dongó,
Haj diri-dongó,
Csak azért is diri-dongó...”*

A cigány húzta, az urak kurjantgattak, s a különszoba levegője megtelt pipafüsttel, és a kiömlött bor savanykás szagával.

Négyen ültek egy megterített aszal mellett: Klobusiczky Béla, Fráter Balázs, egy tiszt, meg egy feketeszemű asszony. A férfiak kigombolt dolmányban, asztal alatt megengedett nadrágszíjjal, vörösre gyúlt arccal fűjták a dalt, az asszony félrecsúszott tollas kalappal a fején énekelt velük, csengő hangjával túlszárnyalva a férfiakat:

*“Debrecenbe’ kidobolták,
Hogy a dongót ne danolják.
Sej diri-dongó,
Haj diri-dongó,
Csak azért is diri-dongó...”*

Az asszony — akit Erzsinek szólítottak — galambszínű turnürös ruhát viselt, nyaka körül elefántcsontszínű csipkefodorral. Keblére rózsza volt tűzve, mely piros volt, mint a most serkent vér, illatos, mint a júliusi éjszaka...

A poharak gyorsan ürültek, s a hangulat percről percre emelkedett. A nótázásba már kurjantgatás is vegyült, s a vonó mind gyorsabban kapta el a húrt, a nagybögő majd megrepedt örömeiben, s a primás arca csak úgy ragyogott.

— Fene a fekete pofádba! — rikoltotta el magát Klobusiczky — már megint kimuzsikáltál egy bankót a tárcámból... — s kirúgva maga alól a széket, a cigány felé tartott. Az vigyorogva hajbókolt feléje, s magasra emelte homlokát, hogy izzadt bőrére jól tapadjon a kettérepesztett bankó, melyet csattanó tenyérrel kent rá a monospetri földesúr. Aztán újult erővel harsant fel a dal, melyet a berúgott emberek csökönységével ismételték el újra és újra:

“Csak azért is diri-dongó.”

Az asszony apró öklével ütögette hozzá a taktust az asztalon, hol lassúbb, hol gyorsabb tempóban, a nóta ritmusa szerint, míg végül egy pohár bor galambszínű ruhájára nem ömlött.

A nedvesség a bőréig hatolt. Ekkor elhallgatott. Pár percig maga elé bámult, aztán leintette a cigányt.

— Ácsi! — kiáltotta, s a hangja úgy hangzott, mint a parancs.

A banda elhallgatott.

— Elég volt a dongó! Most egy szomorút húzzál, egy nagyon szomorút, azt, hogy: “Cserebogár, sárga cserebogár...”

A primás meghajolt, s belevágott a húrba. A cimbalmos futamot cifrázott, és a kisbögős kitátotta a száját, hogy jobban hallhassa a fekete szemű asszony hangját:

*“Azt sem tudom, sokáig élek-e?
Csak azt mondd meg, rózsámé leszek-e?”*

énekelte, aztán elhallgatott, és maga elé bámult.

Fráter a székét melléje húzta.

— Mi az, Erzszi? Mért szontyolodtál el? A szomorúság nem áll jól neked... Igyál, vagy énekelj. Hej, cigány! — intette magához a prímást. — Húzd csak el a tekintetes asszony fülébe a nótáját... Azt a... azt a... hogy is hívják csak?... Izé... No, hogy a fenébe kezdődik?

Erzszi ráemelte a szemét, amelyben megcsillant a harmat:

— Hagyjad, Balázs... Elég volt mára a nótázásból s az ivásból! — s eltolta maga elől a boros poharát.

— Mi van veled? — kérdezte csodálkozva Klobusiczky, s pecsétgyűrűs kezébe vette az asszony finom, kékeres ujjait. — Ma este mint-ha kicseréltek volna.

Az asszony a fejük fölött égő lámpa lobogó lángjába bámult. Mikor megszólalt; lehalkult a hangja:

— Éjjel álmomban a fiacskámat láttam...

A fiatal tiszt, aki szemben ült vele, meglepetten kapta fel a fejét. Szerelmes volt Erzsibe, minden porcikájával kívánta ezt a bűgő hangú asszonyt, kinek suhogó selyemruhájából verbénaillat áradt — s most mintha hideg vízzel hűtötték volna le a teste forróságát. Ámulva kérdezte a mellette ülő Klobusiczkyt:

— Hogyan? Hát Erzsike tekintetes asszonynak... gyermeke is van?...

— Nem tudad? — csodálkozott a földesúr. — Elvált asszony Erzszi. Három gyermeke él Alsósztrégován.

— Ez meglep... — hebegett a tisztcske. — Igazán meglep... Megesküdtem volna rá, hogy özvegyasszony... Olyan... hogy is mondjam csak, kissé mulató özvegy... És ki az ura?

Klobusiczky vállat vont:

— Valami földbirtokos... Madách Imrének hívják.

— Madách? Nem ismerem... Hírét sem hallottam...

— Én sem — felelt bihari göggel a földesúr —, nem a mi vidékünkéről való.

Erzszi pedig még mindig a lámpalángot nézte... Mit láthatott benne? Elmúlt életét vagy fiacskája arcát? A hangja lágy lett, mint az esti szél, mely virágokat csókol.

— Elébeim állt a fiam... Kitérta a karját, és úgy kért, hogy ne hagyjam el őket.

— Érdekes, roppant érdekes — jegyezte meg a tiszt, s a szemét le nem vette a könnyfátyolos szemű asszonyról. — Irigylem azokat, akikről álmodik.

Fráter Balázs azonban rosszkedvűen legyintett:

— Bolondság, amit beszélsz. Álom... álom. Elmúlt. Minek beszélni róla?

— Összekulcsolta a kezét, úgy kért... És... én... álmomban is ott-hagytam őket — suttozta, s a karjára borult.

— Hallod, Erzszi, most aztán elég volt! — kiáltott rá Fráter. — Ha nem látnám a csókos, piros szádat, azt hinném, egy öreganyó búsul itt mellettem. Mit bolondozol? Igyál!... A bor elűzi a kísérteteket.

— Nem bolondság ez, Balázs! — emelte rá könnyáztatta tekintetét. — Rossz voltam anyának, gonosz feleségnek... Eh! De most már mindegy... Önts bort a poharamba. De ne a bakatorból, az erősebből! — s egyhajtásra kiitta a színültig töltött pohár tartalmát.

S a mulatozás újult erővel megindult. Szavak röppentek, melyek megbizsergették a testben a gyorsan keringő vért, csillogni kezdtek a férfiszemek, s a bor, cigány muzsika és a szerelem villamossággal teltette meg a szoba levegőjét, mint kinn a gyülekező felhők a nyári eget.

Most váratlanul felpattant az ajtó, s István lépett be rajta. Óvatosan körülnézett, majd összeütötte bokáját, az urához sietett, s a fülébe súgott valamit. A prímás erre leintette a bandát, és a következő percben a várakozás csendje lepte el az alacsony szobát.

Jól láttad? — kérdezte Klobusiczky. — Biztos, hogy elszeleltek?

— El... Egy darabig még vártam, míg eltűnnek az utca kanyarulatában, csak aztán jöttem be jelenteni — magyarázta István, a Bach-korszak titkos besúgóira célozva, kik éjszakánként a behúzott zsalugáterek nyitva hagyott résein át kémlelték a bihari urak mulatozását.

— Hányan voltak?

— Csak ketten... A hosszú, meg a fehércamásnyis. A bakonypartos ma nem jött, úgy látszik, még dagadt a pofája — nevetett a kocsis a bajusza alatt.

— István lekent neki tegnap éjjel egyet — magyarázta Klobusiczky a tisztnek. — Tudod, öcsémuram, tegnap az éj koromsötét volt... Aztán mondd csak, István — fordult újra a legénye felé —, merre vették az újtukat?

— A Fekete Sas irányában.

— Úgy látszik, bejöttek Tiszáék Gesztről, s most az ő nótájukra kíváncsiak a kopók — fordult bosszúsan Fráterhez. — Jó lesz nekünk is sietni, mert még a. mi ablakunk alá is visszajöhetnek Bécs bizalmasai... Nosza, Pityu!

Pityu, a kisbögös, csak erre a jelre várt, egy ugrással a két ablak között függő, kétféjű sassal díszített osztrák generális képénél termett, ott felágaskodott, jobb kezével megragadta a ráját, s egyet fordított rajta. A kép túloldalán Kossuth Lajos barna körszakállas arca lett láthatóvá.

S most az urak felálltak helyükről. Szemükből egykettőre kiröppent a mámor, s a szemöldökük alatt lelkes fényben kezdett ragyogni a lélek tükre... István haptákba vágta magát, a cigányok letérdepeltek a kép alá, s egyszerre, mintha a levert szabadságharc síró angyala érintette volna meg láthatatlan szárnyával a szívüket, feltört belőlük a még ki nem hevert bánat. Fejüket a bujdosó vezér képe felé fordították, s mint egy belső fohászt, halkán, nagyon halkán elkezdtek énekelni a váradi magyarok imádságát: a Kossuth-nótát... És szállt a dal, szállt a kis kocsmá füstös gerendájú mennyezete felé, majd kiosont az alvó éjszakába, s úr, szolga meg purdó éneke beleolvadt a város felett végigsuhanó szél sóhajába.

Egy darabig még ünnepélyes csendben állva maradtak, aztán Pityu visszafordította a képet, az urak meg a helyükre ültek. Csak most vették észre, hogy Erzsi összeszorított szájjal, némán ülve maradt a helyén.

— Mi az? Te nem énekeltél velünk? — kérdezték csodálkozva.

— Nem! — mondta tompán az asszony. — Ezt a dalt nem fogom soha... Túl sokat vett el már tőlem a haza... És mindig csak vett, s meg sem kérdezte, fájt-e, amit elvett?!

— Mi?... Mit beszélés? — Fráter közel hajolt hozzá, s a szeme köze nézett. — Úgy látszik, kontyod alá szaladt a bakator!

— Hát daloljon mást — könyörgött a tiszt, s letérdelt Erzsi lába elé. — Meghalok a hangjáért:

— Mondtam, ma nem énekelek többet.

Ám Klobusiczky szemével a cigány felé intett, erre a primás előre szemtelenkedett, s Erzsi háta mögé lopakodva, a fülébe kezdte húzni a nótáját. A tiszt újra könyörögni kezdett, Klobusiczky meg perzselte tekintetével a bőrét. A szemük összevillant.

— Erzsi... Énekelj!

Az asszony imbolyogva felállott. Fejét a lámpa felé emelte, szeme kerekre tágult, mintha valami rég nem látott arcot figyelne a lobogó lángban. A nyelve nehezen forgott már, de a hang tisztán csengő volt.

*“Bíró uram, panaszom van,
Nem szerettem én az uram.
Hogyha csókolt, fájt...”*

A szöveg szerint “szeretem”-et kellett volna mondania, ő azonban múlt időben énekelte a dalt, mint egy megtörtént, szomorú élményt. És most senki sem tudta honnan — talán a lelke megmaradt, szebbik feléből — könny préselődött a szeme sarkába, és végigpergett kifestett arcán. Felsikoltott, s kezébe temette arcát:

— Nem!... Nem bírom! Mondtam, hogy hagyjatok ma békén!

Fráter azonban elkapta a derekát, s magához húzta:

— Az én csókomtól ám nem fájdul meg a szád, ugye?

Egy pillanatig értelmetlenül bámult a borgőzös férfi arcába, majd mintha csak érkezett volna vissza messze kalandozó gondolata, felszisszent, s a köréje fonódó karokat ellökte magától.

— Hozzám ne érz! — kiáltotta. — Meg ne érints!

— Ejnye — sértődött meg Fráter —, hát már nem kellek? Bezzeg, mikor Hanzély Feri...

— Hallgass! — sikoltott az asszony, és keskeny, fehér kezét a férfi szájára tapasztotta. — Elhallgass, te... te... cudar!

— Ejnye, ezt se nekem mondták! — szólt Klobusiczky, s hangjába egy árnyalatnyi káröröm vegyült.

— Neked tavaly mondták! — vágott vissza Balázs, s olyat ütött az asztalra, hogy összecsendültek rajta a boros poharak. Aztán, hogy megmutassa férfierejét, egyik kezével megszorította Erzsi csuklóját, másikkal meg az arcát vonta magához, s hosszan, szenvedélyesen megcsókolta.

Az asszony levegő után kapkodott. Aztán kiszabadította magát:

— Becstelen!... — lihegte. — Igen, az vagy: becstelen. Az életem megrontója.

— Még, hogy én? — hördült fel Fráter. — Hát kellett téged elrontani?...

— Igyatok. Ne veszekedjete! — békítettek a többiek, és friss bort öntöttek a poharukba.

Az asszony azonban eltolta magától az italt.

— Hagyjatok... Nem kell a borotok, és ti sem kelletek.

— Mi? Még finnyáskodsz is? — kiáltotta Fráter, s poharát Erzsi szájához erősítette. — Igyál! Bihari bor ez, nem sztregovai *lőre*.

A nő felugrott. El akart szaladni, de lába, mint két oszlop, a helyéhez cövekelte. Állva maradt hát, de szemében különös fény gyúlt ki, mely kék volt, mint az őszi rétek fellobbanó lidércfénye. Haja kibomlott félrecsúszott kalapja alól, s ruhájának kapcsát hadonászó keze letépte magáról.

— Hogy beszélsz te velem?! — sikoltotta — Hogy mersz előttem ilyen hangot használni? Hát nem tudjátok, ki vagyok én?

— Tudjuk... Tudjuk... — nevettek az urak. Hiszen tegnap is mondtad: Te vagy a Múza. Csak el ne magyarázd újra.

— Az vagyok: Múza! — mondta gögösen, felülről. — A halhatatlan Mű elindítója, a Műé, mely örökkön élni fog.

— Miről beszél Erzsi tekintetes asszony? — kérdezte csodálkozva a tiszt Klobusiczkyt. — Műről? Milyen műről?

— Tudja a szösz.

Az asszony pedig folytatta:

— Mert ti, nyomorult férgek, már régen porrá váltok, mikor mi ketten még mindig élni fogunk: a Mű és én: a Múza.

— Szóval... Mi csak olyan... Hogy is mondtad csak? Igen, hogy hitvány férgek vagyunk előtted? Mi? — kérdezte sértődötten Monospetri ura.

— Az... Időhöz kötött lények. De én, a Mű elindítója, halhatatlan lettem. Mert én vagyok az örök Nő... Értitek? Az örök Nő, a megtestesült költészet, mely ha süllyed, borzadályt szül...

— Borzadályt — kiáltotta még egyszer, s kinyílt ruhájából láthatóvá vált a nyaka, melyen most kidülledtek az erek. Aztán akart még valamit mondani, de hang nem jött már ki a torkából, rácsapta hát kezét pirosra festett arcára, s úgy ahogy állt, hosszában végigesett a poharrakkal telt asztalon.

— Jajajaj! — jajdult fel a kisbögös, aki szerelmes volt Erzsibe. — Jajajaj, hogy megüthette magát a drága, szép tekintetes asszony...

— Fogd be a bagólesődet, cigány! — mordult rá a kijózanodott Klobusiczky. — Pakolhattok haza. Mára vége a mulatságnak.

3.

A szoba, melyben Erzsi tekintetes asszony albérletben lakott, szűk, keskeny helyiség volt, mintha az, aki építtette, takarékoskodni akart volna a téglákkal... Egyetlen ablaka az utcára nyílt, s ezen kikönyökölve, nagyszerűen lehetett szemlélni a ház előtt elsuhanó dámák ruháját, s fogadni az erre haladó gavallérok bókját... Most azonban zsugátér borult az ablaktáblára, hogy kirekessze a délelőtti nap kandi sugarát, mely így is beosont egy-két vékony csikban a korhadt zsalu zsindelei között, s megvilágította a kis szobát, melyben kábult álmát aludta az asszony, kit hajnaltájban röpítettek haza Klobusiczky szürkéi...

A mély csendet légy zümmögése sem zavarta meg, csak a tüdők egyenletes, ritmikus munkája volt hallható a fülledt levegőjű, asszonyi illattal telített szobában.

Most halkán kinyílt a folyosóra vezető ajtó, s Mari, a takarító asszony lépett be rajta. Alig tett azonban pár lépést előre, megbotlott az ajtó elé húzott székből, mely hangos puffanással esett a szoba gyalult deszkájú padozatára.

Az alvó asszony felrettent.

— Mi az? Mi történt? — kérdezte ijedten, s kezét zakatoló szívére szorította.

— Semmi — felelte morogva Mari, s helyére állította a felborított bútordarabot. — Már megint az ajtó elé húzott a tekintetes asszony egy széket... Mitől fél ugyan? Hogy kirabolják?... Ugyan, hát mit vinnének el innen? Jaj, most meg a csipke sáljára léptem. Úgy hajigálja szét ezt a finom jószágot, mintha még mindig sok volna belőle...

Erzsi nyöszörögve fordult a másik oldalára:

— Hagyj aludni még egy kicsit... Menj ki!... — Mari ám az ablaknál termett. Kinyitotta a zsalut, s a nyári nap aranyló derűje sugárkévékben özönlött az albérleti szobába, melynek közepén foszlós selymű biedermeier-garnitúra állott, teledobálva az éjjel levetett ruhadarabokkal. A galamszínű ruha félig lecsúsztatva, egy szék támláján hevert, a kalap a díványra volt dobva, az asztalon kézitükör, összegyűrt újságok, s a tegnap viselt tollas kalap hevert. Csak a rózsza illatozott gondosan vízbe rakva egy boros pohár mellett, az almáriom tetején...

Mari dohogva tett-vett a szobában, Erzsi meg kérlelni kezdte, hogy csak még egy félórácskára csukja be az ablaktáblákat.

— Dehogy csukom, dehogy csukom... — dohogott Mari —, hogy megint ujjal mutogassanak a Fogtövi-házra? Lala! Még behúzza a zsalugáter, mert megint későn jött haza a tekintetes asszony...

— Bánom is én, mit mondanak. Tudod, hogy nem törődöm az emberekkel.

— De én bánom!... Az egész Apolló utcában én takarítok a legkéssőbbben. Majd kisül a szemem, harangozáskor rázni ki a portörlőrongyot... Persze... Éjszakázni! Muzsikaszón sírni!... Bútorozott szobát tartani!... — szapulta Erzsit a vén cseléd bizalmasságával. — Egy Fráter-lány: úgy él, mint egy férfi...

— Mari, mért bántasz még te is?!

— Jól van, jól... Nem szóltam én semmit. De nézzen a tükörbe: beszél az helyettem is... Ha nem rak pirosítót az orcájára, olyan halovány, mint a halál. A szíve meg úgy zakatol, hogy idáig hallom.

Erzsi felült az ágyban. Amint fölemelkedett a csipkebetétes párnákról, s meztelen karját a bordó paplanra nyújtotta, szinte világított a bőre fehérsége. Most sokkal soványabbnak tűnt fel keskeny, finom arca,

mint este a csipkefodros selyem ruhában, s a szeme is mélyebbnek, sötétebbnek látszott.

— Ha csak egy kicsit is szeretsz, Mari, hagyj egy félórát magamra. Álmodtam az imént...

— Álmodott? — örvendezett Mari. — Már megint álmodott? És miről?

— Egy régi, régi házban jártam.

Mari elgondolkozott. Az Álmoskönyvben a ház hírt jelent.

— Biztosan hírt fog kapni a tekintetes asszony. Adja Isten, hogy jó hírt.

— Talán a gyermekeim írnak —, mondta Erzsi, s meleg fény lobbant fáradt nézésű szemébe.

— Hát bizony írhatnak a szülőanyjuknak — jegyezte meg rosszalóan az asszony. — Már talán egy éve is elmúlt, hogy hírt kaptunk róluk.

— Írnak ők, Mari. Óh, hát hogyan írának nekem... A nagyanyjuk széjjel tépi a levelüket, hogy sohse kapjam meg...

— Vén sárkány — morogta Mari, s szétmorzsolta egy odatolakodott cseppet a szeme sarkából.

— A sárkánynak is van szíve, Mari... Csak neki nincsen. — Felsőhajtott és visszadőlt a párnáira.

A kis szoba, Mari és a kopott huzatú bútorok már régen megszokták a sóhajait, melyek — ha összegyűlhetnek volna a szoba sarkába — tán szétrepesztették volna a ház falát... A sóhaj azonban — a léleknek ez a szenvedésből fakadt párája — eloszlott, eltűnt a semmibe, mint a havasok közt képződött ködfátyol, s nem maradt meg belőle csak egy kis szorongás a rendetlenül verő szív tájékán.

— Ilyen hosszú ideig hír nélkül hagyni egy anyát — csóválta a fejét az asszony, miközben tett-vett a szobában. — Rettenetes ez. Pénzt sem küldtek már hónapok óta, pedig kellene. Igaz — mondta most élénken — tegnap itt volt a szabó, amék a rojtos mantillát varrta. Hogy tovább már nem vár. Ma újra eljön, s ha nem fizet a tekintetes asszony, elvisz valamit. A beste lelkének ez a muzsikáló jószág tetszett a legjobban! — s a falon függő zenélő órára mutatott.

Erzsit mintha vipera csípte volna meg. Felült az ágyban, szeme lángot lövellt:

— Az órát akarja?! — kiáltotta. — A sztregovai órát merészelte? Mért nem dobtad ki rögtön?

— Nem lehetett azt. Még röhögött is, mikor azt mondta, hogy joga van hozzá.

— Joga?

— Úgy mondta, lelkem, hogy joga van, mert nem fizetünk, csak hitegetjük. Pedig csak a rojtok a kabáton három forintjába kerültek.

— Ha újra jön, fizesd ki a szemtelent... Ráadásul meg dobj oda neki egy forintot borraavalóul.

Mari hümmögni kezdett. Egy darabig csak magában dohogott, aztán mégis csak kibökte:

— A hatost... tetszik tudni, amit tegnap a vak koldusnak küldött a tekintetes asszony: már a magamébul adtam...

Erzsi elhallgatott, aztán a mennyezetet nézte, mintha attól kért volna segítséget. Mikor megszólalt, határozott hangon papírost és tollat kért. Váltót állított ki tíz pengőforintról, s átnyújtotta Marinak. A vénasszony azonban rögtön visszaadta.

— Ne izgassa fel magát a tekintetes asszony, de a váltót nem fogadja el. Azt mondta, hogy nem váltják be azt már sehol, merthogy amit a kosztadó asszonynak adtunk, azt sem váltotta be senki, a suszterét sem a talpalásért.

— Talán... Talán a napokban megjön már a pénzem.

— Ha elküldték... De az a pénz nem szokott ám megérkezni, amit postára sem adtak...

— Mari! — kiáltott rá Erzsi. — Hogy mersz így beszélni? Az én pénzem biztosan megjön — mondta hittel —, s ha késik, az sem a Madáchék hibája, úgy látszik, nem adták el még a termést.

Mari elhallgatott. Mért is vitatkozzon, mikor a hangos szóból sohasem lett még bankó, s ha majd megkapja úrnője Sztregováról a járandóságot, tudja jól, hogy kamatostól visszakap ő mindent, amit titokban tejhordónak, kifőzőasszonynak adott — talán még marad is belőle, hogy kiválthassák a Zöldfa utcában zálogba tett kösöntyüket.

Igy hát hallgattak mind a ketten. Erzsi úgy feküdt a csipkés párnákon lehunyt szemekkel, mintha újra alvásra készülne.

— Hadd aludjon a lelkem — esett meg rajta Mari szíve. — Úgy-sincs sok öröme az ébrenlétben, így meg tán álmában a gyermekeivel játszik... — Lábujjhegyen kiment a szobából.

Alig húzta be maga után az ajtót, Erzsi felnyitotta nehézpillájú szemhéját, és hallgatózni kezdett... Aztán, hogy nem hallott mást, csak a vén cseléd távolodó léptét — leszállt az ágyról. Apró lábaira nem húzott papucset, mezítláb ment végig a gyalult padozaton az almárium elé, ott lehajolt megszagolni az éjjel keblén viselt illatozó rózsát, aztán lábujjhegyre állva felhúzta a falra akasztott, aranykeretű muzsikáló órát. A szerkezet halk, ezüstös hangon muzsikálni kezdett... Finoman esengő melódiát játszott, mely sejtelmes volt, mint az őszi alkonyat, bús, mint az előtte álló asszony tekintete... Az óra játszott s Erzsi szeméből hullottak a könnyek. S mikor elhalkult a dal — felhúzta a szerkezetet újra... Háromszor hallgatta végig az ismert dalt: aztán visszafeküdt az ágyába, s a sztregovai óra bongása mellett elszenderedett... Kétszer is kellett kopogni az ajtón, míg újból felébredt.

— Ki az?! — kiáltott fel riadtan. — Ki az, és mit akar?

— Én vagyok... Balázs... Bemehetek?

— Bújj beljebb! — mordult rá bosszúsan, mert a férfi engedélyt sem várva, máris a küszöbön állott. — Mit mászkálsz hajnalban, tudod, szeretek aludni.

— Erzsi — kezdte vontatva Fráter. — Azért jöttem, hogy komolyan beszéljek veled.

— Prédikálni jöttél? Ahhoz kár volt fölkeltened, tudod, unom a papolást! — s durcásan a másik oldalára fordult. A hirtelen mozdulattól azonban leszakadt az ingválla, s előtűnt a karja. A férfi szeme mohón tapadt az elővillanó fehérségre, a hangja rekedtté vált a belsejét elöntő forrósaágtól.

— Erzsi... Hallgass meg... Nem úgy jöttem, mint máskor, hanem mint a rokonod.

— Mit? Mint az unokatestvérem? — kacagott fel. — Hát csókot sem kell adnom?... Úgy látszik, közös nagyapánkról álmodtál az éjjel, s most furdalni kezd a lelkiismeret.

— Komolyan beszélek... Úgy mint a rokonod. Ma reggel az ügyvéded járt nálam. Miattad jött.

Az asszony meglepetten ült fel az ágyban.

— Ritoók járt nálad? — kérdezte, s nagy dióbarna szeme kerekre nyílt. — Na, ülj le már és beszélj. Mit állsz ott mint egy bálvány?

Fráter szemével körüljárta a szobát, de ülőhelyre sehol sem talált. A dívány tele volt dobálva ruhával, a székek lábáról tapasztalásból tudta, hogy rozogák, csak egy nagy karosszék állt a sarokban bizalomgerjesztően. Felnyalábolta a rajta heverő csipkés fehérműt, s azt a díványra dobva leült a karosszékbe, mely hangos reccsenéssel szólalt meg alatta.

— Rukkolj már ki, no! Mit akart Ritoók tőled? Pénzt vitt, vagy pert?

— Pénzt? — sóhajtott Fráter. — Ki hozna nekem pénzt? Pedig, de rám férne... Pénzt nem hozott, tanácsot annál többet... Izé... Azt szeretné, ha rá tudnák venni: hagyj fel az éjszakázással.

— Azért volt nálad?

— Azért... És hm... Én is gondolkoztam rajta és... tudod, így reggel tisztábban látja az ember a dolgokat, mint mámoros fejjel, s rájöttem: igaza van az ügyvédnek. Nem vagy teljesen egészséges, azonkívül roppant sokat is költesz, adósság is szorongat... Hová fog ez vezetni?

— Nem a te pénzedet költöm — vált dölyfösre az asszony hangja.

— Fráter Erzsi nem maradt még senkinek adósa. Meg aztán visszafizetek én az utolsó krajcárig mindent, tisztességgel.

— De mikor, Erzsi? És miből? Madáchék rendetlenül küldik a járandóságodat, te meg két hónappal előre elköltöd... Ha így folytatod, félek, hogy még gondnokság alá helyeznek. De meg hétszáz pengőfórint kevés is egy évre, ilyen élet mellett.

— Tőled sohasem kértem... Klobusiczkytól sem.

— Tudom, Erzsi, tudom. Bolondul büszke vagy. Ez is nagy baj.

— Akinek nem tetszik, ne járjon utánam!

Fráter kezdte kényelmetlenül érezni magát. Mért is adta szavát az ügyvédnek, hogy közbenjáró lesz. Még meg talál rá haragudni Erzsi. Zavartan folytatta:

— Tudod, Ritoókkal meghánytuk-vetettük a dolgot.

— És mit süttöttek ki? — kérdezte élesen Erzsi, és különös fényben kezdett lobogni a szeme.

— Mi jónak látnánk... — Hirtelen Erzsire pillantott és elhallgatott. Aztán nyelt egyet, lehunyta a szemét s hirtelen kibökte: — Jónak látnánk, ha kibékülnél a családdal.

— Mi? Meg vagytok örülve? Azt akarjátok, hogy térdre hulljak az anyósom előtt, s darabka kenyeret kunyeráljak ott, ahol hatezer hold illet meg engem? Megörültél, Balázs, hogy ilyenmel mersz előhozakodni, tisztára megbolondultál... Még hogy én megalázkodjak Majthényi Anna előtt, aki bennem csak a koldusivadékat látta, a lenézett, pogány kálvinistát.

Fráter arcán kidagadtak az erek... Hatezer hold... Kastély!... Inasok... Bolond ez az asszony, hogy mindent csak úgy eldobott magától. Meg is mondta:

— Nem értelek, mért is futottál el az uradtól. Hiszen én úgy tudom, ő megbocsátott neked Hanzély miatt...

— Hallgass!

Úgy mérte végig az unokatestvérét, hogy annak libabőrös lett a háta. Aztán kihívóan megkérdezte:

— Nagyon kíváncsi vagy, mért jöttem el Sztregováról? Megmondhatom neked:

*“Meguntam ott a második helyet,
A szabályos, egyhangú életet...”*

— ... No, most már tudod. Meg még valamiért. Azért, hogy:

*“Csak azért is dongó,
Csak azért is dongó...
Ej, haj, diri-dongó...”*

Kacagva nézett az óraláncával zavartan babráló Fráter szemei közé.

— Milyen mókás kedved van, Erzsi.

Az asszonyból kitört a sóhaj :

— Kedv!... Móka!... Hová futottak tőlem... Egy pillanatig maga elé bámult, aztán kinyújtotta kezét Fráter keze után, maga mellé húzta az ágy szélére, s úgy suttogetta neki:

— Te... Balázs... Most megmondom néked, amit még senkinek sem vallottam be, hogy mért csaltam meg Emit. Mondd, jól ülsz? Le ne essél attól, amit hallani fogsz! Azért csaltam meg, mert féltékeny voltam. Halálosan, megbocsáthatatlanul... És tudod, kire voltam féltékeny? Ide figyelj: a *hazára* voltam féltékeny, Balázs... A *hazára*... Mert éreztem, hogy azt még nálamnál is jobban szerette...

— Örült vagy!

— Lehet... De én az uramat teljesen akartam. Magamnak, csak magamnak. És ő otthagyt engem a hazáért... Egy évig raboskodott miatta, s én ott reszkettem a sztregovai kastély hideg falai között, anyósom kémlelő, szúrós tekintete alatt... Óh, hogy gyűlöltem én azt az asszonyt! Te... — most egész közel hajolt a férfihez, akit körülfelhőzött az asszonyból kiáradó verbénaillat — Balázs! Tudod-e, hogy Hanzély Ferit is azért engedtem közelebb magamhoz, hogy az anyósomat bosszantsam, hogy megtörjem a gögjét?

Fráter visszaült a székre. Érezte, ha még tovább is Erzsi közelében marad, elveszti a fejét. Úriember volt, szavát adta Ritoóknak, hogy a lelkére beszél ma az unokanővérenek; lesütötte hát a szemét, hogy ne lássa az asszony elővillanó, fehér bőrét, s mintha a padozat deszkáit számolná, mormolta:

— Ritoók azt is mondta, hogy tekintettel kellene lenned az urad nevére is. Hogy az ország legelsői között emlegetik... Írt valami könyvet...

Erzsi szeme olyat villant, mint nyári éjszakákon a fellobbanó villám a viharfelhő fodrán. Aztán elsimította kigöndörített haját homlokából, s rekedtes hangon megkérdezte:

— Azt mondta: könyvet írt?

— Úgy beszél a fáma, hogy valami költeményt... Ámbár én nem hiszem, hogy úriember ilyesmivel bíbelődjék...

— Mit? Te nem hiszed? — kérdezte kihívóan. — Hát győződjél meg róla. — A párnája alá nyúlt, s egy könyvet vett ki onnan, s Fráter szeme elé tartotta. Az meglepődve nézte a nyomtatott betűket, s mint aki nem akar hinni annak, amit lát, lassan, szótagolva olvasni kezdte a címlapot:

*Madách Imre: "Az ember tragédiája."
Drámai költemény.*

Meglepődve nyúlt a kicsi könyv után.

— Ejnye — mondta csodálkozva —, hát mégis igaz? Ezt sem tételtem volna fel arról a kis szelíd emberről. Add csak ide, hadd lapozzam át.

Ám Erzsi a kezére vágott.

— Hozzá ne nyúlj! — kiáltotta. — Be ne mocsold! Nem való az bihari parasztnak. Meg aztán — tette hozzá szelídebben — hiába is olvasnád el... úgy sem értenéd meg.

Elhallgatott.

Fráter kényelmetlenül fészkelődött a helyén. Nem értette Erzsit... Elvált az urától — a könyvét a feje alatt tartja... Könyv nélkül tudhatja az egész költeményt, mert az utóbbi időben folyton szaval, tegnap is valami olyat mondott a Báránkában, hogy ő "méregből s mézből van összeszűrve". — Bolond ez az asszony, tisztára megbomlott — gondolta. — Itt is hagyná, csak ne lenne olyan észbontóan kívánatos. — S a szeme mohón tapadt az asszony alabástrom, gömbölyű karjára.

Erzsi meg a hátára feküdt, s elkezdte nézni a mennyezetet. Aztán csendesen, mintha csak magának beszélne, megszólalt:

— Ő a költészet tisztaságába menekült bánatában, én a váradi kiscocsmákba... Ennyi a különbség közöttünk...

Elhallgattak mind a ketten, s a beállott csendet csak egy légy zümögése zavarta meg, mely átrepült a szobát, nekivágódott az ablaküvegnek, aztán az is elhallgatott.

4.

Erzsi tekintetes asszony már harmadik napja nem mozdult ki albérleti szobájából... A zsalut behúзва tartotta, az utána érdeklődő udvarlónak ajtót mutatott, csak Marit tűrte meg maga mellett, ki félóránként rakta a hideg borogatást asszonya nyugtalankodó szíve tájékára... Még a jó öreg Spitzer orvos urat sem engedték be, akit Klobusiczky azzal

küldött hozzájuk, hogy nézze már meg, mi van Erzsivel, csak nem jött rá újra a bolondóra?...

Mari elállta az orvos útját az ajtóban.

— Psszt! — suttogta, szája elé emelt ujjal. — Ne tesszen befáradni. — S megfogva az öregúr sujtásos atilláját, barátságos nógatással ki felé tuszkolta... Nincs a tekintetes asszonynak különösebb baja, csak az emlékezés marcangolja. Gyakran megesik ez mostanában szegénykémme... A gyermekei képét mustrálja unos-untalan, azt nézegeti, és sírdogál mellette. A kicsi lány fényképét már egész elkoptatta... alig látszik a sok csókdosástul a kis Ara arca...

A vén felcser fejszaválva tovább állott, Mari meg lábujjhegyen visszalopakodott s benézett az ajtón.

...Asszonya lehunyt szemekkel feküdt az ágyban, feje felett meg csengő-bongó hangon muzsikált a sztregovai óra... Mari csendesen behúzta maga után az ajtót, ráfordította a kulcsot, hogy senki be ne jusson, ő maga meg elszaladt a szomszédos utcába, a premonstreiek templomába, hogy szívből jött fohászt küldjön az Egek Urához magáért, a tekintetes asszonyért, meg ezért a furcsa, különös világért...

Erzsi meghallgatta az óra csilingelő hangját. A szeme lassanként nehéz lett, a szíve bánattól terhes — s az óra úgy csengett, mint a cséhteleki templom kisebbik harangja... Az óra csengett-bongott, és a sírásban kifáradt asszony könnyharmatos szemére ráröppent az emlékek szivárványos színeiből szőtt jótékony álom — s Erzsi tekintetes asszony visszaálmodta elkallódott, örök útvesztőbe torkolt, boldognak induló, elmúlt életét...

5.

Igen, ez a cséhteleki templom harangszava. Este van már, ködöt szítálnak a bihari hegyek, s az ég peremén felragyog egy csillag... Az úton izzadt homlokú, barna arcú parasztnak közelednek kaszával, batyuval a hátukon — s ő ott ül az út szélén, és virágokat szed. De nem köti csomóba — szétmorzsolja őket, aztán frisseket szakít.

— Mit csinálsz, te gyerek? — kérdi egy mellette elhaladó asszony. — Mért téped le a virágot, ha rögtön eldobod?

A kislány rájuk néz, s csak akkor ismerik fel.

— Te vagy az, Erzsók? — kérdi az előbbi asszony barátságosabban. Meg sem ismertelek. Gyere szépen haza, késő van már, ilyenkor otthon a helyed. — Felemeli az árokartról a gyereket, megtörüli kezével a száját, kézen fogja, s viszi magával. A mellette haladó asszonynak meg odasúgja: — “Így van az, aki anya nélkül nő fel, akár úr, akár paraszt... Mezítláb, egyedül csatangol az árva.”

A kislány figyel, hallja jól, amit beszélnek, de nem szól egy szót sem, csak jól esik neki, hogy valaki fogja a kezét, s törődik vele. A Fráter-portánál megállnak, a jó asszony elereszti a kezét, s bekiált egy ácsorgó cselédnek:

— Mossák meg ennek a kislánynak az arcát. Összemaszatalta magát a porban.

— Jó, jó... — dűnnyög a kerítés mögül egy hang. — Majd ha ráérünk... Nem hallja, hogy vendégek vannak?

A címeres, vörös tetejű kastélyból cigánymuzsika szűrődik ki... A kislány örömeben tapsolni kezd — befut az udvarra. A napégette, munkában fáradt emberek meg-megállnak a kivilágított ablakok alatt.

— Megint elisznek az éjjel egy-két barázdát, mondja egy kajlabajszú magyar.

— Az... Isznak... Kártyáznak... — teszi hozzá görbe pillantással egy fiatalabb. — Nekünk szalonna is alig jut, ők együttökben elisz-szák-eszik vagy tíz mázsa búza árát, oszt reggelre meg kihánynak mindent.

— Ne ócsároljátok már az uraságot — kezdi őket szapulni egy éltebb asszony —, inkább siessetek haza lefeküdni. Tán nem vagytok fáradtak, hogy itt akartok ácsorogni?

A kis csoport elhallgat, tovább halad — a kislány meg szalad, szalad a kert kacskaringós útján, fel a kiugró tornácon át az ebédlőbe, hol apja, meg a társasága mulat a Margittáról hozatott cigányok muzsikája mellett. Vastag beszéd, tréfás nóta járja a hosszú, megterített asztal mellett. Az urak dohánytól sárgult fogaik között csibukot tartanak, a vacsorának vége, már csak isznak, pipáznak, s sikamlós beszéd, élc követik egymást, észre sem veszik a kislányt, aki csillogó szemekkel figyelni őket. Azt, hogy miről folyik a szó, nem érti... — de örül a derűnek, a muzsikászónak, s mikor a cigány elkezd játszani a “Két szem szilva duráncai”-t — hangosan felkacag.

— Hát ez a tücsök hogy került ide? — fordul a házigazdához Baranyai, micskei földesúr, s a gyermek felé mutat. Fráter József csak most veszi észre a hivatlan vendéget, egy pillanatra összeráncolja a homlokát, s ki akarja küldeni, de aztán felébred benne az apai büszkeség, s odainti Erzsit.

— Gyere ide, kislányom, köszönj a bácsiknak illendően.

A gyermek előre merészkedik, s illedelmesen meghajtja magát. Hanem hát, ahogy a lámpa fénykörébe kerül vézna kis alakja, bizony mindenki észreveszi maszatos arcocskáját, cipő nélküli, sovány kis lábát.

— Hogy nézel ki?! — förmedt rá az apa. — Hogy mersz így bejönni?...

— Ugyan, Józsi, hagyd! Fráter-lány... mezítláb is érkeserűi, ippi, rogozi és bélmezei Fráter marad! — mosolyog Baranyai bácsi, aztán karjába kapja a kicsit, kiáll a szoba közepére, s fogogni kezd vele:

*“Happaré málé
ugorj ki görhe,
enyém vagy édesem
vedd fel az én bekecsem.”*

A kislány sikongat örömeiben, az urak nevetnek, s a cigány újra meg újra elismétli ezt a különös bihari dalt.

Hanem amint leteszi a bácsi Erzsit, s az apja szemének egy intésével kiharancsolja a szobából — sírva fakad. Hová menjen? A szobájában sötét van, egyedül fél oda bemenni, a szolgálók a boros üvegekkel szaladgálnak — vele nem törődik senki. Ott áll egyedül, gyámoltalanul a feljáró pilléréhez támaszkodva. A kert fái közé már besurrant a szürkeszárnyú éjjel, a falu alacsony házaiból ide pislog a sárgafényű mécses, s ő áll mezítláb a tornác hideg kövén, s eszébe jut a paraszt-asszony szava: “Így van az, aki anya nélkül nő fel...”

Fenn a feje felett ragyognak a csillagok. Ágnes, a játszótársa azt mondta egyszer, hogy minden csillagból egy meghalt ember szeme tekint le a földre. A kislány kiválasztja a legfényesebbet: “Édesanyám...” — suttogja a sziporkázó égitest felé, és összekulcsolja maszatos két kezét.

6.

Cseng-bong a cséhtelevi templom kis harangja... Messze rezgő hangja végigszárnyal a falu sikátorain, besuhan a zsúpfedelek alá, s körülzengi a gémeskutak táját. Csengő szava a most feltörő nappal belopódzik a Fráter-kastély vasrácsai között, a kettős ablaktáblán át a derengő szobába — s az alvó lányka ocsúdik álmából.

— Megvirradt... — motyogja magában, s kidörzsöli az álmat a szemé sarkából. — Reggelt harangoznak... — Egy—kettőt még nyújtózik fejletlen kis teste a puha, meleg ágyban, aztán lerúgja a takarót magáról, s kiugrik az ágyból. A reggeli hűvösség megborzongatja. Egy pillanatilag habozik a vizeslavór láttán — megmosakodjék-e, de aztán mégis csak bedugja a kezét az eresz alatt gyűjtött esővízbe. — Nem hideg! — állapítja meg, s mosni kezdi a két kezét, orcáját. Még pereg róla a víz, mikor a fodros viganóba búvik, mely ott hevert az ágya elé készítve egy széken. Fodor, csipke van elég a ruhán, csak a vasaló nyoma nem látszik meg rajta, s szakadt a szalagja. A gyermek ám ezt nem veszi észre, s azt sem, hogy hiányzik a magasszárú cipellőből a sárga cipőpertli...

A haját csak úgy, futtában simítja egy csorba fésűvel hátra, s máris siet a nagy ebédlő felé friss tejecskét inni. A hosszú asztal mellett azonban nem talál már senkit. Csak egy összegyűrt asztalkendő s a féligelt szilvóriumos üveg mutatja, hogy édesapja megreggelizett már, s most valahol a falu határában kémleli a kalászbá szökkenő búza szökülését... Az asztalon aranyszélű címeres tányéron szalonna, szárazkolbász és juhtúró kínálatja magát, az abrosz sarkában hímzett ötágú korona ékeskedik a család kezdőbetűi felett, a tányérok mellett kiszóródott barna bors és pirosuló paprika... A kislány óvatosan lefújja a paprika porát, aztán leszeli egy darabot a szárazkolbászból, s egérfogáival jó apróra rágja. Egyedül van, hogy nem figyeli senki, önt hát egy kis pohárba egy kortyra valót a pálinkás üvegből. Egy darabig vár, hogy nem jelenik-e meg mégis valaki a tölgyfaajtóban, aztán, hogy a körülömlő csendet nem zavarja semmi, a poharat a szeméhez emeli, nézi, szemléli a szilvórium színét... majd meg beleszagol. Fanyar, húzós a pohárból kiáramló illat — összefut tőle szájában a nyál, de azért hirtelen mozdulattal belekóstol...

Az ital tüzes, mint a forró parázs, marja, égeti a száját, s könnyet pereget végig az orcáján. — Brrr!... — mondja, és összerázkódik. Most kinn, a folyosó kőköcskái lépések konganak, valaki erre tart. Megijed, s a pohár hangos csörömpöléssel kiesik kezéből, és az üveg-szilánkok csillogva szóródnak szét a damasztabroszon. Erre megrémül, egyhajtásra kiissza az előtte álló csészéből a számára odakészített forralt bivalytejet, és szélvészfélegként szalad ki a kastélyból, kertből, udvarból, kifelé — az iskola felé.

Hozzá ugyan délutánonként oktatásra eljár a rektor úr, ő azonban jobban érzi magát a hasonművésű leánygyermekkel egy padban, s felhasznál minden alkalmat, hogy az iskolába szökjön. Mert irtózik mindentől, ami különbséget von közte s a többi gyerek között. Nem érti, miért az a megkülönböztetett tisztelet, mely láthatatlan szárnyakkal születése óta körüllegi — terhesnek találja a kastélyból kiáramló levegőt, mely távol tartja a vén szilvásuk zeg-zugos útjairól a falu gyermekeit. Bosszantja, hogy gyengédebben szól hozzá a rektor uram, mint a zsellérgyerekekhez, s nem érti, hogy mért nem öltöztetik olyan ruhába, mint a többi cséhtelevi kislányt?

Szaladva fut a szűk utcák során. Az iskola kerítésénél megáll és hátranéz: nem követi-e a kastélyból egy cseléd? De nem, otthon észébe sem jut senkinek, hogy utánanézzon, felkelt-e már a kislány, s mit csinál? A falu népe hajnal óta kinn izzad a forró tarlok felett — kihalt most az utca, csak egy kismadár csicsereg egy vén bodzafa ágán. Erzszi a fehér virágú, lombos fa felé tart, onnan még egyszer visszanéz — aztán, mint a gyík, fűgén a sűrűbe oson. Ott leül egy kiálló indára, s előbb a jobb, majd a bal lábáról húzza le a cipőt, s elrejtí a vén fa árnyékos tövében...

...Nevetve nyit be a zajongó osztályba — s most, hogy meztőláb áll ő is pajtásai között, azt hiszi, hogy a lehúzott cipőkkel levette a társaitól elválasztó korlátot: az lett, mint a többi...

Csak most tanulja a betűvetés tudományát, de már gyűlöl mindent, ami különbséget tesz ember s ember között. Piciny lénye lázadzik minden kötöttség ellen, ami formaságon nyugvó korlátozást jelent a számára...

Az Úr hatalmas. Dudva között is bimbóba pattantja a virágot, a lánygyermeket meg hajadonná serdíti akkor is, ha nem dédelgette azt az anyai szeretet fűvő széltől is óvó gondoskodása... Fráter József is egyszerre csak azon vette magát észre, hogy szeméi megakadnak kislánya formás derekán s, azon a két kis halmon, mely érett almaként dombo- rította elő a fehér blúz fodrait.

— Gyöngyvirágom! Énekes madárkám — csípte meg Erzszi hamvas, bíborosan elpiruló arcát — hány éves is vagy te?

— Tizenhat — mondta Erzszi, s az apjára nevetett.

— Mit beszélsz? Hogy már ennyi volnál? Hejnye, az árgyelusát, csak nem akarsz bolondot üzni az édesapáddal? — De hiába számolt vissza és előre, s kergette az emlékeket, bizony másfél évtizede múlt, hogy boldogult felesége ezzel a kis vadvirággal megörvendeztette. Azaz, az igazat bevallva, tizenhat év előtt, azon a tikkasztó júliusi éjen, amikor megtudta, hogy világra jött elsőszülöttjük “csak” lány s nem a várva-várt fiúgyermek — bizony nem örült, inkább szomorkodott, s csak akkor nyugodott meg, mikor két évre Erzszi születésére megérkezett a kis Béla fiú... Fent éltek akkor Nógrádban, Csécsén “számkivetésben” — ahogy mondogatta akkor, táblabíró korában a Fráter család felvidéki szerepléséről. Mert sehogy sem érezte magát otthonosan a fenyvesek világában, s kínozta szüntelenül a honvágy Biharország után. Nem is nyugodott addig, míg az elzalogosított cséhtelevi ősi birtokot a testvérbátyjával együtt vissza nem váltotta... Hanem az itthoni élet sem volt ám mindig fenéig tejfel. A sok rossz termést hozó esztendő, meg a dári-dózás bizony le-leszelt a cséhtelevi szántókból is egy-két darabocskát. Felesége — sarudi Battik Luca — is magára hagyta, szerelmük zálogával, a két fel nem nevelt gyermekkel: Erzsivel, meg a kisebbik Bélával... — “Hej, haj, nem jól van ez így!” — sóhajtotta magános éjszakáiban. Hanem azért másodszor nem nősült meg soha. — “Már csak nem hozok haza mostohát a gyermekeimnek!” — szokta mondogatni egy új frigyre célozgató ismerőseinek. Hanem hogy ez a csitri Erzszi ilyen hamar felcseperedjen — erre eddig sohasem gondolt. Pedig itt virított ki mellette, előtte, mint egy sejtelmesen illatozó, csukott szirmú virág...

Büszkén legeltette szépnövésű lányán nőkhöz értő szemét. Mert karcsú, nyúlánk volt Erzsi, keskeny a keze, kicsiny, formás a lába, a szeme meg úgy ragyogott, mint két karbunkulus... Ha a boldogult édesanyja látná — tán el is sírná magát a gyönyörűségtől. Szeretettel ölelte magához:

— Tudod-e, bogaram, hogy ha már ilyen gyorsan a nyakamra nőtél, akkor nemsokára vőlegény után kell néznünk? Mert ha itt lesz az ideje, férjhez adlak ám! — s megsimogatta a lánya fürtökbe omló bar-na, göndör haját.

— Férjhez? — kérdezte csodálkozva Erzsi, s maga elé nézett... Milyen furcsa, hogy az apja vele ilyenekről beszél! Hát persze, hogy férjhez fog menni, csak nem is ül holta napjáig Cséhtelegen? Asszony lesz, előkelő dáma, olyan, mint a Klára nénye Csécsén... Lesz majd sok, divatos ruhája, az asztalfőn fog ülni, s Béla öccse meg fogja csókolni a kezét, s nem húzza meg többé a haját, mint most mindig teszi.

— És kihez ad, édesapám? — kérdezte gyerekes kíváncsisággal, a szeme tükrében ám, megcsillant egy sokat sejtető fény, mint ígérettel-jes előhírnöke az eljövendő asszonyiségének.

— Kihez? — Fráter megvakarta a füle tövét. Kihez is? Ki lesz az a férfi, aki Erzsit magáért venné el? Mert ami a hozományt illeti, hát bizony ezzel egy kis baj lesz, arra a jövődöbeli kérő nem számíthat... A kelengyével sem tudja még, hogy mi lesz, ámbár ha nagyon megszorítaná a dolgot, talán még kibírna a birtok egy újabb megterhelést... Árny suhant az apa homlokára, ráncokozó, borús, sötét árnyék, mely csak akkor oszlott el, mikor Erzsi karját borostás nyaka körül érezte.

— Mi az, édesapám, mitől ijedt úgy meg? Tán csak nem a vőlegény miatt fél? — kacagott a fülébe a lánya.

Felriadt Fráter az álmodozásából, s megszorította a kisleánya keskenycsontú kezét:

— Eb fél, kutya fél! — kiáltotta a nóta szavával. — Kap az én lányom vőlegényt... hetedhét országra szóló hírességet! Még hogy én félnék? — s elkezdett énekelni: “Eb fél, kutya fél, míg az ipám, napám él...” Az ipa meg a napa ugyan már régen a felvidéki hegyek mókust ringató fenyői alatt porladoztak, s nem tudnak segíteni a vejük sok

gondján-baján — de Fráternek igazán nem is volt rájuk szüksége. Mert egy hatalmas kincessel rendelkezett, amelytől sem az elmúlt évek zivatara, sem a szorongató napi gondok nem tudták soha egy pillanatra sem megfosztani: a nótázó kedvétől. A szép magyar dal a lelke mélyéből fakadt, s nem volt olyan búbanatos gyásza, hogy a gondfelejtető dal meg ne vigasztalta volna.

— Eb fél, kutya fél! — kiáltotta most is még egyszer, s felugorva ültéből, elkapta a kisleánya derekát, elkezdte forgatni.

— Eb fél, kutya fél! — kacagott Erzsi, és lábujjhegyre állva belesimpaszkodott édesapja hatalmas vállába, s úgy repült az öreg Fráter körül, mint a mezőn kinyílt árvalányhaj a nyári szél karjában.

...Eb fél, kutya fél...

8.

Hanem a kérő hamarabb jelentkezett a vörös tetejű, oroslán címeres kastélyban, mint Fráter uram terveket szövögető éjszakáiban megálmodta volna. Hetedhét országra szóló híre ugyan még nem volt, s az igazat megvallva, mostanáig a nevét sem hallotta senki még a nemzetségének sem Cséhteleg tájékán, de komoly megjelenésű, tiszta tekintetű fiatalember volt, akit az örömapa az első pillanatra szeretettel zárt megkérgesedett szíve közepébe. Az pedig, hogy a vőlegényjelöltre hatezer hold termőföldet hagyott a boldogult atyja — egy pillanatig sem hátráltatta Fráter József apai beleegyezését...

A dolog pedig a következőképpen történt:

Egy harmathullató tavaszi reggelen, mikor a fák ágaira már zöld dudorokat csókolta a keleti nap heve, s a sugárló fény aranykévekkel öntözte a zsendülő fűszálakat — pecsétetes levelet kézbesített a margitai postamester lóhátas embere a cséhtelegi portán. Fráter Pál nógrádi alispán írta a testvéröccsének, hogy nagyon megéhiült már a szíve neki is, a feleségének is, lánykacaj után — küldje el hozzájuk a kis kereszt-lányukat: Erzsit...

Fráter uram egy darabig csak nézte, mustrálta a jobbra dülő, férfias betűket, hanem aztán nagy mérgesen az asztalra csapta a keménypapi-

rú levelet. Még ilyen! Nem elég, hogy nincs asszony a házban, azután már lány se legyen benne? Erzsit ugyan várhatja a bátyja, meg a sógorasszony! Mert oda nem adja, nem ő, egy napra sem... Hogy is élne özvegyi magányában enélkül a szívéhez nőtt kis vadvirág nélkül? Az, hogy Erzsinek szüksége lenne még holmi tanulásra a jómodort s a neveltséget illetőleg — mint a bátyja írta — tagadja. Hát van kivetni való az ő kislányában? Azért, mert a kósza hír azt tartja, hogy szeleburdi az Erzsi? Hát aztán?

— Hát aztán? — kiáltotta mérgesen Cséhteleknek ura, és kettétépte a sűrűn teleírt levelet. — Ezt is biztosan asszonyfő diktálta — dohogott magában, mivelhogy a Platthy Klára sógorasszony stílusára ráösmert ő rögtön, már az első szónál, mert vajon férfiembernek nincs-e nagyobb gondja annál, semmint észrevegye, hogy az Erzsi írása pongyola, s a helyesírás is sok megkívánni valót hagy maga után? Hát csak nem nevelhetett a lányából íródeákot?... Szép az ő kislánya, bűgő galambfajta. Okos is, ügyes is — száz férfinak felér az eszével!

...Hanem éjjel, amint álmatlanul hánykolódott özvegyi ágyában, gondolata minduntalan visszakalandozott a széttépett levélre. Mit is írt még Pali?... Hogy Nógrádban sok a fiatalság?... Jó férj is akadna, sőt a legjavából. Meg nem is ártana felfrissíteni a gyorsabban keringő bihari piros vért, nehezebben mozgó, felvidéki vérrel.

...S mire nyilazni kezdte a kelő nap sugaraival az égnek kárpitját, Fráter tekintetes úr már a fészerben pattogtatta a napiparancsát az esztergályosnak, kocsisnak, ácsnak: hozzák rendbe gyorsan a fedeles batárt, küllő, kerék, istráng, mindennemű szerszám jókarban legyen ám, mert messzi útra mennek, egész Nagyváradig. Onnan a kisaszszonyt postakocsi gördíti majd tovább Nógrád vármegyébe.

Erzsi pedig arra a hírre, hogy az édesapja mégis elengedi, jó kedvében majd szétvetette a vén tornácú házat. Kacagott egész nap, mint a gerle, énekelt, mint a rigó. Mosta, vasalta, keményítette fodros szoknyáit; libbenő szalaggal, régi ládák mélyéből előkerült csipkéekkel ékesítette a viganóit, s gondtalan boldogságában észre sem vette, hogy ruhácskái bizony kopottak voltak, mint minden ebben a házban, a falak, a ripsszel bevont bútorok és az oroszlanos címer a vörös tetejű, hulló malterű homlokzat felett... S mikor egy kora reggelen megindult

vele a vén batár, a vasveretű kapu kitért két szárnyán át kizökönt a kátyús országútra, mélyen kihajolt a felhúzott fedél alól, és még egyszer visszapillantott.

— Vigyázz, még kiesel! — kiáltott rá az apja, s megragadta a karját. Ő pedig szemével végigsuhant a jól ismert cséhteleki tájon.

...Volt valami félelmetesen nagyszerű a rónák nyugalmában, s Erzsinek egy pillanatra eszébe villant: hogy nem lenne-e jobb most azonnal visszafordulni, s örökre itthon maradni Biharban? De aztán a ruhák jutottak eszébe, melyeket Klára nénye ígért jövetelére, s az eljövendő táncos, farsangi esték, ahol talán valaki szavakat fog majd a fülébe sügni, eddig nem hallott drága ígéretet, melytől megborzong a bőre, s bizseregni kezd lüktető szívében a bolondozó vér.

Visszahúzódott a kocsiba édesapja mellé, s kezével megérintette a kocsis vállát.

— István bácsi! Hajtson gyorsabban! — kiáltotta. — Ha ilyen lassan, lépésben baktatunk, akkor sohasem érünk célhoz.

...Tizenhét évét akkor még nem töltötte be, s a jövőt olyan tündöklően látta, mint a felkelő napot, mely most bukkant elő a cséhteleki tempom tornya mögül, s hirtelen ragyogással előntötte az ébredező tájat...

9.

Erzsi úgy itta szemével a kocsi mellett. elfutó tájat, mintha le akarta volna rögzíteni minden bokor képét, hogy ha majd elfogja a honvágy, akármikor elővetíthesse az itthoni tájat... Hanem egyszerre csak úgy érezte, mintha zsibbadna a lába. A gyomra kóvályogni kezdett, a feje meg szédült. Azt még hallotta, mikor az édesapja Monospetriben az út mellett büszkélkedő tornyos kastélyra mutatva mondta:

— Ez meg a Klobusiczkyé.

— Klobusiczky? — motyogta magában a most hallott nevet, s még egyszer elismételte: Klo-bu-sicz-ky?... — Aztán hirtelen az apja széles vállára billent a feje. Elaludt.

Csak akkor ébredt fel, mikor Székelyhídon, a vendégfogadó előtt megálltak.

— De sápadt vagy, lányom — szólt rá aggódva az apja. — Ne forduljunk vissza? Úgy látszik, nem jól bírod az utazást.

— Dehogyan! — rettent meg Erzszi, s titokban pirosra dörzsölte arcán a haloványság rózsáját. — Nincs nekem semmi bajom. Alig várom már, hogy benn legyünk Váradon. — S ügettek a vén batárban tovább, egymáshoz simulva, míg a gyöngyházszerű esti fellegek alatt fel nem tűnedeztek Várad háztetői, a messze csillámló Sebes-Körös partján.

— Várad! — mutatott el Fráter, s könny rezgett a hangjában. — Látod, ott van Várad...

* * *

A két pej hangosan kocogott Várad Körös-kövel kirakott utcái során, s Erzszi mohón járatta szemét a város házsorain, melyeknek tetőire csilámló szálakból ezüstpalástot szőtt a Kálvária-hegy mögött előbukkanó hold. A két pej kocogott a "Fekete Sas" felé, s Fráter megszorította Erzszi fehér kezét:

— Ne felejtse el, lányom: ez a mi hazánk! Mi Fráterek itt, Biharban érezzük magunkat otthon.

...S mikor másnap felrakta Erzszi a Pest felé induló postakocsi utasai közé, kezébe nyomott egy Váradon kiadott kálvinista zsoltárt. Majd megsókolta kétfelől a lánya orcáját, s a fülébe súgta:

— Te! Aztán ne hogy valami pápistába bolondulj Nógrádban. Hitet, nemzetet nem cserélget az ember. Ezt a szívedbe jegyezd fel magadnak, Erzszi!

Erzszi elnevette magát.

— Attól aztán ne tartson, apámuram... Van nekem magamhoz való eszem. Csak nem gondolja, hogy keresztet-vető embert választok uramul?

Azzal még egyszer az apjára borult, megsókolta az öreg Fráter kezét, s felszállott a kürtjelre induló, utasokat szállító, fedeles postakocsiba.

A nógrádi Csécse, ahová megérkezett, nem volt ismeretlen hely előtte. Boldogult anyja ebben a vén udvarházban érlelte őt szíve alatt életté. Itt, ezek a falak fogták fel első sikolyát, mikor megcsapta világrajött testét az élet hűvössége... Itt próbálta lábai botorkálását járásba igazítani, s itt tette bizonytalan tapogatózással az első lépéseket a megismerés felé. De az, akkor rámosolygó arcokra már nem emlékezett, csak egy finom vonású öregedő asszonyfej ködlött fel lelkében, egy kedves arc, mely esténként mesével üzte el a sötétség okozta félelmet együgyű gyermekszívéből. Egy arc, melynek halk szóra nyíló szája bátorította, hogy ne féljen, mert felette védőpajzsként őrködik az Isten... Ez a drága arc rég eltűnt már az idő távlatában, s nem maradt meg belőle más, csak a most újjáébredt emlék, meg egy kis sajnás a szíve tájékán, mikor kimondja ezt a szót: "Nagyanyám..."

...Igen, ezek a vén falak még hallották nagymamát mesélni... Óriás hegyekről szólt a rege, melyek nyár közepéig hősüveggel köszönnek egymásnak "jó reggel"-t. Hegyi patakokról, melyek szebben dalolnak az énekes madárnál, furulyaszóról, mely úgy szól, mintha sírna, s karcsú lábú zergékről, melyek a szikla pereméről kémlelik a tátraalji tájat.

Most, hogy újra Csécsere került, szerette volna hallani ezeket a félig való, félig képzeletszülte meséket, de ki emlékezett már rájuk? Most Klára néni volt úrnője az ősi kúriának, az ő szava hangzott parancsként.

A vendég kislánynak azonban nem tetszett a Klára néneje rendje. Úgy bántak vele, mint egy neveletlen gyerekkel, nem pedig, mint egy eladósorban lévő leánnyal. Folyton szólíngatták, nevelték, csiszolták: "Mért tartod a könyököd az asztalon? Mért rakod keresztbe a lábad? Mért állsz görbén? Mért beszélsz hadarva?" S főképpen: "Mért kell hangoskodni, mikor a szót csendben is ki lehet mondani?" — S jaj volt, ha a hazaírt levélben valamelyik helység nevét kisbetűvel írta. "Úgy élek itt, mintha klastromban lennék" — zúgolódott magában, s már azon volt, hogy visszakérdzkezik az édesapjához, mikor Pali bátyja bejelentette, hogy beköltöznek Balassagyarmatra...

Itt aztán Erzsinek nem nyílhatótt panaszra a szája. Azt kapta, amire régen várt: vendégeskedő, víg, mulató életet... Az alispán házának éjjel-nappal nyitva volt a szárnyas ajtaja a vendégek előtt, s ők maguk is sokat jöttek-mentek: Erzsi a csécsei remeteség után egy vidám világ közepében találta magát. Közepében, mert ahol megjelent; minden ép-kézláb fiatalember körülötte forgott. Ünneplése pedig nem a mindenható alispán úr rokonának szólt, hanem önmagának. Tetszett, mert más volt, mint az itteni lányok. Frissebb, színesebb. Élénkebb volt a hanghordozása, tüzesebb a tánca, többetmondóbb a szemenezése... Szellemes volt, visszavágó, nyelves. Ízig-vérig nő, a telivér-fajtából. Férfiember pedig szereti ezt a lányfajtát — jobban, mint a szelíd galambfélét. Ő pedig jól érezte magát az új társaságban, pedig eleinte hogy idegenkedett tőlük! Mert mások voltak, mint a bihariak, csendesebbek, önmagukból keveset mutatók, mintha a hegyvidéki táj az itt élőket is hidegebbé, zárkózottabbá tette volna. A mosolyukban nem volt széles, fogat-lelket kimutató nevetés, hanem csak szájszélbe húzódo, tovatűnő derű. Felcsattanó, harsogó kacagást errefelé csak nagyritkán hallott...

A nótaszó is szelídebben zengett itt a húron, s a mulatság sosem volt falakat döngető, reggelig cifrázó, bokázó szilajság. Tánokban dübörgőset, mártogatóst meg éppen nem jártak. Hanem azért itt is nagy-szerűen lehetett táncolni, járnai gráciásan, bókolni, hajolva fordulni. Erzsi ezt a divatot is hamar eltanulta. Meg aztán nem is volt kedve ellen ez a modoros tánclejtés, mint eleinte hitte. Közben elszemlélhetett jobbra is, balra is, ide is, arra is küldhetett egy mosolyt vagy intést a szeme szögletéből... A lassan lejtett táncfigurák közben, míg tancosa karján tovalebent, felfoghatta a mellette elsuhanó gavallérok epedő sóhaját, s viszonzozhatta a ráirányzott szemek villanását.

Azt, hogy tetszik, kiérezte a körülötte forgolódo "arszlánok" tekintetéből, lánytársai kényszeredett mosolyából, s a görbén néző mamák suttogó beszédéből. Tudta, hogy szép, s ez öntudatosá tette...

Az alispánék meg elégedetten szemlélték kis hűgük ünneplését.

— Hamar főköto alá kerül Erzsi — súgta megelégedetten Klára asszony egy mulatságon az ura fülébe. — Nézd már, majd szétszedik a táncosai.

— Az ám! — pödörte meg bajuszát az alispán úr. Csak aztán szét ne szedjék, hagyják csak meg egynek. Ez a jurátus Bérczy tetszik nekem az udvarlók közt a legjobban. Derék, rendes ember, már az ügyvédi vizsgát is letette. Meglásd, ez a fiatalember még sokra fogja vinni.

— Én Szontagh Pált szívesebben látnám Erzsi férjürül. Meg aztán, bele is van a lányba habarodva, el nem mozdulna az oldala mellől. Nem láttad?

— Láttam, láttam — szólt fanyalogva Fráter. Nem mondom, komoly embernek tartom a szolgabírómat, de hát nem jó természet. Úgy élnének ők Erzsivel, mint a kutya-macska. Még karmolásznak is egymást...

— Azt csak te gondolod... Megpuhul a házasságban minden férj — nevette el magát a tekintetes asszony, az urára célozva.

— Az ám, de az én hűgomban dacos Fráter-vér csörgedez. Nem olyan kis szelíd virágszál ő, mint te voltál, lelke, nem Platthy Klára ő! Az szeget-szeggel, fogat-foggal elveket vall, nem puhít ő, de ingerel... Aztán a Pali gyerek is hirtelen természet, két ilyen fellobbanó ember nem illik egymáshoz...

... Erzsi pedig éppen Szontagh Palira gondolt, ha a férjhez menés jutott az eszébe. — Mókás, bohó fiú — gondolta magában. — Vissza tud vágni azonnal, ha a nyelvemre veszem, nem olyan, mint az a másik, hogy is hívják csak?... Hanzély, aki csak bámul, aztán táncra kérni nem mer... Pali az más... Nem mulya, no az éppenséggel nem. Inkább még szemtelen. A múltkor is, hogy magához szorított! Össze-gyúrte a fódokat a ruhám derekán a gyalázatos. De rá is koppantottam a kezére úgy, hogy hangosan felszisszent. — Maga egy kis démon! — mondta a fülemhez hajolva, s még közelebb szorított magához, hogy éreztem a forró leheletét. Ha ki nem siklok gyorsan a karjából, talán mindenki láttára meg is csókolt volna...

Hát bizony a szolgabíró úr kis híja, hogy meg nem felejtkezett magáról, mikor táncközben a mellére érezte simulni ezt a kis vadóclányt, s arcába csapódott a fehér ruhából kiáradó csodálatos verbénaillat... Talán erősebben szorította magához a gyenge lánytestet, vagy már arca bársonyát érintette? Nem emlékezett rá, mert elhomályosította szemét

a fejébe tóduló vér — s csak akkor tért magához, mikor kezére csapott a lány, s hirtelen mozdulattal kisiklott karjából, hogy a következő pillanatban már más táncos oldaláról kacagjon rá vissza.

— Hogy fűjt ez a fiú dühében! Még talán a fogát is csikorgatta — emlékezett rá vissza mosolyogva Erzsi. — El is illant rögtön köszönés nélkül, s csak a multság utáni nap üzent vissza Klára nénémnek az illendőség kedvéért, hogy bocsássa meg a gyors távozást, de Horpácsról kapott üzenetet, s még az éjjel oda kellett hajtatnia...

— Hazudott a szolgabíró úr — mondta magában Erzsi. Hiszen jól láttam én másnap délben, hogy a patikából leskelődött rám, mikor a gavallérjaimmal sétára indultam.

...Hát az szent igaz, hogy Szontagh Pál lesett is utána, mert izgatta képzeletét ez a hiú, kacér kis teremtés. Volt ebben a lányban valami titokzatosság, ami vonzotta is, taszította is egyszerre. Néha úgy érezte, hogy meg tudna halni érte — máskor meg szerette volna alaposan elverni.

— Soha ilyen csodálatos keverékét jónak-silánynak nőben még nem láttam — panasolta legjobb barátjának, a fiatal tiszteletbeli táblabírónak, Madách Imrének, akivel minden benső ügyét megtárgyalta. — Van ebben a lányban valami, ami rejtély előttem. Se a közelében, se távol tőle nem érzem magam nyugodtnak, egyszer azt hiszem, hogy angyal, máskor megesküdnék rá, hogy kiszámított még a hanglejtése is... Most például, hogy nem láttam két napja, úgy érzem, hogy alapjában véve mégis csak jó.

— *A nő addig jó, míg rossz nem lehet* — jegyezte meg fanyar mosolygással a fiatal Madách, s érdektelenül hallgatta tovább a barátját, akivel csak nemrég fogadták meg, hogy egyazon lánynak nem fognak udvarolni.

— Pali nyugodt lehet — gondolta mosolyogva — hogy erre a lányra aztán igazán nem emelem a szemem...

...Arra azonban nem számított, hogy a sors könyvében át találják húzni a tiszteletbeli táblabíró úr határozatát. Az ott hozott végzésekre pedig földi ember számára nincs fellebbezésnek helye...

11.

Az Úr születésétől számított 1844-ei esztendőben rövid időre szabták a farsangot a kalendáriumkészítők. A nógrádi fiatalság eleget is boszszankodott miatta, de nem volt mást tenni, bele kellett nyugodni a változtathatatlanba, hogy februárius hó utolsó napján a megyebállal befejeződik az alig elkezdődött dáridózások muzsikaszótól hangos ideje... Erre a bálra azonban minden meghívott épkézláb ember készülődött ám. Már a koradélutáni órákban olyan csilingelés verte fel a hóval borított Gyarmat puha, téli csendjét, mintha karácsonyfát szállító angyalkák csilingeltek volna szakadatlanul égi csengőjükkel, nem a messze falvakból érkező, bundákba burkolódzó bálozók szánkója... A szánkók csilingeltek, a hó sziporkázott, s a gyarmati úriházak vendégszobái megteltek hidegtől pirosra csípett arcú, csillogó szemű lányokkal, sopánkodó, frizurájukat igazgató asszonyágokkal, s a farsang végét már szürkület beálltakor pohárürítéssel köszöntő apákkal...

A farsang utolsó ünnepére a fiatal, tiszteletbeli táblabíró is készülődött... Nem érezte ugyan még teljesen egészségesnek magát, mert az ízületeit hasogató csúsz, mely az ősz óta annyi éjszakáját változtatta át gyötrelmes nappallá — még ott lappangott benne. Hol a kisujja percében, hol meg bokafordulóban jelezte velőig ható nyilallással, hogy ott van még, alattomosan ott bujkál benne... A gyakori mellfájást is fokozta a szokatlanul rideg, hosszantartó tél, s egy reggel kínzó köhögés között vér serkent a szája szélére. A halál sejtelve ekkor lopkodott először szívébe, hogy aztán sötét szárnyaival állandóan körülötte lebegjen, és soha többé ne hagyja el...

— *Mutatja mellem s egészségem, hogy nem oly hosszú lesz földi pályám* — írta Sztregovára édesanyjának, aki az ősi, családi birtokon gazdálkodott. A megyebálra azonban Madách Imre is elment, hiszen feljebbvalója, Fráter Pál alispán megkívánta, hogy a vármegyei hivatalnoki kar ne csak a munkában, de a multságokban is megállja a helyét. A bál napján különben is jól érezte magát, mintha a multságra járó készülődéssel búcsút mondott volna a fájdalom is betegségtől megviselt testének.

— Táncolni azonban nem fogok — határozta el, mikor a muzsikaszótól hangos, gyertyalángok fényétől ragyogó terembe lépett, melyben már javában állt a bál.

Egy oszlop mellé húzódva szemlélte a vidám, tarka képet. A fiatal-ság éppen mazurkát táncolt. A zene ritmusa szerint hol gyorsabb, hol lassabb tempóban suhantak el a táncoló párok mellette, s ez az ütemesen mozgó, színekben ragyogó kép felélénkítette. Olyan szépnek találta most ezt a feldíszített termet, mint egy virágzó rétet, melynek bim-bóba pattant virágjait jobbra-balra hajlítgatja a zsenge, tavaszi szél...

Tánc táncot követett, új nótát egy másik, s ő csak állt mosolyogva az oszlopnak dőlve, megfedekezve magáról és a sok bajáról. Mindenkit ismert itt. A táncosok barátai voltak, a lányok jó ismerősei. "Bátyámuram"-nak szólította az asztalnál iddögálókat, s csak kevés volt számára a "tekintetességed..."

A muzikaszó és lánybeszéd édes zsongással töltötte be a termet, melyben mint fehér és rózsaszínű felhők lebbentek tova táncosaik karján a lányok... Egyszer csak a szeme megakadt egy fehérruhás lányon. Sohse látta eddig. A lányka kacagott, bűgőgalamb hangja a fülébe hatolt — s tovább rezgett benne... — Ki lehet ez a lány, aki úgy kacag, mint a gerle?

A táncoló lány a keringő párok között most eltűnt előle, s neki lábujjhegyre kellett ágaskodnia, hogy újra felfedezze.

A lány egyszerű fehér ruhát viselt. A kontyába nyíló piros és fehér rózsza volt tűzve, homlokán a haját felfésülve hordta... S még most is kacagott, és jobbra-balra lépve járta a mazurkát.

— Mint egy lidércke — mondta magában Madách. — Lidérc, mely bolyong, s örvény fölibe csal...

De a szemét a lányról többé nem tudta levenni.

...Erzsi pedig boldogan lejtette a táncot. Egész sereg táncos tolongott mellette, akik mind vele akartak táncolni, vele, aki szép volt, ragyogó, mint egy boldog álom...

Kézről-kézre adták... S ő szállt, mint egy lepke, táncolt, kacagott s kacérokodott bőven. Hogy ő a bálkirályné, azt nagyon jól tudta, hiszen minden férfi a kezét kereste, csak egy nem hívta még fel egyetlen táncra sem, egy sápadt, vézna férfi, aki ott állt este óta egy oszlopnak dőlve, s folyton csak őt nézte.

— Ki ez a magányos ember? — kérdezte érdeklődve a táncosától.

— Madách Imre — hallatszott a válasz, s hogy a gavallér a szót még tovább szöje, azt is hozzátette: — Táblabíró, s hatezer hold föld várományosa.

— Hatezer hold? — röppent ki a csodálkozás Erzsi szájából. — Hatezer hold... — Felsőhajtott, s a hulló malterű cséhtelegi kastélyukra gondolt, és édesapjára, aki nem tud adni vele majd teljes staffirungot...

A következő fordulónál lehullott karjáról az arany karkötője... Messze gurult el, egészen a magas oszlopig, amely mellett szoborszerű mozdulatlan-ságban állott a magános férfi... S lám, a szobor most hirtelen megmozdult. Lehajolt az elgurult ékszerért, felemelte, s odahozta hozzá. Halvány, kékeres keze Erzsi fehér kezéhez ért...

A zene most füzértáncba kezdett. Madách mélyen meghajolt, s karjával lassan átkarolta a rámosolygó lány derekát.

Madách Imre s Fráter Erzsébet első közös lépésüket táncolva tették a feltartóztathatatlanság jövendő felé...

12.

Derengett már a hajnal, mire a táblabíró úr a szállására ért. Nem fekdült le, mert tudta, hogy úgysem jönne ma szemére álom, pedig testi fájdalom nem sajdult most benne, lázat sem érzett, csak jóleső borzongást. Különös, eddig nem is sejtett érzés költözött beléje, csodálatos keveréke az édes-bús gyötrelmeknek, mely fáj is és ugyanakkor boldoggá is tette. Úgy tűnt fel sajátmaga előtt, mint egy eddig szunynyadó tó, melyen váratlanul átsuhan egy sóhajtásnyi szellő — s lám, a sima víz tükrén hullám keletkezik, mely a mélységbe tör, s az eddig nyugodt víz háborogni kezd, hullám hullámot követ, mintha egy belső, rejtett forrás hozná mozgásba a nemrég csendes tavat.

Ő is nyugtalan lett. Egy most született érzés — amelynek nevet még nem tudott adni — költözött beléje, érezte, hogy menthetetlenül hozzá tartozó része lett, s édes nyilallással máris birtokába vette rendetlenül dolgozó, beteg szívét... Nem lelta a helyét... Kínózta a vágy,

hogy a lányról beszélhessen, a lányról, akinek nevetése: bűgő galamb hangja, s akinek a haja úgy van felfésülve, mint egy kicsiny taréj... Kinek mondhatná el, mi nyomja a szívét?

— Szontagh Pálnak — villant eszébe horpácsi barátja. — Igen, most azonnal fogok neki írni — kiáltotta örömmel a szobája csendjébe, s úgy, ahogy volt báli öltözetben, a jégvirágos ablakon át beszűrődő téli hideg fényénél elkezdte írni a beszámoló, baráti levelet:

“Hol kezdjek írni ezen minden vonzó és minden álnok, minden jó s minden könnyelmű, minden lelkület és minden cynismus mikrokosmosáról? — Öltözete szokás szerint igen ízléses és egyszerű fehér, hajzata enpretension kis taréjával, mint egy lidércke, mely éjjel ég, bolyong, örvény fölibe csal, és megfoghatatlan... Karkötője elveszvé, mint róla leesik minden bilincs... Kedélye igen változékony... eső, napsugarak közt...”

A február utolsó napján dátumozott levelet lovasemberrel küldte el Horpácsra.

13.

Szontagh Pál gunyos szája keserű mosolyba torzult a fáradt kézvetésű levél olvasásakor.

— Jól van — mondta hidegen, s kékes fény villant meg a szürke szemében. — Így is jól van, Imre... Megfogadtuk, hogy egyazon lánynak nem udvarolunk. Hát én most félreállok, Madách Imre. Fráter Erzsébet legyen a tiéd.

A levelet gondosan összehajtotta, visszahelyezte borítékjába, s betette az íróasztal kihúzott fiókjába. Aztán megmarkolta a fiókot, s olyan erővel vágta be, hogy kettéhasadt az asztal fénypolitúros lapja.

14.

A fiatal táblabíró úr lassanként mindennapi vendég lett az alispáni házban, ahol a minden jó és könnyelmű, minden lelkület és cynismus mik-

rokosmosa olyan játékba kezdett vele, mint a macska szokott az egérrel... Közelébe engedte — aztán elriadt mellőle. Forró ígéretet sugárzott feléje az arca, szeme s a szája — ám a szava hidegen, elutasítón csengett. Fráter Erzsinek vérében élt a játékos kedv, mert ízig-vérig nő volt, aki soha egy pillanatra sem árulta el, hogy milyen mély hatást gyakorolt felületességhez szokott természetére ez a kimért beszédű, minden cselekedetét előre megfontoló borongós ifjú, akinek lényé lelkesedést, szenvedélyt árult el, ha az ő közelébe került.

Madách ismeretségük kezdetén még nem volt tisztában érzelmeinek mélységével. Nem boncolgatta vonzalmának miértjét. Megelégedett az a tudattal, hogy jólesik hallgatnia ennek az eredeti lánynak szellemes és mindig találó megjegyzéseit, látni csillogó szemét. Betegségtől gyötört testének üdülést jelentett a fiatal teremtésből kiáradó egészség és élnivágyás ingere. Csak később döbbsent rá, hogy érzelme Fráter Erzsébethez a hirtelen fellobbanó szerelemnek ahhoz a fajtájához tartozik, amely halálos, sír széléig tartó... Kedvtelésnek induló udvarlása szenvedéllyé vált, lelket-ideget szaggató tépelődéssé, mely éjszakáit álmatlanná, nappalait gyöttrődéssé változtatta... A lánnyal pedig tisztába jönni sehogy sem tudott. Néha már-már a karjába zuhant, — hogy a másik pillanatban hideg közönybe húzódjon vissza, mint a nap tüzére a házába húzódó csiga... Erzsébet számára megfoghatatlan lett, elérhetetlen, mint a lidérc, mely ég, bolyong és örvény fölibe csal...

Az alispánéknak sem tetszett Erzsébet viselkedése, de ha szóba hozták előtte a dolgot, durcássággal felelt, vagy elkezdett sírni.

— De hát mi kifogásod van a táblabíró ellen? — kérdezte egyszerű ingerülten a keresztanyja.

— Nem találok én benne semmi kivetni valót, csak különösnek tartom az udvarlás módját. A többiek a hajamat dicsérik, a szájam ívelését, a hangomat...

— És ő?

— Ő meg ilyeneket mond: “Csak a szép örök”, meg hogy: “Igazán az szerethet, aki tiszta még”.

— Kislányom, ha tudnád, mennyivel szebb mondások ezek az arszlánjaid ömlengéseinél. Vagy az fáj talán, hogy nem halmoz el virágajándékokkal, mint a többiek?

— Óh, kaptam én már tőle ajándékot... Egy csokor vadrózsát.

— Vadrózsát? Ilyenkor?

— Virágot, amely nem hervad el soha — vallotta be pirulva Erzsi, és mellénykéjéből egy hosszúkás levelet vont elő, melyre szabályos sorokban költemény volt írva.

— Vers? — kérdezte a néni, és ő is elpirult, ő hozzá soha senki nem írt rímekben csengő beszédet, pedig titokban, óh, mennyit vágyódott utána! De hát az alispán úr csókokkal fejezte ki forró érzelmeit fiatal korában... de költeményt, szép szavak virágját, még elmondani sem tudott soha, nemhogy rímelt volna...

“Vadrózsák”. — Olvasta a sorok fölé írva, mert négy költemény volt, mint négy szál nyíló rózsza — egy csokorba kötve.

— Olvasd fel Erzsi, hangosan! — kérlelte. — Nagyon szeretem hallgatni a verset, ha szépen van írva.

— Nem kell olvasnom ezeket — vallotta be, s elfordította az arcát, hogy fellobbanó pírját ne lássa a néni. — Tudom kívülről. — S halk, beszédes hangján elsuttogta azt, amely neki a négy vers közül a legjobban tetszett:

*“Látnom téged és szeretnem egy volt
Óh, lányka honnan, honnan ez?
Hisz különben ember e világon
Üdvöt csak hosszú harccal szerez.*

*Vajh mi az, mi így hozzád varázsol?
Más tetszik, ha ez s az rajta szép,
Rajtad arc, haj és szemek világa
Nékem bájos, mert, hogy a tiéd.*

*Nem tudom, hogy barnák-e a fürtök,
Kék-e a szem, avagy éjsötét,
Azt tudom csak, e kedves egészre
Fényt az üdv legszebb sugára vét.*

*Téged Isten e szívnek teremté
És e szív azonnal megtalált,
Amidőn nálad, mint régi kedves
Ismerősnél meglepetve állt.*

... ..
*Mit csodáljam most már, hogyha régen,
Még előbb, mintsem megláttalak,
Édes arcú álmoképeimben
Tiszta lánggal már imádtalak? ...”*

— Óh, beh szép — lelkesedett Klára asszony könnybe lábadt szemmel. — Kislányom, becsüld meg ezt az embert... Ne játszd el hív szerelmét bohókás játékaiddal.

— Klára néni, mért nem akarja elhinni, hogy én végtelenül becsülöm Madáchot?

— Becsülöd! És mért nem próbálsz meg szeretni is?

Erzsi lehajtotta a fejét, és hallgatott.

— Az élet nem dáridózások sorozatából áll. A mulatós, borivó férjtől az Úr őrizzen meg lányom. Az együttélésre komoly ember való, olyan, mint ez a puritán gondolkozású, széplelkű fiatalember. Hidd el nekem.

Erzsi még mindig hallgatott. De hogy is vallja be, hogy éppen az nem tetszett neki, hogy Madách úgy néz fel rá, mint az oltárképre. A hangja szinte reszket, ha beszél vele, tej-vér arca lángokban ég, ha megérinti a kezét, de soha egy forró csók, egy lélegzet elállító, fullasztó ölelés, egy magához szorítás, mely fáj, csontját, roppantja — de jól esne neki, még ha durva volna is, de őseberiesen férfias... Óh Klára néni, ez a légies, finom asszony ezt meg nem értené, hanem rémtülve csapná össze sima bőrű kezét, s talán kolostorba csukatná, vagy haza küldené az apjához, Biharba. Nem, ezt nem árulhatja el senkinek, inkább másra tereli a beszélgetés irányát.

— Klára néni — kezdte, s hangja ijedős lett, mint a kísértetektől rettegő gyermeknek. — Én a táblabíró édesanyjától nagyon félek.

— Mit beszélsz? Majthényi Annától félsz? Hiszen nem is ismered.

— De láttam! Egész közélről figyeltem fehér, szalagokkal díszített főkötős fejét, keskeny, összeszorított ajkát. Gyarmaton járt, annál a rőfösnél vásárolt, ahol én a bársonyruhára a csipkét válogattam... Ő nem látott engem, mert hogy nem is láthat meg maga körül senkit, olyan kevélyen jár. Magasan, óh, nagyon magasan hordja a fejét ez a gögös öregasszony. Én rettegek tőle.

— Bohó gyermek... özvegy Madáchnét én régebből ismerem. Árva lány volt — rokonok nevelték. Talán az, hogy anya nélkül nőtt fel, tette zárkózottá, amit gögnek, kevélységnek nézel.

— Más is nőtt fel édesanya szeretete nélkül, mégsem néz ki ilyen szívtelennek, mint ez a vénasszony.

— Szégyeld magad Erzsi — vált keményre az alispánné hangja. — Hogy beszélsz így egy idős dámáról, aki, ha az Úr is úgy akarja, második anyád lesz?

— Jaj, ne is említse, drága Klára néni... Érzem, sohasem tudna ő engemet szeretni. Uralkodni, parancsolni szeret, azt beszél róla... és én el is hiszem. Hát a fiát erőszakkal nem ellányosítja? Úgy becézi: "Emi", mikor pedig szép magyar neve van: Imrének keresztelte a pap.

— Már pedig megmondom neked, édes lányom nyíltan: minden este azon imádkozom, hogy Madách Imre feleségül vegyen, még ha Eminek is szólítja az anyja... Ami pedig Madáchnét illeti, csak azt mondhatom, hogy nagyon derék asszony. Özvegy létére tisztességben, úri műveltségben felnevelt öt gyermeket, s rendben tart vagy hatezer hold földet. Az meg, hogy szigorú? Hát épp azért van példás rend a kastélya tájékán. Kimondom kereken: rád is rád férne, hogy a közelében éljél, és kordában tartson.

Platthy Klára ennek a napnak az estéjén, mikor a közelgő éj már sűrű palástját rádobta a vármegyeház ablakosaira és elcsitultak a gyarmati utcák, elmondta a keresztlánnyal folytatott beszélgetést férjének. S ketten a nagy csendben meghányták-vetették egymás közt Erzsi sorsát. Abban megegyeztek azonnal mindketten, hogy szebb jövőjű, vagyosabb udvarlója a kislánynak Madách Imrénél nincsen. Baj az, hogy beteges, köhögős ember, aki olyan sovány, mintha csak hálni járna bele a lélek, De hát a tekintetes alispán Úr is, legénykorában vajon nem

volt-e cingár? S lám, hogy nekigömbölyödött a házasetben. Férfiember lakodalom után testesedik meg — ettől aztán senki se tartson.

— Nagyobb baj az, hogy Erzsi más formában imádja az istent, s ahogy én ismerem Majthényi Annát — aggodalmaskodott az alispánné —, sohasem engedné meg, hogy az unokáit protestánsoknak neveljék.

— Lehet... De ilyen esetben a fiatalabbnak kötelessége az engedelmesség. Erzsi azért megmaradhat kálvinistának, ha gyermekeit a katolikus egyház szertartása szerint is nevelik. Hiszen mi sem vesszük egy szín alatt az Úr testét magunkhoz, mégis megfőrünk békességben egymás mellett. Ugye, édes lelkem?

— Az más! Luther és Kálvin tanításai hasonlók egymáshoz, de félek, hogy keresztlánnyunk a vallása miatt sok súrlódásnak nézne majd elébe.

— Asszonybeszéd! Ha a feleség jó és engedelmes, akkor a férjrum nem veszi zokon, ha olyan templomban is hallgatja vasárnaponként a prédikációt, melynek tornyán kakas ügyel a felhők járására, nem kereszt. Látod, felőlem te akár muzulmán is lehetnél, úgysis kedvelnélek. — Ezzel cuppanós csókot nyomott felesége halvány orcájára, aztán komolyra vált hangon folytatta: — Hanem a lányt jó lenne ráncba szedned, nehogy kieresse a keze közül ezt a Madách-gyereket. Mert ilyent még egyet nem fog kapni, soha az életben... Te, Klára! Ha hallanád, hogy szónokol a megyegyűléseken ez a fiatalember. Még a "szent ősiséget" is meg merte támadni. Sosem hittem volna, hogy ebbe a hitvány testű, vézna kis emberbe ennyi bátorság szorult. Nem mondom, néha a fiatalság heve túlkapásba hajtja; mikor például a népműveltségről ír a Pesti Hírlapba, vagy a "copffal hadakozó bunkokraticus megyei életről" és a botbüntetés barbárságáról beszél... De amit ír vagy mond, annak gyökere van, gyökere, amely az igazságból táplálkozik... Hej, mert meg is kellene már reformálni ezt a mi elavult megyei rendszerünket, különben ellep bennünket a posvány... Adja Isten, hogy az ilyen szabadszellemeű fiataloknak sikerüljön majd kiemelni szegény országunkat a kerékkötő kátyúból, mint ez a Madách Imre... Csak légy rajta, lelkem, hogy ne sokat bolondozzon a keresztlánnyod, mert férfiember ám hamar megunja az ilyen cicázást. Meg aztán — tette hozzá nagyot sóhajtva — arra is kell gondolnunk, hogy szegény öcsém bizony nagy tehertől szabadulna meg, ha a lánya módos helyre jutna...

Elhallgatott. A csibukjából — amelyből beszéd közben hosszúkat szippantott — kirázta a hamut, kezét csókolt feleségének, aztán elfújta az ágya mellé állított fagygyertya lángját, s nemsokára mély álomba merült. Kellemes dologról álmodhatott, mert amint az alispánné a beszűrődő holdvilág fényénél láthatta, mosolygott álmában. De hát hogyan mosolygott volna, mikor a szemére röppenő hímesszárnyú álom máris násznaggyá varázsolta az Erzsi lakodalmán — akinek a bal oldalán a nászvacsorán, az eötvösi elveket valló táblabíró ült...

15.

A hírmadárnak sebes szárnya van... Egy-kettőre átröpüli a hegyek oldalát, átússza a gyors folyó medrét — útjában nem késlelteti nap heve, sem fergeteg járása: érkezése biztos. Lám, a kezdődő szerelem híre is gyorsan szárnyalta át a szöke Ipoly völgyét, s felverve a csendes Sztregova nyugalmát, rárepült csörögve a Madách-kastélyra, melyen deáknyelvű írás adta az érkezők tudtára: itt már Mátyás király korában is a Madách család volt e bástyaszerű épület gazdája...

A hírmadár csörgött, és özvegy Madáchné eleinte mosolygott magában.

“Emi hát újra szerelmes — jegyezte meg, s a fia tűnő szerelmeire gondolt, melyek emlékét az íróasztal mélyén bús-borongós verssorok őrizték. Mert az ifjú szíve gyakran lobbant lángra. Alig feledte el a kis Lónyay Etelkát, máris a korán elhervadt Dacsó Lujza miatt hullott a könnye... — De mi is lenne a világból, ha tavasszal a bimbóból nem pattanna virág, s a zsenge hajtású ágból nem zöldellne ki lombos erdő fája? A fiatalság arra való, hogy szeressen, ha eljön az ideje...”

“S a most felbukkanó lányt, hogy is hívják csak?” — érdeklődött ismerőseitől a nagyasszony. — “Fráter Erzsébetnek? Fráter Pál rokona?” — S a hírmadár csörgött... Tarka tollai közt szívesebben hordott szomorú újságot, mint a szívet felderítőt. Könnyelmű a kislány... — pletykálta örömmel —, mulató természet. Szeszélyes is, meg gondolatlan is... Szókimondó, hirtelen a nyelve, a műveltsége is bizony még hiányos...

...A madár elrepült, de tarka tollait széjjelhullatta Sztregován, s a nagyasszonyt gondolkozóba ejtette... Ha csak fele igaz is a hallott szóbeszédből, akkor is nyilvánvaló, hogy érdemtelenre pazarolja szeretetét a fia. Jó lett volna utánajárni a dolgoknak, hogy mi igaz a mende-mondából, s mi benne a kisvárosi pletyka — de nem volt természetében a kérdezősködés. Emi nem szólt, ő meg sokkal büszkébb volt, semhogy faggassa a fiát. Azt, hogy komoly lépést nélküle nem tesz, tudta, s ez valamennyire megnyugtatta, de az meg aggasztotta, hogy Emi még betegesebbnek, még magába zárkózottabbnak látszott, mint eddig. Gyakran találta szótlan, egy pontra irányzott tekintettel, magába merülten ülve — mintha bánatná valami a lelkét.

“Mért nem beszél velem? Mért nem önti ki a szívet az édesanya előtt?” — sajgott belé a fájdalom. “Vagy a lány érzelmeivel nincsen még tisztában?” — Szerette volna tudni a tiszta igazságot.

Félfüllel hallotta, hogy Szontagh Pál is komoly szándékkal járt Fráter Erzsi után, elhívatta hát a házuk jóbarátját, egy régebből megbeszélte lóvásár ürügye alatt.

A szolgabíró kitüntető szívességgel fogadta, s a két szürke áraba is szokatlanul gyorsan beleegyezett.

— Pedig már azt hittem, elmarad a vásár — mondta mosolyogva Madáchné, s fürkésző szemeit Szontaghra szegezte. — Bevallom őszintén, sajnáltam volna, mert ilyen jó járású lovakat már régen nem láttam.

— Mért gondolja nagyasszonyom, hogy nem adtam volna oda azt, amit már egyszer odaírtam? Hát nem tart szavahihetőnek?

— Dehogyan nem, dehogyan nem, édes öcsémuram... De úgy beszél a fáma, hogy házasodni készül. Gondoltam, szüksége lesz erre a két paripára a menyecske számára... Hallom, szép lány az alispán húga... mert ugye ő a jövődöbelije?

Felkacagott Szontagh:

— Hát Fráter Erzsébettel boronáltak össze? — kérdezte, és metsző gúny vegyült a hangjába. — Dehogyan veszem én el... Ilyen lánynak udvarol az ember, de feleségül nem szokta venni...

Madáchné úgy érezte, hogy minden csepp vére a szívébe tolul. Az arca fehér lett, jéghideg a szája. De nyugalmat erőltetett magára, hogy ne sejtse a lelke háborgását.

— Nem akartam én megbántani az öcsémuramat. Nem is szoktam szóbeszédre adni, hiszen manapság minden épkezléb fiatal már házasítanak, ha csak rápillant egy lányra. Most is csak a lovak miatt szóltam... Hát akkor számíthatok rájuk? — És folyik a szó lóról és téméről, az országot érintő bajokról-gondokról: Madáchné már újra a régi, büszke nézésű nagyasszony. A fejét magasán hordozza, a derekát egyenesen tartja, beszéde pattogó, szinte parancsoló — igazán nem lát semmi változást rajta a szolgabíró úr, bár az szeretne most a szemek mögé nézni, be a lélek mélységébe, de hiába boncolgatja magában a hangsúly árnyékát — ennél az öregasszonynál nem tapasztal semmi különöset, olyan, amilyenek régebről ismerte.

Búcsúzásnál alázattal csókolja meg a feléje nyújtott erősfogású kezét, aztán ruganyosan a reá várakozó kocsijára pattan. Elöl szeret ülni, a kocsisa mellett, aki mellén összefont karokkal úgy feszít a bakon, mintha bronzból öntötték volna. Szontagh maga hajtja mindig a lovait — szeret gyönyörködni a nemes állatok járásában. Egyet füttyent, s a két telivér állat máris szedni kezdi vékony bokájú lábát...

A nagyasszony pedig addig néz az ámbitusnál utánuk, míg csak látja őket. Szép kép: a gyönyörű két állat, a gyeplőt szinte mozdulatlan tartó úr, s háta mögött a barnadolmányú hajdú...

Szontagh pedig a lovait nézi.

Egyszerre megszólal:

— A fogadalmat szó szerint betartom... Imrének nem lehet panasza ellenem. De azt nem ígértem meg se neki, se másnak, hogy a véleményemet bárki előtt is elhallgatom.

— Instálom alássan, hozzám tetszett szólni? — kérdezi meg hangosan a kocsisa tőle.

Nem felel...

A szürkék közé vág, s a lovak patái szikrázva ütődnek a sztregovai út kiálló kavicsaiba.

A nagyasszony pedig sokáig áll még az ámbitus oszlopához dőlve. Aztán maga elé hivatja Boryt, a tisztartót, s megbeszéli vele a holnap elvégezendő mezei munka rendjét. A hangjában nem rezeg a gyöngeségnek árnyalata sem, beszéde határozott, s a szava parancsnak tetszik. De este, mikor a jó öreg francia Ité Nina meggyújtja a fehér csipkével

leterített asztalkán a jószagú viaszgyertyát, s az imakönyvet a pohár víz mellé helyezi, púpos kis alakját nesztelenre fogott lépteivel kilopja a hálószobából, s a nagyasszony egyedül marad: akkor pirosra gyúl az arca, a szeme égni kezd, s remegő kézzel lát neki a vetkőzésnek...

Aludni szeretne minél előbb, elszenderedni s kikapcsolni öntudatából azt, ami szégyenrzsákat csalt az orcájára. Nem gondolni másra, csak a megnyugvást hozó álom békéjére, s csendet parancsolni a szívének, agyának... De nem csukódik álomra nehézpillájú szemhéja — ébren hánykolódik, forgolódik magasra vetett ágyában.

“Hát Emi, szívének büszkesége, az alázatos, kedves jó fiú, akit legkülönbnek tart a föld kerekéségén, Emi olyan lánynak könyörög kegyekért, akiről a legjobb barátja állítja, hogy ezt a fajtát nem szokás elvenni?... Ezzel csak szórakozik az ember... Csókokat vált vele, de családja tagjává nem teszi. A fiam meg talán a nevét kínálja fel.”

Egy pillanatra ugyan felrémlt benne a remény, hogy talán a féltékenység mondatta Szontaghhallal a súlyos szavakat, melyek örökre felsebezték anyai szívéét. De aztán az jut az eszébe, hogy ugyan melyik férfi ne tenné a szépet ott, ahol kaphat is valamit?

“Hát nincs a fiamban egy szikrányi sem a madáchi gögből?” — jajdult fel az éjszaka csendjében, s szeme segítségkeresőn a sarokba kúszott, ahol örökmécs pislákol az Úr keresztje alatt. Szemét könyörögve fordította a Megváltó felé, s most váratlanul, mint az ég azúrjából lesújtó villám, gyúlt fel benne a tudat: hogy a Fráter alispán családja protestáns... Emi választotta földi ember: Kálvin tanítása szerint imádja az Istent, s nem hisz a szentekben, sem a Szűz Anyában...

“Jézusom Szent Szíve!” — tört fel benne a kiáltás. — “Jézusom Szent Szíve!”

Lebotorkált az ágyról, s úgy, ahogy volt, éji köntösében, mezítláb odavánszorgott az örökmécses alá. Ott leborult az imazsámoly térdepelőjére, s hangosan, sírva zokogta a Megfeszített felé: “Térden állva fo-háskodom hozzád... óh, Megváltóm... óh, mindnyájunk Atyja... akadályozd meg, hogy legdrágább gyermekem, alázatos anyai szí-vennek reménye, arra értelmetlen szívéét szerethesse. Ámen.” — A kereszt szent jelével megjelölte bánatba borult homlokát, aztán tekintetét még egyszer a feszület felé emelte, s úgy, mint aki meghitt feljebbvalójához beszél, megszólalt: — “Ugye, nem hagysz el engem?”

Aztán visszament az ágyhoz, elfújta a viaszgyertya lángját, s nyitott szemekkel várta a kastély ablakán besurranó rózsaszínű reggelt.

16.

A most ébredt szerelem pedig szötte, szövögette reményből font szálaikat a fiatalok között. Ám a háló szakadékony volt. Erzsi egy másnak küldött mosolya vagy a közömbösen fogadott vallomás széttépte szálaikat, s az ifjú Madách szívében tanyát ütött a kétkedés.

Nem tudott tisztába jönni a lány érzelmeivel. Míg saját magáról tudta, hogy szerelme több, mint kedvtelés, néha úgy tűnt fel előtte, hogy a lány viselkedésében több a kacérkodás, mint a mély vonzalom. S ez elkedvetlenítette.

— Erzsike... Szeret maga engem?

— Találja ki... Hiszen maga okos. Nagyon okos... Magának ezt is tudnia kell.

— Ne tréfáljon velem, használjon egyszer komoly szót. Hiszen a közös jövőnkéről van szó. Miért nem felel nyíltan, ha kérdezem, feleségül jön-e hozzám?

— Majd ha fagy... S hó lesz nagy...

— Szóval kikoszaraz.

— Én? Hát azt mondtam, hogy nem?

S így ment nap nap után. Soha egy komoly szó, soha egy határozott felelet — csak tréfa, célzások és élcek. Az ő érzései pedig lassanként szenvedéllyé fajultak. Már az is boldoggá tette, ha meghallotta Fráter Erzsi hangját, s ha ránevetett a lány, akkor a szeme tele lett ragyogással, fénnel — majdnem könnye csordult a gyönyörűségtől.

Egy este, ahogy búcsúzóul egyedül maradtak, Erzsike közelebb húzódtott hozzá. Szinte érezte forró leheletét, a bőrének illatát. Hirtelen átkarolta... Nem szándékosan tette, úgy öntötte el az érzések lávája, hogy maga sem tudott számot adni róla. Csak érezte a feléje áradó delejes áramot, s ez a szívében ütötte. Karjában, mellyel átkarolta Erzsiket, megfeszültek az izmok, s mint az inda fonták körül a hátra hajló, karcsú lánytestet. Ajka úgy tapadt a félig nyílt nevetős szájra, mint éhes

méh a virágra... És lám! Erzsike viszonzta a csókját. Szája a csókoló férfiszájra tapadt, arca a boldogság pírjában égett — lehunyta szemét, és csókolott... Ajka tüze több volt az elhangzó szónál: odasimulása ígéret volt egy elkövetkező, teljes odaadásra.

S mégis, néhány nap múlva a hírrel fogadták Madáchot az alispán házában, hogy Erzsike — akit már titkos mátkájának tekintett — hazautazott gyorskocsin Cséhtelekre, egy erre vetődött rokon asszonyossággal...

Az első csók mámorát a kétség és bizonytalanság gyötrelme követte.

Töprengett... Szótalanná vált, s néha órákig feküdt mozdulatlan, egy pontra irányított tekintettel, félig álomban, félig ébrenlétben, szája egy szót suttogva százszor:

— Erzsike... Erzsike...

Közben a mellbaja is kiújult, s a rettegetett feltápte a felköhögött friss, piros vérnek reggelenként ott virított újra fehér zsebkezdőjét. Úgy nézett ki, mint akinek a hónapjai már meg vannak számlálva. "Zörgő csontú kórvitéz"-nek nevezte magát, s tisztában volt azzal, hogy betegségének lelki oka is van, hiszen a kétség újra a szívet marcangolta, s Fráter Erzsi arca lidértcáncot lejtett előtte. Már teljes bizonyossággal tudta, hogy a végzetet jelenti számára.

A nagyasszony aggódva szemlélte a lázrózsákat fia beesett arcán, a benső tűzben égő szemek szinte túlvilági sugárzását, s összeszorult a szíve, ha hallotta a suttogásnak illő, rekedtes hangot, melyet minduntalan félbeszakított a szívet hasító, szörnyű köhögés.

— Édesmama... Egyezzen már bele... Vagy Fráter Erzsi lesz a feleségem, vagy nem házasodom meg soha.

— Nem való az a lány miközénk, fiam... Hidd el, csak a javadat akarom... Egy nagy csalódástól szeretnék megkímélni téged.

— Jól van... És én belepusztulok.

A nagyasszonynak választania kellett. Vagy hagyja tovább sínylődni a fiát, vagy beleegyezését adja a semmiképpen nem kívánatos házassághoz.

Nehéz, nagyon nehéz harcot vívott önmagával...

Eddig a Madách család nőtagjai kiváló erényű, művelt asszonyok voltak. A haza és a család érdekeit tartották szem előtt — a fia választotta meg felületes gondolkozású, mulatozást kedvelő, kacér teremtés, akiről megmondta Szontagh: “Ilyen lánynak udvarol az ember, de el nem veszi...” Nem, Fráter Erzsébet nem illik a sztrigovai Madách-kúriába...

De más választása nem volt. Óvó, tiltó hangja végül is lehalkult. “A boldogság csodát művelhet” — villant szívébe a remény, és szinte len hangon beleegyezését adta a házasságba.

S a boldogság csodát művelt... Madách egy-kettőre elhagyhatta a betegágyat, arca megtelt, válla szélesedni kezdett, s újra részt vett a megyei életben. S egy szép, világító februári reggelen elindult a hóba borult országon keresztül a Fráterek oroszláncímeres, vörös tetejű kastélya felé... Szánkó röpítette a dért csillogó, dermesztő hidegben, s zúzvara volt az egyetlen virág, mely a fák ágairól elébe csillant. S lám, a végtelennek tetsző, hosszú úton még náthát sem kapott. Vigyázott rá a szerelmesek védőszentje, fűtötte belsejét a boldogság zsarát-noka. S míg leheletét bajuszára fagyasztotta a könnyörtelen idő, szívét édes kín járta át, mely gyönyört és fájdalmat jelentett egyszerre. Lelke megelőzte a lovak száguldását, előre röpiült Erzsikéjéhez, s boldogságában szerette volna átölelni az egész világot.

S ment suhanó szánkója Lidércke után, akiről pedig ő írta horpácsi barátjának, hogy fénye hideg, mint a hold világa. Megfoghatatlan, ég, bolyong, s örvény fölibe csal...

17.

Az esküvőt Csécsén tartották meg, Fráter Pál alispán otthonában. 1845 július húszadikát írtak azon a napon, mikor Fráter József a hófehér selyembe öltözött menyasszony kezét Madách Imre kezébe helyezte.

— Imre fiam, itt a menyasszonyod... neked adom. Pedig számomra több volt, mint gyermekem: mindenem volt. Légy hozzá türelmes... Neveld olyanná, amilyennek szeretnéd őt látni. Mert fiatal még Erzsi,

olyan, mint a virág, arra hajlik, amerre a nap melegét érzi... Légy te, Imre, az ő napja: irányítsd a lelkét...

Többet nem tudott mondani, mert elöntötték a könnyek.

...S megindultak a templom felé, hol a harangok úgy zúgtak, mintha a cséhtelevi templomban szóltak volna. A harangok zúgtak, a napsugár szőnyeget terített a lábuk elé, s az Isten hajlékát fehér liliumok illata töltötte be. S mikor ott állt Erzsi a gyertyalángos, virágokkal díszített oltár előtt, eszébe jutott az édesapja tavalyi mondása: “Aztán nehogy valami pápistába bolondulj Erzsi... Hitet, nemzetet nem cserélget az ember...” S lám, egy év sem telt bele, s most mind a ketten ott állnak egy másik egyház oltára előtt, s apja alázattal hajtja le fejét, s nyeli a könnyeket.

— Apám boldog, hogy Imre lesz a férjem, mert szereti... Igen, már az első pillanatban fiává fogadta, mikor Cséhtelevken, ott hátul a kis vendégszobában megkérte a kezem. De engem... engem, fog-e valaha szívlelni a völegényem anyja?

Szemével lopva a nagyasszonyt kereste, aki ott állt drága brokátruhájában Fráter József mellett... Egy lehajtott fejű férfi s egy büszke testtartású asszony — mintha márványból faragták volna...

— Mi Fráterek, meghajoltunk az ő akarata előtt... Nem Biharban tartjuk az esküvőt, hanem kívánsága szerint Nógrádban. Kálvinista létünkre az ő templomában borulunk térdre, s mondom ki a holtomiglant. De vajon be fog-e a szeretetébe fogadni? Meg tudja-e bocsátani nekem, hogy elvettem tőle a legkedvesebb fiát?

— Ami az égben köttetett, azt földi kéz ne bontsa szét... — zsongott végig a tisztelendő úr felemelt szava a templom hajóján. S Erzsi gyengéd szorítást érzett a kezén. Erős, biztató szorítással felelt, mely ígéret volt, a kimondott szónál többet jelentő fogadalom.

Kezük továbbra is összefonva maradt, s fejükre a templom ablakán beáradó nap aranyfátylat dobott.

— Erzsi... Erzsi... — hallotta a suttogást maga mellett, s kezén egy erős szorítást érzett.

— Erzsikém... Erzsi!

Szinte érezte a forró leheletét, s édes nyilallás költözött a szíve tájkára. S most egyszerre a díszes ornátusba öltözött pap, a lilimos

oltár, a nagyasszony s az édesapja könnye, minden-minden a semmibe oszlott. S nem láttak, nem hallottak mást, csak a boldogságot érezték mindketten, mely most beléjük költözött, s a napsugárnak rájuk hulló meleg, aranykévkből álló sugarát.

S ott, a felharsanó orgonazúgásnál, az Úr színe előtt hittek is abban, hogy azt, ami az égben köttetett, földi kéz nem oldhatja fel.

Erzsi tizennyolc éves volt s Madách még nem töltötte be a huszonharmadikat. Szívükben szerelem és áhítat zsongott, s hittek az elhangzott imában.

18.

A korán kezdődő őszi bíborra festette a fák gyenge leveleit, s teleszórta színeikkel a csesztvei völgy cserjéit, nyírfáit. A domboldalon egymást átkarolva egy emberpár haladt. Körülöttük az őszi békéje áradt, s szinte hallották a körülömlő esendben a szívük dobbanását.

— Szeretsz? — kérdezte az asszony, s karját a férje köré fonta.

A férfi elmosolyodott, s szelíd szemeiben megcsillant az élet.

— Különös teremtés vagy te, Erzsi... Lánykorodban, óh hányszor kérdeztem ezt tőled, s rá feleletet soha nem kaptam. Most meg szünetlenül az ajkadon e kérdés. Miért?

— Mert szeretem hallani, újra és újra.

— Szeretlek, — hangzott ünnepélyesen a válasz. Szeretlek. Azt hiszem nőt férfi nem szerethet jobban...

— De... Meddig?

Felsóhajtott.

— Azt hiszem, még a síron túl is szeretni foglak. Te vagy számomra az Örök Asszony, az Egyetlen, a Nő... És bizhatok én is a te érzelmeidben?

Megállt, s szembefordult asszonyával. Erzsi szeme a domb mögé révedt, mely mögött most bukott le a nap. S most parázslani kezdett a sötét szempár, vörös fényt sugárzott, a hunyó nap visszavert lobogó sugarát.

— Emi — szólott, s remegett a hangja —, bevallom neked, hogy én csak most szerettelek meg. Nem tudok hazudni, Emi... Emlékezhetsz

rá, lánykoromban sem hazudtam a szerelmet soha. Érzelmeimben több volt a tisztelet. Csodáltam a hűvös előkelőségedet, a tudásodat... talán... sajnáltalak is. De szeretni? Csak most tanultam meg itt, Csesztvén... S nincs más kívánságom, csak az, hogy ezzel a tiszta szenvedéllyel kitarthassak melletted életem végéig.

Megszorította férje feléje nyújtott jobbát, aztán mielőtt az megakadályozhatta volna, hirtelen ráhajolt, és megcsókolta Madách Imre kezét.

Madách átkarolta hitvesét, s meggyorsították járásukat. Együtemű léptekkel, dobogó szívvel siettek Csesztve irányába, ahol hívogatólag világított feléjük egy meggyújtott lámpa barátságos fénye...

* * *

...Erzsi az urának igazat mondott. Mióta férjhez ment, megváltozott. Az a szeleburdi, fennhéjázó kislány, aki azelőtt volt — ott maradt valahol a csecsei katolikus templom küszöbén. A menyasszonyi ruhájával, mintha levetette volna magáról a felületesség mázát is, s a csesztvei kúriába már mint szelíd, a férje szavát leső asszonyként érkezett, aki most döbrent rá, hogy szereti azt, akihez az életét láncolta. Szereti, asszonnyá avatott lényének olyan odaadásával, ahogy életében csak egyszer szerethet az ember...

És szerette új otthonát is, ezt a kedves, barátságos házat, bolthajtásos szobáival — melyeknek ő volt az úrnője... Nem volt fényűzőleg berendezve ez a régi családi ház, de a bútorokat Emivel ketten válogatták össze, a pipatóriumtól kezdve az íróasztalig, a titkos rekeszű, sokfiókos szekretertől a politúros fedelű varróasztalkáig... A falakat képek díszítették: Emi festményei Alsósztrégováról, a Madách család miniatűrje, Fráter József és Béla arcképe, és Erzsi bőrokolyás, Váradon készült fényképe. És könyv is volt a házban, tömegtelen sok könyv, Erzsi ennyit még együtt nem is látott. Ha azonban leszedett a polcra egy aranybetűs, szépen kötött könyvet — csalódottan rakta vissza mindjárt a helyére. Mert nagyobbára költemények voltak beléjük nyomtatva, bizonyos Goethe, Schiller és más versfaragóktól, de regényt, izgalmas olvasmányt nem talált az üveges szekrényben. Szín-

darab ugyan még akadt egy kimondhatatlan nevű drámaírótól — de kit érdekelt az, hogy egy örült királyfi hogy társalog a koponyával és apja szellemével?

És volt a házban egy szép, aranykeretű, nagy zenélő óra... Zrínyi kirohanása volt rá képnek festve és csengő-bongó hangja úgy szólt, mint a cséhtelevi templom kisebbik harangja... Ezt az órát szerette legjobban a házban. Nem volt nap, hogy fel ne húzta volna. Ha Emi Gyarmatra kocsizott — ahol megyei főbiztosi állást vállalt —, Erzsi maga alá húzott lábakkal kuporgott egyedül a kasmír-huzatú díványon, és hallgatta az óra ezüstös zenéjét. Óh, hány történetet szőtt bele a csengő-bongó, ezüst muzsikába!... Az óra szerkezete járt, betöltötte hangokkal a szobát, s ő szötte-fonta mellette szép, színes álmait. Csak akkor riadt fel, ha kocsizörgést hallott. Ilyenkor a szíve elkezdett hangosabban verni, s szaladt, szaladt a férje karjába — csókváltásra, forró ölelésre...

* * *

A költő pedig elhallgatott.

*“Elhallgatott dalom, mit is zengjen?
Amit sejte, mindaz most valót ölt.
Mit szó nem bíra, bírom kedvesemben,
S keblére hajtva a forró homlokom,
Legédesebb regéit hallgatom...”*

19.

A kép, mely a négyesfogat két oldalán elfutott mellettük, más volt, mint a megszokott bihari táj... Ott dúskalászú búzamezők ringtak körs-körül, s csak a keleti ég peremén ködlöttek fel a szürkés-kék hegyek. itt a Sztregovára vezető út véges-végig lankás dombok s erdővel borított hegyek közt vezetett, melyek felett opálszínű pára húzta ki lebegő fátyolát... A termőföldek zöld sávokban húzódtak a magas dom-

bok alá, melyek tetején kerekedett szél suhanva osont alá a tova-gördülő hintó nyomában, s megsimogatta a benn ülő fiatal pár arcát.

Madách Imre első látogatásra vitte haza édesanyjához ifjú feleségét.

Erzsi gyönyörködve itta szemébe a táj szépségeit, ahol patak patakot követett, s a gyors vizű Ipoly, mint ezüst testű kígyó, ki-kicsillant a csalit rezgő levelei közül... A levegő éles volt s a nyárhoz képest hűvös, s ő borzongva húzta össze nyakán muszlinsejtem sálját...

Órák óta ültek boldog semmittevésben a vén hintó ringató ölében egymáshoz simulva, s lopva csókot váltva, hogy a rablott csókot az útszélről felrebbenő kis madár se lássa... Nyár volt, s az élet úgy tűnt fel előttük, mint a kocsi két oldalán elsuhanó rétek madárdaltól zengő, virágillattól terhes, ragyogó pompája.

Esteledett.

Az országútról most esőmosta szekérúthoz értek. Kátyús, gondozatlan volt az út, amelyre befordultak, s ők a zökkenőknél minduntalan egymás karjaiba hulltak, míg végre egy lombkaszorús völgyben elterülő falucskához értek, melyre most csókolta utolsó lobbanását az erdő mögé bukó, megnövekedett nap.

— Sztregova! — kiáltott fel Madách, s az apró, egymást támogató zsindefedeles házakra mutatott, melyek felett, mint órálló bástya vilant elő egy kéttornyú kastély, s távolabb lombok sűrűjéből egy másik.

— Sztregova... — ismételte szinte áhítattal, s megfogta felesége kezét. — Szülőhelyem s talán egykori nyugvóhelyem is...

A házak elé halinanadrágú parasztok, fejkötős zsellérményecskék szaladtak ki, akiknek tiszta volt a tekintete, és mosoly ült az arcukon, és süveglóbálva, kendőt lobogtatva üdvözölték földesurukat, aki mellett újdonsült menyecskéje pirult.

— Dobry deny, pán velkomózsny!... Dobry deny... Vitájte! — hallatszott jobbról-balról a szíves kiáltás, melyekre Madách barátságos: “Pán Boh dáj”-jal felelt.

— Hogy köszönnek az emberek? Mi az, amit idekiáltanak? Milyen nyelven mondják? — csodálkozott Erzsi.

— Isten adta jó napot... Hát te nem tudtad, hogy Sztregova lakosai szlovákok?

A lovak lassítani kezdtek. Felfelé kapaszkodtak a dombon épült öreg kastély felé, melynek két bástyaszerű tornya várkastély jellegűt kölcsönzött. Még lőréses is tátongtak rajta...

— Most csikorogva le fog ereszkedni láncokon a várhíd — gondolta Erzsi, s hirtelen elfogta szívét a félelem. Csak most villant eszébe, hogy pár perc múlva az anyósa előtt fog állani, a büszke Majthényi Anna előtt, aki eddig kimért, hideg volt hozzá.

A kocsi a feljárathoz gördült, mely előtt egy fehér zsinórral díszített, kékdolmányú szolga állt. — “Mint vármegyeház előtt a hajdú” — gondolta Erzsi s elfogódva ugrott le a földre. S most, mikor már talajt ért a lába, vette észre, hogy bal lábbal lépett először Sztregova földjére...

— Rossz jel — suttogta babonás ijedtséggel, s ez a középkori, aszszonyi előérzet árnyat dobott kacagó kedvére. Eddigi kérdezősködő, beszédes szája elnémult, s szótlán követte a léptük alatt dobogó, emeletre vivő tölgyfalépcsőn felfelé Madáchné. Az emeleti, körbenfutó tornácra alacsony, púpos nő sietett feléjük, kinek nefelejcs-szemében a jószág világított.

— Bon jour, Madame... Bon jour, Monsieur — bókolt mélyen meghajolva feléjük. Ité Nina volt, Madáchné társalkodónője, aki szíves örömmel tessékelte befelé őket. Tört magyarsággal megjegyezte, hogy azonnal bejelenti a nagyasszonynál őket, addig pillanatnyi szíves türelmet kér.

— Bejelent? Hát nálatok bejelentik az édesanyának a saját gyermekét? — csodálkozott Erzsi, s Fráter József mosolyára gondolt, amellyel a cséhtelevi kastély ámbitusán fogadta a vendégeket, s cuppanós csókot nyomva az arcukra, tessékelte befelé őket a mindig megterített asztalú, vén ebédlő felé. Sztregován még bejelentik a fiú érkezését...

A Madách-házban szigorúan betartott formások uralkodtak. Az öröm azonban, mellyel a nagyasszony a fiát magához ölelte, igaz, anyai örömet árult el — még az Erzsi homlokára lehelt csókja is melegebbnek tűnt fel, a szeme csillogása elárulta, hogy már nagyon várta őket...

— Emi!... Fiacskám! Jaj de rég láttalak. Persze... Persze... most fogva tartanak Csesztvén.

— Bizony — évődött Madách. — Boldogságkalitkában — s egyik karjával édesanyját ölelte át, a másikkal Erzsit.

— Mi újság nálatok? Min dolgozol, Emi? Hoztál magaddal valami szép verset?

— Óh, mostanában nem írok én semmit... Ellustultam a boldogságban szörnyen.

— Ne hanyagold el, fiacskám, az írást... éleszd a benned lángra gyúlt tüzet, fejleszd.

— Én is mindig biztatom Emit — szólt közbe Erzsi. — Eddig egyik szép költeményét a másik után írta, most meg elhallgatott.

— A nő legyen a férfi inspirátora... A nő által lehet nagygyá vagy silányul középszerű.

A világ minden kincséért sem adta volna Erzsi, ha férje most verset húzott volna elő a mellényzsebéből, de Madách csak nevetett, s elindult megmutatni elődjei lakhelyét, melyben ő is napvilágot látott.

A termeknek beillő szobák fényűző berendezése módfelett meglepte Erzsit. Bár tudta, hogy Madáchék vagyonos emberek, a pompa azonban, ami most eléje tárult, főúri volt... Selyemkárpittal voltak takarva a falak, drága brokáttal a bútorok, s a tiszteletükre felgyújtott csillárokból száz és száz gyertya öntötte a fényt... A kék, sárga és rózsaszínben tartott szobák falán miniatűr családi képek, romantikus tájakat ábrázoló festmények s díszmagyaros ősök arcképei sorakoztak a ragyogó politúrú s teknőccel kirakott bútorok felett, a legpéldásabb rendben. Talán kissé túlzott is volt a rend, mintha a támlásszékek helyét mérőléccel jelölték volna ki a “palotának” nevezett ebédlőben. És sehol a lakottságra emlékeztető hanyagság, mindenütt rend és — hűvösség. A kőből épült falak nyirkos hidegséget árasztottak...

— Mennyivel kedvesebb nálunk otthon Csesztvén — gondolta Erzsi, s vén házuk meghitt sarkaira gondolt, ahol muskátli virított az ablakpárkányon, s az íróasztalon Emi szétszórt jegyzetei feküdtek. De nem szólt semmit, csak hangtalanul követte a nagyasszonyt, aki most egy faliszekrényből egy kis bőrkötésű könyvecskét vett elő.

— Vidd haza, Erzsi és tedd az Emi asztalára. A legkedvesebb olvasmány, s itt felejtette.

— Érdekes? Óh, én is szeretem az izgalmas történeteket.

— Goethe “Faust”-ja.

— Regény? De örülök!... Úgy sincs az Emi könyvtárában érdekesítő olvasmány.

— Goethe *“Faust”*-ja, — ismételte a nagyasszony élesen, és a nézésébe csodálkozással párosult sajnálkozás s a lenézés egy árnyalata vegyült. Aztán felsóhajtott, legyintett a kezével, s a fia után sietett.

— Mi rosszat mondtam most? — töprengett Erzsí —, hogy úgy végignézett rajtam? — Bepillantott a kezébe adott könyvbe. — Óh, németül van írva — mondta csalódottan. — Versben... Űristen, hogy bír valaki rímben ennyit összeírni? — Tarsolyába süllyesztette a könyvet, és sietett a többiek után.

A konyha előtti folyosón érte a legnagyobb meglepetés. Mint a kivevényelt katonák, tiszteletére sorfalat állott a kastély személyzete: egy szakács, három kukta, három szobalány, egy inas s még egy csomó konyhalány s mindenek... Hirtelen összeszámolta őket. Tizennégyen voltak. S mindez három ember kiszolgálására — villant az eszébe, mert hiszen a két Madách-lány Anna és Mari már elkerültek hazulról, Eminek is saját háztartása volt, a nagyasszonnyal csak Pali és Károly élt Sztregován.

— Michel est malade — fordult a nagyasszony a fiához. — Michel est le plus fidèle de notre personnel — magyarázta a főszakácsról Erzsínek, aki lesütötte a szemét. Nem értett franciául egy szót sem.

— És hogy beszéltek Cséhtelegen a cselédek előtt?

— Magyarul... Azt hiszem, ha idegen nyelvet használnánk előttük, megbántva éreznék magukat.

— Én más véleményen vagyok — mondta fagyosan a nagyasszony, s visszafelé fordult. A toronyszoba megnézését másnapra halasztották.

Erzsí is fáradt volt már a nézgelődésben, s örült, mikor a házon végigzengő harangszóra a *“Palotában”* felszolgálták az estebédet. Az étkezés alatt a társalgás azonban németül folyt a felszolgáló inasok miatt, s Erzsí ismét hallgatásba merült. Kétszer is el kellett ismételni előtte egyazon mondatot, míg az anyósa rájött, hogy a menyé Schiller zengzetes nyelvét sem érti. — Latinul sem beszélt — Fráter Erzsébet csak magyarul tudott...

A nagyasszony az ajkába harapott, Erzsí pedig kihülni hagyta a tányérjára szedett falatokat. Nyelte a könnyeket... Hiába kezdett vigasztalására új és új témába a férje, szótlán maradt a vacsora végéig, s az asztal körül ülők közé lassan, észrevétlenül láthatatlan válaszfal emelkedett...

* * *

A nagyasszony csillogó szemekkel hallgatta a fiát, aki a feketekávéra meghívott sztregovai lelkészekkel folytatott magasröptű vitát. De érdekes volt ez a különböző világnézeteket képviselő háromszög: a nagyműveltségű katolikus Divald, Luther eszméiért lelkesülő Henrici és a fiatal Madách, ki a feudális osztálykülönbséget lehelő sztregovai falak között vetette papírra:

*“...Egy van még, ami lelkesíti még
A népszabadság. Szíve
Dobogni a közzel tanulni kezd...”*

Ma a születéssel járó előnyök igazságtalanságáról beszéltek.

— Szégyellném magamat, ha azért érnék el eredményeket, mert családom az egyik legrégebb Magyarországon. Az ember tettei beszéljenek ősei helyett. Ne pillantsunk vissza, hanem mindig csak előre.

— Az elől járók ám sokszor elesnek — mondta csendesen Henrici.

— Az, aki kitaposott úton halad ma, elébbre jut.

— Ma!... De ki vágja a jövő nemzedék számára az utat a sötétséget árasztó bozót között? Meg kell valakinek kezdeni az irtást! S nekünk nemeseknek kell az első, jó példát mutató fadöntést elvégeznünk, hogy kijussunk a fojtogató homály légköréből.

— Tekintetességed a keresztény világot képviseli eszméiben — mormolta Divald. — De vajon a mai fiatalság is így gondolkodik-e? Vagy nem azt halljuk lépten-nyomon, hogy mulatozással, dorbézolással töltik idejüket, s a néptől meg elfordítják tekintetüket? Hiszen a botbüntetés is csak a szegénynek szól... az urat védi az ősi jog, még ha gaztettet is mível.

— Eljön az idő, s én hiszem, nem is olyan sokáig várat már magára, mikor elenyésszik az egyén öröklött kiváltsága, s csak a szerzett jog lesz az egyéni érdem, amit mi magunk vívunk ki... Nézze meg a barátaimat. Szontagh Pált... Bérczyt... Mindnyájunkat áthatja a jövőbe vetett hit. Azért dolgoznak. S hiszem, hogy mi, fiatalok megérünk szebb napokat is a mostaninál.

— Igen, a föld mintha morajlana, — jegyezte meg Henrici. — Valami készülöben van... Talán egy új, szabadabb korszak küszöbén állunk.

— Igen... Új eszmeáramlatok fogják megrázni a világot. Lehet, hogy mi nem érjük meg, de ennek a tisztultabb látókörű világnak be kell következnie. A szellem, a magasztos eszmék világának. *S hol szellem van, ott a győzelem!*

A nagyasszony csillogó szemekkel hallgatta a fiát. Úgy nézett rá, hogy tekintetéből ki lehetett olvasni a mérhetetlen büszkeségét: “Íme, ez az én fiam... Én szültem őt...”

Erzsit azonban untatta a vita. Nem tudott hozzászólni, hangtalanul ült Madách oldalán, ki meg-megsimította széktámláján nyugvó, finomvonalú karját.

Henrici, aki Erzsi szótlanságának okát a nagyasszonyban kereste, bátorításul, hogy más meg ne hallja, odasúgta neki:

— Igaz, hogy fűszálnak sem szabad meghajolnia az ő engedelme nélkül — mutatott lopva a nagyasszony felé —, de a szíve nemes. Nagyműveltségű, igazi főúri hölgy, s ha megszokja a kis tekintetes asszony, meglássa, meg fogja szeretni őt.

— Ha megszokom — súgta vissza Erzsi, s könny szökött a szeme pillájára. S most egyszerre végtelen kimerültnek, fáradtnak érezte magát. A hosszú kocsiút tette? Az éles levegő vagy anyósa közelsége? Nem tudta, csak azt érezte, hogy leküzdhetetlenül álmos, s felesleges a jelenléte most a lét és nemlét kérdéséről meginduló, újirányú vitában, hiszen az urak gondolatmenetét követni sem tudja... de akiknek az eszmefuttatása nem is érdekelte. Bocsánatot kért hát, hogy távozni készül, s a számukra kijelölt szobájukba vonult.

S míg álmosan fürtökbe bodorította cukrozott vízzel a haját, s bekente a pesti divatképben közölt recept szerint az olvasztott vajban oldott kámforcseppekkel a nyakát, karját és arcát, az anyósára gondolt és azt mormolta:

— Édesapám Cséhtelegen egyszer egy nagy, bőrkötésű könyvből azt olvasta ki, hogy: *Isten egy vérből csinálta a mindenféle embereket...* Ha ez így van, akkor mért érezzük mégis úgy az egymástól elválasztó, eltaszító rettenetes természetbeli különbséget? Miért?

Egy darabig gondolkozott, de nem tudott magának feleletet adni. Akkor nagyot ásított, megszámolta a szoba négy sarkát, s lekoppantva a gyertya pislogó lángját, mint egy didergő macska, hirtelen mozdulattal a tollal töltött dunyha alá bújt.

— Köszönöm édes jó Istenem, hogy Csesztvén lakunk s nem itt, Sztrégován — mondta a Miatyánk után. Aztán a fal felé fordult, s pár perc múlva aludta az igazak álmát úgy, mint a többi vele egykorú tizennyolc éves...

20.

A csesztveai csendes boldogságban röpiült az idő, s észre sem vették, hogy már kétszer forrósodott nyárba a füvet zsendítő tavasz, s változott dért szikrázó téllé a lombhullató ősz, mikor egy jégvirágos januári éjjel Erzsi szörnyű fájdalomra ébredt. Nem szólt egy szót sem, csak felült az ágyban, és összeszorított fogakkal nyomta el magában a rémület kiáltását, mely bensejéből kitörni készült. Aztán valami szörnyű, csontjáiig hasító szaggatás nyilallott testébe, s elhomályosította szeme előtt kedves, kis szobájuk félhomályba burkolt bútorait... Aztán... Nem emlékezett semmire... Nem tudta hogy a metsző, egész házon végigzúgó sikoltás az ő hangja volt-e, mely felriasztotta minden lakóját a háznak, nem látta a feléje hajló, csitító, vigasztaló szavakat, suttogó férjet; öntudata a tagjait tépő, marcangoló fájdalomra összpontosult, mely percnyi szünet nélkül kínozta görcsökben vonagló testét.

...Fráter Erzsébet fiúgyermeknek adott életet...

S mikor ott feküdt verejtéktől nedves párnáján, félholtan az átélt fájdalomtól, s megpillantotta férje szemében az öröm félreismerhetetlen könnyeit, sírni kezdett.

— Emi — nyújtotta feléje színtelenné vált karját. — Emi... Apává tettelek... A te fiad, az én fiam... Az ő vére a mi vérünk... a tied és az enyém... — Aztán, mint az esőfelhők közül kibukkanó felragyogó nap, halkán felkacagott: — Ő az én hozományom, Emi... Remélem már nem fogja állítani az anyád, hogy nem járultam hozzá a vagyon gyarapításához... A családonak névutódot, fiúörököszt adtam...

Madách átkarolta hitvesét, s megcsókolta jéghideg homlokát. Szeretett volna most valami nagyot, gyönyörűt mondani, de nem bírt megszólalni. Szíve a torkában lüktetett, szeme elé a boldogság vont reszkető könnyfátyolt... S amint ott állt Erzsi ágya mellett, valami sohsem

sejtett érzés kezdte feszíteni mellét, eddig nem érzett fajtája a boldogságnak, amelyet úgy neveznek hogy: “apai büszkeség”. Mámorosan a boldog büszkeségtől odabotorkált a csipkekendővel letakart bölcsőhöz, amelyben a fia — az ő fia! — aludta első földi álmát. Óvatosan félrehajtotta a bölcsőről a csipketakarót, s ügyetlen mozdulattal megfogva a pólya két szélét, magához emelte alvó gyermekét.

— Vigyázz! Az istenért, Emi... Még eltalálsz ejteni — szaladt ki Erzsiből az ijedt kiáltás.

— Hogy ejthetném el én a *fiamat*? — kérdezte mosolyogva, aztán magához szorította a pólyát, s a gyermek arcát magához vonta.

Madách Imre megcsókolta Madách Aladár arcát.

21.

A boldogság Csesztvén tanyát ütött... Befészkelte magát a csendes kúriába, fogva tartotta annak lakóit, s úgy látszott, hogy már örökre ott maradt. Nemsokára megszületett a második gyermek is, akit Jolánkára kereszteltek.

Az ország felett azonban sűrűsödtek a felhők. Kitért a szabadságharc.

1849-et írtak akkor, s negyvennyolc márciusából már csak a bánat és könny maradt... Az országban felgyújtott falvak pernyéjének keserű szagát hordta a szél, jajt sóhajtott a rét, s a nap esténként vérrel öntözött tarlok mögé bukott...

Csesztvén az eddig vidám szemek elé könny eresztett fátyolt. Elhalkult a derűs beszédre nyíló száj, s jóidőre meghalt a nevetés. Már tudták, teljes biztonsággal, hogy a szabadságharcnak vége... A szabadság zászlaja, melyre egy nemzet szebb jövőjének csillagát álmodták — szétszagatva a földön hevert, s a kezek, melyek a vértől, könnytől patyolattá mosták volna, valahol Erdély földjében porladtak, vagy Kufstein börtönében sorvadtak a rájuk rakott bilincs súlya alatt. Nem, Csesztvén senkinek sem volt oka a vígasságra...

Este volt, kinn denevér csapkodta bordás szárnyaival az ámbitus korlátját, benn meggyújtott gyertya sugározta szét barátságos, sárga f-

nyét. Madách az asztal mellett írt, s félfüllel a szomszéd szobába figyelt, hol Erzsi dúdolt atlatódalt a gyermekeinek... A szobában csak a lúdtoll percegése hallatszott — csend és béke áradt el a házon. Egyszerre a kisfiú panaszosan felsírt.

— Hol van apa? — hallatszott sírásnak induló hangja —, még nem muzsikáltatta az órát, és meg sem csókolt. — Pszt! — csitította Erzsi. — Hallgass! Fel ne ébresszed Jolánkát...

Ám a gyermek acsarkodni kezdett:

— Én apát akarom... apát!

Madách mosolyogva tette le a tollat. Felkelt, elindította az óra szerkezetét, s a szomszéd szobába lépett.

— Szépen szól az óra — mondta a kisfiú. — És te jó vagy.

Az apa homlokon csókolta a fiát, karjába emelte, s álomba ringatta. Erzsi azonban duzzogni kezdett:

— Elrontod a gyerekeket... Már el sem alszik Aladár a csókjaid nélkül.

— Féltékeny vagy?

— Az... Mert te csak kényezteted őket, s nekem kell helyetted is szigorúnak lennem. Persze, aztán éntőlem félnek, téged meg imádnak.

— Csak ők imádnak? — évődött Madách, s átkarolta az asszonyát.

— Csak! — felelte durcásan Erzsi. Akart még valamit mondani, de nem bírta, mert száján érezte csiklandozó, vért bizsergető csókját férje bajuszos ajkának...

Aztán átmentek a dolgozószobába, Madách leült újra az íróasztalához, Erzsi pedig színes selyemfonalat fűzött egy tű fokába, és elkezdett hímezni. De nem sokáig bírta a csendben szótlannul érdeklődni kezdett:

— Mit dolgozol, Emi?

— Egyik versemet javítom.

— Melyiket?

— “Az otthon”-t.

— Jaj, azt ne bánts! Ahhoz hozzá ne nyúlj. Még el találod rontani... Az szép abban a formában, ahogy te először leírtad.

— Az első versszak jó... De a többiek.

— Gyönyörűek... Azok is, mind.

— Ebben a formájában azt hiszem jobb... s elkezdte a kijavított helyeket olvasni:

... *“Ott, a kis ház ajtajában állva
Vár a kedves ölelő karjába,
És szemében tiszta érzelem.
Mint virág él, illatot lehelni
Szerelemben boldogságot lelni,
És nem tudva élni nélkülem.*

*S ha körül fon, mint egy báj-gyűrűvel
Hó karokkal, forró, lágy kebellem,
E szent körbe nem fér semmi gond*

... ..

*Nőm is ott ül, kisfiú ölében,
Kis fakardot forgatván kezében,
Anyja lopva könnyeket törül.
Óh, itt a könny nem a bú patakja,
Azt csupán a költészet fakasztja,
Merengve a múlt idők körül.”*

— Nagyon szép — mondta meghatottan Erzsi.

— Tetszik a műsámnak?

— Nekem írtad?

— Neked...

Erzsi ráemelte dióbarna szemét.

— A verssel meg vagyok elégedve Emi, de veled nem... Mert te nagyobbra vagy hivatva, nem apró versek írására... Én ezt érzem... Tudom, s ezt senki nem vitathatja el tőlem... Nézd, ma ezt a kis papírlapocskát találtam itt, leesve a földön — a varrókosárból papírdarabot keresett elő. — Te írtad rá a sorokat: *“Kiben erő van s Isten lakik, az szónokolni fog, és, vagy dalol...”* Emi! Hát mért nem valósítod meg a leírt gondolatot? Hiszen benned is az Isten lakik!

Madách lehajtotta fejét, zavarba jött... Különös, különös teremtés a felesége, gondolta magában, mintha ösztönösen megérezné legtitkosabb gondolatát is, még mielőtt azok vágyá, tervvé formálódnának.

— Bevallom neked... Néha, álmatlan éjszakákon felvillan előttem egy gondolat... Nem látom még, mi az. Olyan, mint egy ködgomolyag... Csak itt-ott rémlik fel előttem egy körvonala... Egy mű... Egy hatalmas alkotás körvonala.

— És? — kérdezte szívdobogva Erzsi, s a férje háta mögé állva átkarolta.

Madách megfordult, s a szemébe nézett.

— Régi igazság, hogy a költő csak akkor teremt, ha szenved. Ez a mondás eddig rajtam is bevált... S én boldog vagyok. Elég volt már a szenvedésből... Nem költő: szeretett hitvesed akarok maradni.

...Erzsi ezen az éjen nem bírta elaludni.

Idegesen hánykolódott az ágyban, agyában szüntelenül visszacsengett a férje mondása: a költő akkor alkot, ha szenved... Ha ez igaz, akkor Emi többét nem fog írni még verset sem — mert boldog... Én tettem boldoggá, miattam nem lehet nagygyá — villant az agyába —, én tehetném nagygyá, híressé is, ha fájdalmat okoznék neki... Ha elhagynám, vagy hogyha meghalnék... Akkor... akkor vajon kicsálnám belőle a rejtett szikrát? Lám, az élet legfőbb áldása: a gyermek is fájdalommal, szörnyű szenvedés árán jön a világra... A költők, írók szellemi gyermekei is úgy látszik, hogy könnyben formálódnak.

Szörnyű nyugtalanság vett rajta erőt. Ez a nyugtalanság Jolánka születése óta már többször elfogta, de most úgy érezte, hogy nem bírja tovább a takaró súlyát, a szoba állott, éji levegőjét, s a körülömlő csendet. Papucsot húzott a lábára, és halk léptekkel kiosont a kertbe.

Az éj még karjaiba tartotta a hajnalt s nem engedte sugárszóró útjára engedni. Sötét, csillagtalán volt az ég, s a csesztvei völgy felett szürke köd lebegett... Az út harmatjától nedves lett a lába, s jól esett, hogy könnyű, éji köntösébe besuhant a szellő... Nem tudta, hogy percekig vagy órákig bolyong-e már a kertben, csak mikor derengeni kezdett kelet felől a hajnal, tért vissza a házba. A férjét már ébren találta.

— Hol jártál? — kérdezte ijedten. — Valami bajod van? Hogy borzong a tested!

Csak most vette észre, hogy a ruhája nedves a ráhullott harmattól, s most reszket alatta.

— Nem bírtam aludni, Emi, kimentem a kertbe... Azon töprengtem, hogy jó volna megmutatni az édesanyádnak... Szontagh Pálnak, meg a többieknek, azoknak, akik csak rosszat gondolnak felőlem, hogy neked szükséged volt rám... Hogy a sors rendelt melléd... Mert nagygyá leszel, Emi! — folytatta szinte lázasan. — Ezt érzem és tudom. A neved megmarad... Talán... énáltalam.

— Bolondság — szólt rá szigorúan Madách. — Mondtam már, hogy dőreség a hírnév... S most meghűtötted magadat... Ilyet tenni, éjjel kiosonni a kertbe!... Mint egy gyerek...

Lehúzta a nedves papucsot Erzsi lábáról, visszafektette asszonyát az ágyba, s állig betakarta. Mellé ült, s ott virrasztott, míg Erzsi el nem szenderedett újra...

22.

Azután az éj után megmaradt benne egy szikrája a baljóslatú sejtelmeknek. A kislány születése óta különben is meggyengült az idegrendszere, érzélgőssé, képzelődővé vált, s gyakran riadt fel ok nélkül szendergő álmából. Ilyenkor megrettenve bámult az éjszaka szürkéségébe, agyát üresnek érezte, vértelennek a testét, sivárnak, reménytelennek az életet...

“Csak nem válok eszelőssé?” — villant belé az ijedelem, s félni kezdett az egyedüllétől. Társaság után vágyott, s kereste a szórakozást. Csaknem naponta kocsizott ki miklósvölgyi pusztájukra, vagy járta Balassagyarmaton a boltokat, hol ruhákat rendelt, kalapokat készítettett, s órákig nézte, simogatta a selymet, válogatta a finomszövésű csipkét. Aztán otthon felöltözött az új, suhogó selyemruhába, tükkör elé állt, s nézte, nézegette a visszatükröződő képet... Néha úgy tűnt fel előtte, mintha idegen asszony pillantana vissza a tükkör foncsorozott lapjáról, előkelő dáma, akiben nem ismerte fel azt a cséhteleki kislányt, aki a rigókkal fütyült, pacsirtával énekelt, s kacagott, mint a gerle... Hová tűnt el a mosolygó leányarc? Gyermekai szívták el az anyatejjel vígságát, vagy az ország gyásza dobta az ő lelkére is derüt fojtó, nevetést megölő fátyolát?...

Erzsi, a kacagó szemű, örökké tréfás lány eltűnt, Madáchné Fráter Erzsébetté, tekintetes asszonnyá változott, aki most lett huszonnégy éves — és szerette volna még egy darabig vidámnak, gondtalannak látni az életet...

...Madách ez időben még borongósabb, még töprengőbb lett. Testben megfogyott, szeme mélyen ülővé vált, az egész férfit előre domborodó homloka s szemeinek tüze uralta. Tollhoz már régen nem nyúlt, s maga is hitte, hogy a költészettel örökre felhagyott. A gazdasághoz pedig nem nagyon értett. Még leginkább a Sztregován túli, parócai gazdasággal törődött legtöbbit, hol a nemrég fogadott cseh vadásza társaságában órák hosszat bolyongott a nógrádi lomberdők sűrűjében.

— Ki ez a vadász? Mi vonzza Emit a társaságába? — töprengett Erzsi, de ha szóba hozta a vadászt, mindig kitérő választ kapott:

— Jó ember... Jellemes férfiú — volt kérdésére a felelet.

— Szép, szép, hogy jellemes — jegyezte meg gúnyosan Erzsi. — Nem tudtam, hogy vadásznál a jellem a legfontosabb. Vadat a konyhára nem küld, s hallom, a vadorzók mellette kedvükre dúskálnak a vadállományban.

— Majd figyelmeztetni fogom — mondta csendesen Madách, s legközelebbi útja megint Parócára vezetett.

Erzsi nyugtalansága pedig napról napra nőtt. Nem lelte helyét a házbán.

— Emi, nem titkolsz te valamit előttem? — vallatta a férjét. — Valami baljóslatú sejtelem azt súgja nekem, hogy titok lebeg körülötünk, titok, mely láthatatlan árnyként nehezedik a házunkra. S én félek... Rossz előérzetem van.

Madách megsimogatta a felesége arcát.

— Nincs semmi titkom. Nyugodt lehetsz.

— Ne is legyen, mert én azt soha, érted, soha meg nem bocsátanám. Én nem csak a tetteidben, de még a gondolatodban is részt akarok venni...

Madách lehajtott a fejét — és nem válaszolt. Erzsi pedig nem hogy megnyugodott volna, hanem még ingerültebbé vált. A gyermekei sem tudták megnyugtani, kihozta nyűgösségük a sodrából, idegesítette a sirásuk, s felkiáltott a hangosan mondott szóra. Ellenszenve az anyósa iránt pedig napról napra nőtt, s már-már gyűlöletté fajult.

— Mért nem szeretem én az anyósomat? — tette fel magában számtalanszor a kérdést. — Hiszen rossz szóval nem illet... Igaz, hogy jóval sem... Alig beszél velem. Lenéz... Igen, igen, lenéz, a kelengyenélküli szegény lányt, aki a fiára merete vetni a szemét... Ha nála vagyunk ebéden, franciául és németül beszél, hogy a felszolgáló inasok ne értsék. De tudja jól, hogy én sem tudok idegen nyelveket, engem akar kihagyni a családi társalgásból...

— Belepusztulnék, ha itt kellene lalnunk, mondta hazafelé kocsizva egy sztregovai ebéd után, visszapillantva a várkastélyszerű épületre, melyben tucatnál több belső cseléd várta a nagyasszony parancsát, akinek az akarata nélkül “fűszálnak sem volt szabad megmozdulnia” és akihez előzetes bejelentés nélkül még saját unokája sem tehetett be a lábát.

— Mit mondtál? — kérdezte szórakozottan Madách, s tekintetével szeretettel simogatta végig a kocsit két oldalán feltűnő halmokat, melyeken az apjától öröklött legelők zöldelltek.

— Hogy boldog vagyok, mert Csesztvén és nem Sztregován lakom...

— Én pedig éppen ma tárgyaltam Károly öcsémrel arról, hogyha megnősül, helyet cserélek vele. Ő megy gazdálkodni a csesztvei birtokra, mi meg Sztregovára költözünk...

— Nem! Ez nem lehet! — kiáltotta Erzsí olyan hangon, hogy a lovak oldalra kapták a batárt. — Emi! Ezt nem gondolhatod komolyan!

— De igen... Nézd, Csesztve Majthényi-birtok, anyai ágról maradt ránk. A Madách-örökség engem, az idősebbet illet... S szívemhez is közelebb a szülőföldem: Sztregova. Szent a hely, kicsiny világom ez...

— Én pedig édesanyáddal soha egy faluban lakni nem fogok. — Elfordult, és szeméből hullani kezdtek a könnyek.

Csodálatosképpen férje most nem nyúlt engesztelőleg a keze után, nem fonta át békítőleg a karjával, összeráncolt szemöldökkel ült mellette, s hazáig nem beszéltek egy szót sem. A csend, mely közékük telepedett, nem volt a béke hallgatása.

Másnap ugyan a régi kedvességgel kívántak egymásnak jó reggelt, de a tegnap elhangzott szavak rést ütöttek közöttük, és nem felejtették el soha, hogy első szóváltásuk Sztregova miatt hangzott el.

A civódások később is megismétlődtek. Az ok rendesen az volt, hogy Erzsí társaságba akart járni, vendégeket fogadni, Madách pedig, aki a maga személyére igénytelen, kevéssel beérő volt, ellenezte a költséges jövést-menést. Takarékos természete mellett a szíve is csendre vágyott. — “Még nincs itt az ideje a mulatozásnak” — mondogatta hazájára célozva, melyről a ráboruló felhők elűzték a virradatnak új életre keltő sugarát, s kioltották a bizakodó reményt.

Ezekben a szomorú időkben gyakran volt Hanzély Feri vendége a Madách-kúriának. Jött, elmondta a legfrissebb híreket, Erzsínek divatlapokat hozott, s pár órai beszélgetés és bókolás után újra elhajtott. Madáchnak eleinte kedve ellen volt a szoknyavadász hírében álló gavalérnak a látogatása, de féltékenységre oka nem volt, s így legalább hírt kapott a külső világról, melytől az utóbbi évek alatt teljesen visszavonult:

Egy forró augusztusi estén Hanzély szokatlanul későn állított be. Madách csak nemrég érkezett haza Parócáról, fáradt volt még a hosszú kocsitúrától, s lepihenni vágyott, de azért szíves előzékenységgel fogadta a vendéget, akinek az arca szokatlanul komoly, csaknem szomorú volt.

— Ülj le... Úgy látom, fáradt vagy... Rágyújtasz? — s a pipatóriumból kiválasztott számára egy szép, barnára szívott csibukot.

— Köszönöm — háritotta el Hanzély. — Ma már eleget füstöltem... Meg úgy tudom, hogy a tekintetes asszony sem állhatja a pipa-füstöt.

— Az attól függ, ki szívja — nevetett az elősiető Erzsí: — Néha utálom a bagószagot, máskor meg hiányzik; ha nem érzem a muskotály-dohány fanyar illatát.

Madách a vendég mellé ült.

— Mi újság nálatok? Meséj... Én hetek óta nem mozdulok ki Csesztvéről, legfeljebb ha vadászom, mint ma is tettem!...

— Hát bizony semmi jó.

— Semmi jó? Hát mindig a bánat járja, s a sutgó beszéd?

— Kinek lenne most kedve a hangos szóra? Az embernek őrt kell állnia még a gondolata előtt is, nehogy álmában kikiabálja... Te, Imre! — fogta halkra a hangját —, vigyázz minden lépésedre. Légy óvatos... Az osztrák zsoldosok már megint Nógrádban kószálnak.

Madách megütközve nézett barátjára. Figyelmeztetés akart ez a megjegyzés lenni? Megkérdezte:

— És mit akarnak itt? Hallottál valamit?

— Keresnek valakit... Aztán, ha valamit megneszelnek, meglepetésszerűen körülfogják a gyanúsított házát, s átkutatnak mindent. Most úgy hírlík, Losonc környékét piszkálják...

— És nem tudod, hogy miért ez a nagy szorgalom?

— Azt beszélük, hogy a Kossuth szárnysegédét keresik... Itt rejtegeti valaki.

Madách homlokán kidagadta az erek. Hirtelen mozdulattal megragadta Hanzély vállát.

— Honnan tudják, hogy itt van?

Az csodálkozva bámult rá.

— Hát tényleg itt rejtegetik, Nógrádban? Te tudsz felőle?

Madách végigsimította verejtékcseppes homlokát.

— Én nem tudok semmiről semmit... Te mondtad, hogy Nógrádban szimatolják.

— Igen... Látták Losoncon a csütörtöki heti vásáron. Vadászruhát viselt...

Erzsi szíve elkezdett eszeveszetten kalapálni. A keze reszketett, s a bort, melyet éppen poharakba öntött, végiglocsolta az asztal csipketerítójén.

— Ugyan, kérlek! Micsoda képzelődés! — mondta Madách, de a hangja üresen csengett. — Ma mindenkiben politikai menekültet sejtnek. A koldusruhában Petőfi rejtőzik, az urasági kocsis meg biztosan bujdosó szabadsághős.

— Hát, kérlek alássan azért az óvatosság nem árt... Furcsa időket élünk.

— Furcsát és borzalmasat... Népem nem úr a saját hazájában... Legjobbaink elpusztultak vagy az üldözöttek kenyereit eszik. Parasztjaink lerongyolódtak, s ha valaki érdekükben felemeli a szavát, bilincs kerül a csuklójára...

A borospohár után nyúlt, odakoccintotta a másikhoz, és egyhajtásra kihörpintette a tartalmát. Erzsi odanézett, és jól látta, hogy reszketett a keze.

Hanzély is felemelte a poharát:

— A legszebb nógrádi asszony egészségére! — kiáltotta, s szemével végigsiklott Erzsi nyúlánk alakján. Mi az, a tekintetes asszony nem tart velünk?

— Nem... Nem iszom... Én félek az italtól.

— Pedig bortól csillog legszebben az asszonyi szem.

— Lehet... De azt hiszem... Tudja, mit hiszek én? Hogy a bornak nemcsak tüze van, de lelke is, és én nem szeretnék a rabjává lenni. — S most, mintha valami ijesztő képet látott volna, összerázkódott. — Borzasztó lehet, ha valakit az ital fogva tart. Bűne van annak, vagy felejteni akar...

— No, akkor nekem duplán tölts, Imre! Mert hogy bűnöm is lenne, meg vannak dolgok, amit a legszívesebben elfelejtenék. Például az adósságomat. — Nevetett, újra koccintottak, s a beszélgetés vidámabb mederbe terelődött. Elütötte a nyolcat is a muzsikáló óra, mire búcsúzkodni kezdett. Mikor elbúcsúzott a házigazdától, még egyszer oda-súgta: — Az óvatosság azért nem árt, Imre... Tudod, ma még az is gyanús, ha úriember magyarul hangosan beszél...

Alig porzott el a homokfutója, máris egy másik hintó gördült az udvarra. A lovak lihegve állottak meg a feljárt előtt, szűrűkről pergett az izzadság, s tajték verte zabolás szájukat, mintha megállás nélkül hajtották, kergették volna őket. Madách nem akart a szemének hinni, mikor a hintóból a nagyasszonyt látta kilépni.

— Édesmama! Nálunk, ilyen késő esti órákban?

— Emi... Fiacskám — borult a nyakába. — Hogy vagytok? Biztosan jól, ha gavallért fogadtok? — s Hanzély után mutatott.

Erzsi hirtelen hátrasimította a haját, megigazította ruhája fodrait, s mint az iskolás gyerek a tanítója elé, szemlesütve, félve járult a kézcsókra.

— Csak hagyj — húzta vissza hidegen a nagyasszony a kezét. — Tudod, nem szeretem, ha nő nőnek kezét csókol — s már el is fordult tőle. — Emi! Két hete nem voltál Sztregován. Talán a menyecske nem enged?

—Én?

— Persze, hogy te — nevetett fel Madách. Fogva tart ő, anyám, a boldogság fogságában.

— És mit keresett itt ez a csélcsap ember? Ilyen szokatlan időben?

— De édesmama, maga is aludni szokott már ebben az órában — jegyezte meg Madách, s karonfogva, féltve és becézve vezette be a házba. — Csak nem történt valami Sztregován? — Lesegítette róla bögalléros, fekete úti kabátját, maga mellé ültette, s átkarolta a vállát.

— Ott nem. És nálatok? — körülnézett, s halkán megkérdezte: — Nincs a szomszéd szobában senki?

— Nincs senki. De mi történt? Tessék már beszélni!...

— Olyan nyugtalan vagyok... Ezek a kósza hírek, melyekkel tele van most Nógrád, ha a fele lenne is igaz, akkor is sok lenne.

— A... a házkutatásokat gondolja?

— Azt is... És mondják, hogy a börtönök kapui megnyíltak újra.

Madách úgy érezte, hogy a torkát fojtogatja valami. Csak nagy nehezen jött ki hang a száján:

— Talán... Valaki... Ismerős?...

— Még nem tudjuk pontosan, kiket hurcoltak el. Csukott kocsikban, éjjel viszik őket, de úgy hírlik, hogy Szontagh Pál is közöttük van.

— Pali? — Madách elfehéredett. A szabadelvű, haladást hirdető barát, aki, úgy érzi, sírig hú embere, még akkor is, ha száz ütköző ponton ellenkezik is a véleményük. Erzsiről ejtett szavai annak idején ugyan szívéen találták, de igyekezett azt meggondolatlan hevességének s nem a szív szavának minősíteni. — Hát Pali már a rabok kenyerét eszi?

— Fiam... ha van valami titkolni való ügyed, légy óvatos. Féltelek, hogy nem vagy eléggé elővigyázatos. Óh, nagyon féltelek.

— Engem? — nevetett fel Madách, de a hangja idegenül csengett.

Erzsi felkapta a fejét. Mért félti az anyósa Emit? Hiszen nincsenek politikai titkai, s ha lennének, tudja, érzi, hogy azokat megosztaná vele. Meg is mondta:

— Sohse féltse, édesmama, Emit... Nem keveredik ő zavaros dolgokba, annál jobban szereti a családját és... engem.

A nagyasszony végigmérte Erzsit, fekete hajától le, egészen a piciny cipellőig... Ez... ez a Biharból idevetődött "Megéra", aki rá merte emelni szemét az ő fiára, ez akarja tanítani Majthényi Annát? Visszautasítás csengett a hangjában, mikor megszólalt:

— Vannak dolgok, melyek a családnál is fontosabbak.

— Nem!... Én tudom, hogy az én uramnak a családjá szent.

— Tévedsz... A haza sorsa fontosabb az egyéni boldogságnál, s Madách Imre tudja jól, hogy a család előtt áll még egy szentebb valami, legszentebb: a haza!

Erzsi hátán végigfutott a hideg... Ez az öregasszony képes lenne büszkeségből feláldozni még a legkedvesebb gyermekét is, pedig már elvesztett kettőt közülük, Palit és Máriát... Hát kőből van a szíve?...

— Emi... Emikém! — futott az urához. — Ugye nincs neked semmi olyan ügyed, ami ránk bajt, bánatot hozhatna? Nem, én nem engedem, hogy legyen.

— Hagyd te a fiamat! — szólt rá élesen Madáchné.

— Tudja ő, mit kell tennie. — Aztán büszkén hozzátette: — Aki Comes Radon de Oszlán nemzetségéből származik, annak nincs szükség a... te tanácsodra.

Erzsi kihúzta magát, és szembefordult az anyósával, s Madách most úgy állt a két asszony között, mint drámájában Herakles.

*"...két világ közé hajítva,
Melyikhez nyújtsam jobbom, nem tudom.
A test alá vágy — és a gondolat föl.
Ne küzdjeteK, ne küzdjeteK!"*

Csitítólá Erzsiehez lépett, de az elhárította magától. A szeme szikrát szórt, a hangja éles volt, kiáltó:

— A Fráterek is tudták mindig, mi a kötelességük a hazával szemben, hiszen Árpád 103 nemzetségének egyikéhez tartoztak... Nem hátráltak meg soha, ha a nemzet sorsa úgy kívánta... Martinuzzi... Fráter György... Moháctól kezdve nem egy lelte halálát a harcmezőn... De én... — s most megcsuklott a hangja — én nem bírnám ki, hogy Emi... Hogy hiábavalóan szenvedjen most, mikor már mindennek vége... A szabadságharcnak vége... — Nem bírta tovább tartani magát, előntötték a könnyek. Kiszaladt a szobából, ki a gyerekek hálójába, ahol Aladár és a kis Jolán álmukban már az angyalokkal játszadoztak, ott leborult a kis ágy elé, fejét a takaróba fúrta és sírt, sírt keservesen, míg ki nem apadtak a könnyei... Mikor később lecsillapodva visszatért, a nagyasszonyt már nem találta a házban. Madáchné anélkül, hogy búcsút vett volna tőle, váltott lovakkal, éjnek idején elhagyta Csesztvét... Ezen az éjjelén se neki, sem Eminek nem jött szemükre álom.

Madách az íróasztala mellett ült, s gondterhelten rótt a sorokat. Nem verset írt — óh, azzal már felhagyott —, számadást készített a gazdaságáról. De hiába mártotta hegyezett lúdtollát a hatszögletű tintatartóba, s számított, töprengett órákon keresztül, a számadás végén ott sötétlett mindig, mint egy fekete mementó, a rettegett mínusz.

Hiába, a csesztvei föld mostoha volt hozzá. Az állatokba is mételey ütött, a szőlőt meg kikezdte a peronoszpóra. De azért nem esett kétségbe. Kiszámította, hogy ha jövőre jobban ad a búza és felhízik a jószág, be lehet hozni még az ez évi hiányt. De takarékoskodni kell, még jobban, mint eddig, ámbár az elkerülhetetlen kiadásoknak is szinte krajcárosan utána számolt mindig. A saját személyére alig költött valamit, ruháját falusi szabó varrta, csizmájára patkót tétetett, s könyveken kívül másra alig adott ki pénzt. Erzsí, az más. Ő szerette a szépet, a selymet, a tollas kalapot —, de hát szép képhez szép keret is illik, s ha úgy örül a divatos ruháknak, hát Isten neki, teljék benne kedve... Az előirányzott költségvetéshez beírt egy nagyobb, kerek összeget Erzsí ruhái számára. A feleség meg mintha megérezte volna, hogy férjének feléje száll a gondolata, bejött a szobába.

Hosszú, bőven omló házi ruhát viselt, mely sejtetni engedte érett, telt szépségét... Könnyedén lépett még, a gyermek, melyet szíve alatt most érlelt életté, még nem formátlanította el nyúlánk, szép alakját. Ideges és türelmetlen volt, gyakran fakadt oktalan sírásra, s szeme alá sötét karikát vontak az álmatlan éjszakák, s az állandó rosszullét. Most ez a mozdulatlan, fülledt levegő fullasztotta... Aléltan dőlt le az íróasztal melletti díványra.

— Aladár már alszik? — kérdezte Madách.

— Fáradt volt a sok hancúrozásban, szaladgáltak Jolánkával egész nap, alig tettem ágyba, máris elaludtak. De az órát azért felhúzzhatod, tudod én is szeretem hallgatni.

Madách elmosolyodott, felhúzta a szerkezetet, s az óra úgy, mint más esténként szokott, muzsikálni kezdett... Csengett-bongott finom ezüsthangja. Erzsí behunyta a szemét, úgy hallgatta. Madách meg őt nézte, s észrevette, hogy könny rezeg lesütött szeme fekete pilláján.

— Miért sírsz? — kérdezte, s aggódva figyelte a finomvonalú arcot.

— Nem tudom miért, de bánatos vagyok ma. Okom nincs rá, s mégis folyton elzékenyedem. Talán... előérzet ez, rettegés az elkövetkezőktől, mert lehet, hogy meg fogok halni... Igen, a harmadik gyermekünk, meglásd, bánat között kerül a világra. Vagy én halok meg, vagy veled történik valami, s ez a szomorú gondolat nem hagy nyugtot nekem.

Madách részvétellel simogatta felesége könnyáztatta arcát, s hogy megvizsgáltta, leszedett a könyvpolcraól egy könyvet, s elkezdett abból hangosan olvasni. Erzsí behunyta a szemét, s érdeklődve hallgatta férje mély zengésű hangját, mikor egyszerre összerázkódott. Az óra váratlanul megállt. Elhallgatott a muzsikálásban, a mutatói nem haladtak tovább, csak álltak mozdulatlanul, mint a végzet két felemelt karja. Madách is észrevette a beálló csendet, letette kezéből a könyvet, s az órához lépett, hogy a zsinóron csüngő kulccsal felhúzza újra, mikor a nyitott ablakon át kiabálás, jövés-menés, ajtócsapkodás zaja hallatszott. A sötét udvart fénysáv szelte át, lobogó fény cikázott a bokrok között tova, mintha egy meggyújtott fáklya lángja lenne... Madách pillanatok alatt az ablaknál termett.

— Mi az? Mi történik ott? Ki járkal a kertben? Ebben a pillanatban kicsapódott a tornácra vezető ajtó, négy csendőrsisakos, fegyveres férfi lépett a szobába, meg egy civilruhás. Utánuk döbbsent, sápadt arccal megjelent a gazda és még pár hűséges, vén béres.

Erzsí felsikoltott. Hangja kizúgott az augusztusi éjbe, s a szobába lépők egy másodpercre tétován megálltak.

A csoportból most kivált a civilruhás férfi, ki nyilván a vezetőjük volt, s tört magyarsággal, fennhangon megszólalt:

— Madách Imre vármegyei biztost, birtokost keressük.

— Én vagyok... És ön kicsoda?

— Hogy én? — meglepetve nézett fel Madáchra. Én Kratochwil Jeromos, állammegbízott vagyok.

— Hát akkor Kratochwil Jeromos úr, vegye le fejről a kalapját!

A bőrkamáslis ember egy pillanatig habozott, most mit tegyen? De tekintete Erzsíével találkozott, s most hirtelen mozdulattal lekapta a kalapját. Aztán Madách felé fordult:

— Önt a törvény nevében letartóztatom. Madách tiltakozó mozdulatot tett.

— Mint törvénytudó és tisztelő ember, kérdem: milyen jog alapján akar engem letartóztatni?

— Tudomásunkra jutott, hogy ön a parócai birtokán az uralkodóház ellenségét rejtegette, a rebellis Kossuth szárnysegédét.

— Nem igaz! — sikoltotta Erzsí. — Kitalált mese. A mi erdészünk jellemes, rendes ember, nem is idevaló... Cseh...

A bőrkamáslis gúnyosan nevetett:

— Cseh? Azt állítják, hogy cseh? Nos, én ezt a cseh erdészt a londoni vásáron megszólítottam csehül. S a saját anyanyelvén nem értett egy szót sem...

— Óh... erre nem számítottam — suttogta Madách, s lehajította a fejét.

— Hát vallassák a vadászt! — kiáltotta magából kikelve Erzsí. — Mi közünk nekünk az alkalmazottaink magánéletéhez? Parócán keressék, nem itt nálunk, Csesztvén.

— Ha ott volna... De nincs... Üres az erdészlak.

— Hál' Istennek! — tört ki a megkönnyebbedés sóhaja Madáchból, s úgy érezte, hogy attól a nyomasztó érzéstől, mely hetek óta a lelkén feküdt, most egyszerre megszabadult.

— Vorwärts!... Vasra verni!

A csendőrsisakos csoport körülfogta a ház urát. Hiába zokogott Erzsí, borultak térdre a béresek s tördelte kezét a vén gazda — bilincs került Madách csuklójára, súlyos, izmot sorvasztó lánc, melynek csörgése olyan volt, mint a kripta zárjában megforduló kulcs csikorgása, s hangja még évek múlva is fülükben csengett...

Erzsí lábai rogyadoztak. Érezte, hogy elsötétül körülötte a világ, s ő valami feneketlen mélységbe zuhan. Zuhan... zuhan, s nem bír megállni, a mélység örvényszerű mozgással húzza le magához... Valaki most vizet öntött a szájába, s erre magára eszmélt. Az első gondolata az volt, hogy Emi megcsalta. Elárulta egy idegenért, feláldozta a boldogságukat, s most itt hagyja őt, két kicsiny gyermekét s az eljövendő harmadikat...

Ráborult az ajtófélfára, s testét meg-megrázta a belülről fakadt indulat.

— Emi!... — zokogta. — Emi, hát elhagysz?... Én hittem neked, hogy nincs közöttünk titok... Hogy őszinte vagy hozzám. S most egyszerre... itt hagysz... Elmegy s én egyedül maradok... Rettenetesen egyedül...

Madách hozzá akart lépni, hogy szívére szorítsa s csókjaival szárítsa fel a drága arcon végigpergő könnyeket, de a katonák közéjük állottak, s tuszkolták kifelé. Egy pillanatig habozott, s a lábai megtagadták a szolgálatot, de aztán megindult. Az ajtóból még egyszer visszaneézett. A szeme száraz volt, az arca halottnak beillő halovány.

— Erzsí! Csókold meg helyettem a gyermekeinket... Viseld gondjukat, s légy most erős... Ne sírj... Jóra fordul minden, hiszen velünk van az Isten.

Aztán láncra vert alakját elnyelte az augusztusi éjjel...

...Künn a messzeségben villám szelte át a menny sötét kárpitját. Megdőrdült az ég, s dübörgő haragja elnyomta a távolodó kocsi nyikorogását... Erzsí leszaladt az útra, s nézte, nézte a kocsi imbolygó lámpását, mely az urát s a boldogságát vitte el magával, míg a hirtelen megeredő zápor el nem mosta szeme előtt a kocsilámpa messze integető lángját.

25.

A pozsonyi Vízikaszárnya börtönüreei dohosak, sötétek voltak... Falán a talajból felszívódott nedvesség kivirágoztatta a penészt, és salétromból táplálkozó rózsákat rajzolt a durva malterrel bevont téglákra. A cellát csend töltötte be, bénító hangtalanság, mely bevette magát a tétlenségben kifáradt rab agyába, s pattanásig feszítette az idegszálakat. Az első napok sóvárgott nyugalma kriptaszerű, mélységes csendjével a második héten már-már örjítőleg hatott...

Vigaszt csak a hazulról kapott levelek nyújtottak, az ismert kedves betűk, melyeket otthon, hol "szebben fénylik a nap sugára s lágyabb a szellő suttogása", órá gondolván vetettek papírra.

Ám a levelek nagyon ritkán jöttek, s akkor is hetek teltek el, míg kikézbessítették őket. S a bizonytalan várakozásban felébredt a lélek mélyén eddig csak lappangó kételkedés: a kedves már elfelejtette volna

a börtönlakót?... Betegek otthon?... Vagy olyat írtak, ami tiltva van, s a cenzor szigora most megsemmisítette a könnyek között rótt hitvesi sorokat...

...Madách a börtönben köhécselni kezdett. Testileg legyengült, s zakatoló szíve nem egyszer riasztotta fel álmából... Ilyenkor ijedten ült fel a fekhelyül szolgáló szalmazsákon, s révedezve nézett szét a kietlen cellában, s agya munkába kezdett. Kérdéseket intézett önmagához, s megkezdődött a lelkét gyötrő, kínos tépelődés.

“Mi célja van a földi életnek, ha szenvedni kell szinte szakadatlan?... Mi lesz a sorsa az emberiségnek, ha a jó mindig alul marad, s diadalmat ül a földön a csalárdság és mindaz, ami gonosz?”

Óh, hányszor tette fel e kérdéseket a kietlen éjszakában, de feleletet senkitől sem kapott... Hallgattak a falak, a szürke penészvirágok, s az ablak megrozsdásodott rácsa. És hallgatott maga az éj is, csak az ő agysejtjei dolgoztak szüntelenül...

Volt úgy is, hogy úgy rémlett, mintha látomása lenne...

Egy éjjel a Dóm mögül kibukkanó hold a vasrácsos cella ablakán beszórta ezüst szálként ragyogó sugarát. A fény az arcába kúszott, s felriasztotta szendergő álmából... Lassan nyitotta fel álmoságtól még nehéz pilláit, s tekintete a penészvirágos falakra esett, melyen a holdsugárból szőtt sejtelmes fényre különös árny vetítette rajzát. Mintha egy férfi alakját látta volna szeme előtt... Vagy a hold előtt elsuhanó felhő árnya ez?

Nézte, nézte az emberi alakot, mely az őseibert, Ádámot juttatta eszébe... S az... az imbolygó alak mellette... Asszonyi test formájú?... Vagy ellibbenő felhő?... .

Behunyta a szemét, s elaludni próbált, de lelke újra alkotta agyában a holdsugárból, felhő játékból szőtt álmképeket, s most már világosabban látta Ádám hatalmas, széles vállait.

Reggel az ör durva, ébresztő szavára szétfoslott az éjjel álmodott kép, s a most született nappal újra kezdődött a kínzásnak beillő vallatás. S mert most sem árulta el bujdosó barátja szökési tervét: büntetésből ablaktalan, szűk odúba vetették, melynek faláról cseppekben gördült alá a nedvesség...

Az új lakása fénytelen volt. Levegője fojtogatóan nehéz, de a nap-talan hely éjszakánként benépesedett álmképekkel.

S Madách álmodott. A költő szíve maga körül egy szebb, ragyogóbb világot teremtett...

...A koronázó város felett egy éjjel sebes szárnyú vihar zúgott tova. Morajló hangja letompult a börtönfalak között, s benn a cellában már úgy zengett, mint egy láthatatlan, túlvilági kórus... Csak figyelni kellett, csak hallgatni és szívbe zárnai az égi hangokat...

S a költő figyelt.

Láztól fűtött, beteg tüdejű testében hangosan lüktetett a vér, rendetlenül működő szíve hangosan kalapált.

Hallga!...

Hallga!...

Az Úr hangja szólt feléje, egy földöntúli szózat, melyet azonnal, most rögtön le kellett írnia.

Remegő kézzel nyúlt kovakője után. Tüzet csiholt... Papírt, írónt keresett, s írni kezdte az Istentől sugallt sorokat:

*“Karod erős, szíved emelkedett,
Végtelen a tér, mely munkára hív.,
S ha jól ügyelsz, egy szózat zeng feléd,
Csak ezt kövesd.”*

A papírlapot reggel az ör elől ruhájába rejtette. De másnap éjjel tovább formálódott benne a képzelet. S egyszerre hatalmas fényességgel, mint ködgomolyból a felsugárzó nap, kibontakozott benne is a *Gondolat*.

A fogamzás megtörtént. S ő, a költő már tudta, érezte — hogy alkotni fog...

*“Én végtelen időtől tervezem
S már bennem élt, mi mostan létesült.”*

De világra még nem hozta.

Még nem telt be szenvedéseinek mértéke, még nem verte meg eléggé a sors, hogy sóhajból, könnyből, átvirrasztott éjszakák töprengéséből megszülethessék a Mű, amelynek csírája ott fogamzott meg lelkében, a pozsonyi Vizikaszárnya penészes falú börtönében.

26.

Csesztvén az ős az idén lehetet elállító ködöt, földre húzó sarat és sok-sok gyermeksírást jelentett.

Sár, köd... Sár, köd... Nap nap után. És — unalom...

S a tél sem volt könnyöretesebb. Mert ugyan mit hozott? Betegséget és mérhetetlen elhagyatottságot. Fák kérgét repesztő gyilkos hideget, sziporkázó fehérséget, s hóval befűjt, járhatatlan utakat.

S a ház uráról hosszú hetekig semmi, semmi hírt...

...Erzsi pedig még mindig nem bírta felfogni azt, ami velük történt. Éjjel, ha rosszat álmodott, ujjait védelemkeresően még mindig a szomszéd ágy felé nyújtotta. S csak mikor ujjai az üres levegőbe hullottak vissza, rettent csak a valóságra.

Napközben is gyakran ijesztgette a csintalankodó Aladárt:

— No megállj... bepanaszollak apuskádnak!... A gyermek ilyenkor csodálkozva emelte rá acélkék szemét:

— Hát elfelejtetted megint, hogy apuska nincs itthon? Hogy Pozsonyba hurcolták?

A kisfiú különben naponta megkérdezte:

— Mikor jön már vissza?

— Ha az Isten hazavezérli...

— Megfogja a kezét?

— Meg...

— De hogy találja meg annyi ember között?

— Úgy, hogy mellette van... Mindig. Hát nem emlékszel, mit üzent nekünk? Hogy ne sírjunk, csak bizzunk, mert vele van az Isten. És az igazság...

Aladár, komoly kis arcával eltűnődve nézett maga elé. Ha az apja állítja, hogy vele van az Isten, akkor az úgy van. De hát mért nem hozza akkor haza Csesztvére? Hogy karjába vehesse őt esténként, s hallgassák a muzsikáló órát, mely azóta is hangtalanul áll aranykeretében, mutatói egyhelyben állanak, s a csengő-bongó dallam ott szunnyad valahol a festett lap mögött, mint Csipkerózsika az elátkozott várban...

— Mama... És mikor vezérli már haza?

Erzsi felsóhajt, megsimítja a kisfia haját, s hosszú, forró csókkal hallgattatja el a kérdezősködő, apró gyermekszáját.

A gyermek megnyugszik. Erzsi sóhaja visszatér.

A sóhajtozásra, bizony elég sok az oka. A csesztvei birtok jövedelmét lefoglalta az állam. Pénz nincs a háznál, még a legszükségesebb kiadások fedezésére sem. A családfő börtönbe kerülése óta még a cselédek sem kapták ki a bérüket, s még szerencse, hogy a gyarmati orvos — akit Jolánkához hívatott ki Erzsi — nem fogadott el honoráriumot “honi fogságban sínylő rab hitvesétől...” De Aladárnak csizmácska kell, nehogy reumát szerezzen, mint édesapja az őszi csesztvei sárban, s a kályhákat is rendbe kellene rakatni... Füstölnek...

Jövedelem pedig garasnyi sincs. Pénz dolgában a nagyasszonytól függenek — ha küld, van, ha pedig elfelejtkezik róluk, vagy maga is pénzsűkében van, akkor emésztheti magát, hogy miből fognak ruházkodni, cselédeket fizetni és megélni.

Még jó, hogy mostanában nem vágyik sehová. De hová is menne ilyen formátlan, alakját vesztett testtel, melyet csak nehezen bírtak már el bokában duzzadt lábai? A sok sírás vörösre marta a szemét, s halvány bőrére májfoltokat rakott a terhesség...

— Jobb volna meghalni! — sóhajtotta el százszor is, ha eljövendő magzatára gondolt. — Neki is, nekem is jótétemény lenne, ha most elpusztulnék... Ilyen lelkiállapotban ép gyermeket nem hozhatok a világra...

Az azelőtt bizakodó, kis örömeiben is felviduló teremtés magára-hagyatottságában kishitűvé, életunttá vált.

Eddig az élete úgy alakult, ahogy imáiban kérte, s most egyszerre boldogsága kellős közepén rázúdult orozva a bánat, tengernyi gond, és a nehezen elviselhető magánosság... Ott állott támasz nélkül, anyósa segítségére utalva, akiről asszonyi csökönységességgel hitte, hogy őt gyűlöli és csak gyötörni akarja.

S a legborzasztóbb az volt, hogy nem volt kitől tanácsot kérnie. Apja, testvére sok száz kilométernyire tőle Biharban, Klára néneje a megye túlsó zugában. De el sem távozhatott Csesztvéről — nem volt az utazáshoz pénze.

“Egy garasom sincs, lehetetlen a háztól elmozdulnom” — panasolja Pozsonyba írt levelében Madáchnak. — “Gyerekestől rongyosak vagyunk... Csak abból élünk, amit az anyád ad és az is bizonyta-

lan.” Később: “Ily állapotban meg kell bolondulnom, édesapám hív magához, akarom tudni ad-e anyád annyit, hogy én megélhessek Csesztvén, vagy nem...”

A baj pedig mindig odahúz, ahol van már belőle jócskán. A pénztelenség okozta gondokat a télen beköszöntő betegségek még növelték. A gyerekek himlőbe estek, s ő elkapta tőlük a ragályt. Hetekig fekűdt emésztő lázban, s mikor felkelt betegágyából s igazmondó tükréhez támolgott — réműlve tántorodott vissza... Arca bársonyán elcsúfitó nyomokat mutatott a tükör. A betegség, melyet gyermekei minden baj nélkül megúsztak, anyjuk arcára ütötte többé el nem tüntethető bélyegét: Erzsi haláláig himlőhelyes maradt... Kinek panaszkodjon? Ki előtt öntse ki bánattal csordultig telt asszonyi szívének fájalmát? Végtelen szükségét érezte, hogy panaszkodhasson, hogy magános tépelődéseiben szóljon valakihez, s mert férje volt az egyetlen a földön, akiről halálos biztonsággal tudta, hogy búmegosztó társa még akkor is, ha a börtön kietlenségében ő maga is vigasztalásra szorul, neki keseregte el gondjait s kérte segítségét, elsősorban és sürgősen pénzübeli támogatását, akár adósságvétel formájában is.

“Ilyen állapotban meg kell bolondulnom... — írta a raboskodó Madáchnak. — Már a sok álmatlanságtól annyira gyenge vagyok, hogyha nagynehezen egyszer körüljáróm a kertet, három nap is fáradt vagyok... minden idegem tökéletesen el van gyengülve... az életet meguntam.”

Nem hazudott... Huszonötéves volt még, de az élet ránehezedő terhe alatt úgy érezte, össze fog roskadni. Kishitűvé vált, kívánta a halált, az pedig mintha megérezte volna, hogy Csesztvén szívesen látják, egy éjjel bekopogtatott Erzsi ablakán. A harmadik szülése majdnem elvitte az életével elégedetlen asszonyt.

...Április egy zivataros éjszakáján rosszul fejlett, csont és bőr leánykát hozott a világra, akinek a jötte majdnem kioltotta életét. Súlyos, csaknem csillapíthatatlan vérzést okozott a testéből elszakadó gyermek, s a halál már ott állt közvetlen közelében, és feléje nyújtotta zörgőscsontú karját. A kis szobában morajló hangok, melyeket vértelen agya még felfogott, úgy kongtak zúgó fülében, mint üres pincében a föld alól kiáltott szó. A szoba éji árnyát eloszlató lámpa fénye tűnőfélben volt elhomályosuló szemében, s hirtelen elmosódott előtte a szüléshez Csesztvére hívott Klára nénye ismert kedves arca.

“Most meghalok” — ködlött fel benne a gondolat, s nem félt. Mosolyogni próbált, de csak torz fintorba torzult elsárgult arca. Erzsi hosszú, halálhoz hasonló ájulásba esett...

Ocsúdáskor még nem látott, nem hallott semmit, értelme még nem dolgozta fel a történeteket, de ujjait ösztönszerűleg kinyújtotta a szomszéd ágy felé — mintha annak elhurcolt gazdájától várt volna segítséget.

“Emi hol van?” — szerette volna megkérdezni, de szóra még nem tudta nyitni vértelen ajkát, s csak lassan bírta felemelni ólomsúlyú, nehéz szemhéját. Tekintete a kisfiára esett, aki zokogva térdelt Jolánkával az ágya szélénél. Majd ráeszmélt, hogy az, aki föléje hajolva figyelni életre kelt arcán az átsuhanó pírt: Klára nénye. Az a kis hústömög pedig, akit a begyűjtött, duruzsoló kályha mellett most fűrészt a dada, az az ő harmadik gyermeke: Borbála...

— Fázom... — nyöszörögte ki az első szót, s rettenetes vacogás rázta meg elsárgult testét. — Fázom... — ismételte még egyszer, s vele reszketett az ágy, a párnák s a rátakart, pihével tömött takaró... Melegvizes palackok kerültek az ágyba, piros izzásig hevült a kályha ajtaja, de ő még mindig fázott. Fázott, s bensejében végtelen ürességet érzett. Valami elszakadt a testéből, valamitől megvált, ami egy része volt önmagának s elmúlt életének. Úgy érezte, hogy most véget ért valami, amiről számot adni nem tudott. Csak sejtette babonás megérzéssel, hogy visszahozhatatlanul elmúlt, véget ért az életében valami.

27.

Csak később jutott tudatára annak, hogy testében életté érlelt harmadik gyermekével az ő élete is újjá formálódott. Ereiben az újonnan képződött vér gyorsabb tempóban kezdett keringeni, izmai keménnyé, ruganyossá váltak, melle duzzadtá feszült s majd szétvetette a ruhaderekát. Szépsége kivirágzott — Fráter Erzsi pompázni kezdett, mint eső után a szirmait bontogató virág. Most lett huszonöt éves, s a természet rejtett törvénye szerint buzogni kezdett benne az újra talált élet, és eddig nem sejtett érzések gyúltak lángra szívében...

Férjétől pedig egy hónap óta még levelet sem kapott. Hiába leste éber szeme a falun végigdöcögő postakocsit s szaladt az országútra elébe. — “Nincs levél, ma sincs levele a tekintetes asszonynak” — mondta a kürtjellel érkező postás, s Erzsí napról-napra türelmetlenebbé vált... Elfelelte volna már Emi? Vagy tiltott dolgokról írt, amit elkobzott a cenzor, s a kiszabadulás óráját hátravetette? Bizonyosat kellene tudnia... Igen! Be kellene mennie Losoncra, s kieszközölni a hatóságoknál, hogy meglátogathassa a közben Pestre internált férjét.

A két parádés ló azonban lesántult. Szegbe lépett a Csillag, s Isten tudja, mi lelte a Nórát. Az ígások is rossz állapotban voltak — de Losoncra bemegegy engedélyt szerezni. Be, ha török, ha szakad...

De honnan szerezzen lovakat?

A csesztvei lelkész úrnak csak ígásai voltak, azok is hajnaltól szürkületig munkában állottak, a szomszédos bérlőt pedig csak hallásból ismerte, kéréssel nem fordulhatott hozzá.

Eszébe jutott a közeli Horpács.

Közel van Csesztvéhez, macskaugrásnyira, s Szontagh istállója tele van telivérlovakkal. De tőle sem kérhet. Nem, Szontagh Pálra élete végéig haragszik, vad, lobogó, asszonyi gyűlölettel — inkább négykézláb megy be Losoncra, de a horpácsi gazdaságból még szeget sem kér kölcsön.

Nem maradt hátra más megoldás, mint Sztregova.

Messzire volt ugyan, de olyan ember, aki jól megüli a hátaslovat, egy napforgás alatt megjárja — vissza a négyessel meg csak háromnegyed nap tart az út.

“Sohsem kértem az anyósomtól semmit — gondolta magában — nem hiszem, hogy megtagadná az első kérésemet. Hiszen Emiről van szó.”

Azt azonban, hogy mért akart Losoncra menni, nem üzentte meg, s azt sem vette számításba, hogy tavasszal a Madách-birtokon a hátasló — éppúgy, mint a hintós — az igással a mezőn dolgozik. Azért volt oly silány a birtok lóállománya. De Erzsí felületességhez szokott természetű nem számolt soha az eshetőségekkel, ha kigondolt valamit, akkor a tervének minden áron teljesednie kellett.

Most is, hogy elmenesztette a lóhátas embert, másnap délre már várta is vissza.

A küldönc azonban nem jött.

S nem érkezett vissza sem aznap, sem másnap, s Erzsí keserősége percről percre nőtt.

“Egyszer kértem szívességet Madáchéktól, de úgy látszik, azt is visszautasították Sztregován... Talán még a küldöncöt is munkába fogták... De ezt előre tudhattam volna... No nem baj... Ha nem adtak lovat, tartsák meg maguknak. Losoncra én azért mégiscsak beérek.”

S most elöntötte lelkét a józan eszét elhallgattató dac, s hirtelen jött megdondolatlansággal kezdte kirángatni a szekrényéből violaszín tafotaruháját. Kis kalapot, napernyőt keresett, megcsókolta a gyermekeit, s nekivágott a Losonc felé vezető útnak — gyalog...

A falu végén, mikor a köveket már nagyon érezte vékonytalpú cipőjén keresztül, tudta, hogy a közeli Szügyig sem ér el a szattyán cipőkben, de mégsem fordult vissza.

Csak azért sem!

Nem, nem, a világért sem... Hadd lássák az úton jövők, hogy Madáchné tekintetes asszonyt még arra sem érdemesítik Sztregován, hogy két girhes gebét kölcsönözzenek neki, pedig az ura érdekében indult most útnak, hozzá kér engedélyt, neki vinné a csókját, suttogó kedveskedését, ölelésre termelt, sóvárgó két karját... Vagy... vagy talán éppen ezért az elmondandó szerelmes szavakért tagadta meg anyósa az első kérését?

És ment, ment, mint egy önféjú gyermek a napégette, poros országúton.

...Május volt, a nap rázuhogtatta aranyló sugarát, belecsókolt a derek nyílásába, égette, csiklandozta a bőrét, forralta a vérét. Ezer és ezer méh zsongott körülötte, lebbenő szárnyakkal. Zümmögve csaptak le az útszélien pirosuló virágra, szívták, csókolták a nyíló szirmokat, s a lopott kincsekkel gyorsan tovaszálltak...

Becsukta a fodros napernyőjét, s megállt a napsütötte úton. Behuntya a szemét, s mélyet sóhajtva magába szívta a vágyat fakasztó, tavaszi illatot. Szívta, szívta azt a kábító szagot, s közben nem vette észre, hogy könnyű homokfutó gördült a nyomába. Halkan szedték a homokos úton karsú bokájú lábukat a szaladó lovak, s neki alig maradt szempillantásnyi ideje, hogy felocsúdva álmodozásából, ijedten az útszélre ugorjon.

A kocsi már elporzott mellette, mikor nagyhirtelen megállt a két állat, s a bakról Hanzély Feri ugrott le elébe.

— Tekintetes asszony!... Jól lát a két szemem? Maga az?

— Én vagyok — felelte, s könnyű pír suhant át az arcán. — Losoncra igyekszem.

— Hová? — nyitotta kerekre csodálkozó szemét a nógrádi arszlán —, hogy tetszett mondani?

— Hogy Losoncra megyek. Engedélyt szeretnék kérni a hatóságtól, hogy meglátogathassam Emit. Azt tudja, ugye, hogy már nincs Pozsonyban? Hál' Istennek Pestre szállították, ahol internálva tartják, így valamivel könnyebb most a sorsa.

— És hogy-hogy gyalog indult útnak tekintetességem? Nem értem...

— Nem kaptam lovakat — kacagta gúnyosan. — Sztregováról hiába kértem, a mi két parádés lovunk meg megsántult. Így hát nekiindultam gyalog.

— Boldog lennék, ha nem utasítana vissza. Én is Losoncra készülök.

S pár perc múlva már az oldala mellől nézte Erzsi a kocsi mellett elrohanó, virágba borult galagonya fákat. Egy darabig hallgatva ültek egymás mellett, a szépasszony és a nógrádi gavallér, aztán — mintha csak kitalálta volna Erzsi gondolatát — Hanzély megszólalt:

— Nem nagyon szeretheti a nagyasszony kegyedet, Erzsi tekintetes asszony.

— Nem — mondta meggyőződéssel, s elkomolyodott. — De talán a fiát sem szívleli, ha mindenáron el akarja idegeníteni tőlem. De én nem hagyom szekírozni magam, látja, most is kifogtam rajta.

— Hát bizony nem irigylem a kegyed helyzetét. S később mi lesz, ha sztregovai lakosokká válnak? Hallom, Imre osztályegyezséget kötött öccsével, Károllyal; ha az elveszi Csernyus Emmuskát, akkor Csesztvére költöznek.

— Én pedig az anyósommal egy faluban nem fogok lakni, soha! — kiáltott fel szinte sikoltva, úgy, hogy a lovak félreugrottak. — Inkább elpusztulok, vagy... vagy örökre elmegyek innen.

Az utolsó szavakat már suttogva mondta, s könny csillogott a szeme sarkában. Hanzély oldalról feléje pillantott, s észrevette az elérékenykedését, így hát nem beszélt többé erről a dologról, csak sajnál-

kozva megcsóválta a fejét, s a lovak közé csapott. A két nemes véré állat meg mintha megérezte volna, hogy a gazdájuk szépasszonynak akarja megmutatni, hogy tudnak röpülni a táltosai, elkezdtek száguldani, és szélvészféleg rohantak a kanyargós Ipoly völgyén felfelé, észak irányában, Dobó Katica városa felé...

...Az esti szürkület már rádobta sejtelmes fátyolát a város házaira, mikor Losonc kövel kirakott utcáin végigrobogtak. Félhomály volt már, de a függöny mögötti szemek még jól látták. Itt is, ott is kinyílt egy-egy ablak, s kíváncsi asszonyfejek hajoltak ki rajta.

Erzsi pedig rózsásan a szürkületkor keletkezett szélről s a fülébe suttogott szép szavaktól, fürgén ugrott le a "Fekete Sas" előtt a homokfutóról. Későre járt már az idő, jobb lett volna azonnal ágyba kerülni, hogy jól kipihenve magát, friss erővel fogjon reggel hozzá a kilincselgetéshez, míg a hivatalokban az ura meglátogatásához szükséges engedélyt megszerzi, ám a vendégfogadó ablaktáblái mögül muzsikaszó szűrődött ki, víg, pattogó ritmusú dal, mely megbizsergette a vért a hosszú kocsiúton kifáradt testében. A józan esze ugyan azt diktálta, hogy menjen, feküdjön le, s ne mutogassa magát nyilvánosan férfitársaságban, de a szíve a zenéhez húzta, a drága magyar dalhoz, melynek minden kis taktusa a szívében zengett ütemesen tovább... Rövid időre a bérelt vendégszobába vonult, hogy gyors futtában rendbeszedje magát, de pár pillanat múlva már ott ült a vendégfogadó fehér abrosszal leterített kerek asztalánál Hanzély oldalán.

Asszony volt csak és elsősorban asszony, akinek az ereiben a nótás kedvű Fráterek vére csörgedezett...

A losonci cigány valami újfajta dalt játszott, amit nem hallott még soha. Gyorsütemű dal volt, álmod eloszlató, pattogó, zengő dal, — el tudta volna egyfolytában két nap, két éjjel hallgatni.

A fáradtsága eltűnt, az éhsége, mely az úton gyötörte, megszűnt, csak azt érezte, hogy jó itt ülni a vén vendégfogadóban s hallgatni a füstös-arcú cigány muzsikáját. Észrevette ugyan, hogy itt-ott, az asztalok mellől csodálkozó férfiarok fordultak feléje, egyik-másik köszöntötte is és mosolygott hozzá, de hogy kik voltak, mik voltak, meg sem kérdezte Hanzélyt, mert nem érdekelt. Csak hallgatta a cigányt, aki ördögös ügyességgel cifrázta a magaszerezte dalt, s nézte ide-oda

hajlongó derekát, mely úgy himbálódzott a hegedűje felé hajolva, mint szélben a tóparti nádszál.

Hanzély pedig szomjas szemekkel bámulta a mellette ülő asszonyt, akinek a hangja úgy bűgött, mint a gerle kacagása, két szeme ragyogott, mint a karbunkulus, s a testéből verbénaillat párázott... Nézte, nézte s érezte, hogy meg tudna halni egy csókjáért.

Bort hozatott, nehéz, régen szüretelt italt, s színültig töltötte Erzsi poharát.

— A legszebb asszony egészségére! — köszöntötte, és egyhajtásra kiürítette a pohár tartalmát.

Erzsi azonban eltolta magától az italt.

— Én nem iszom, bocsásson meg Feri — mondta mosolyogva. — Nem emlékszik? Mikor utoljára nálunk járt, akkor már megmondtam, hogy nem akarok a bor rabjává lenni. Elárulom magának, hogy ha megkóstolnám, érzem, nem szabadulnék meg tőle, a hatalmába kerítené. Tudja, gyermekkoromban egyszer belekóstoltam az apám kisüstön főtt szilvóriumába. Összeégette a számat. De különös, semmi más-hoz nem hasonlítható érzést támasztott bennem, mely éjszakákon néha még kísért. Nem, én nem nyúlok többé sohasem italhoz.

Lehunyta a szemét, és hallgatta a cigány játékát, mely most kesergővé, bánatosná vált. Jajongás és félrevert harangok zúgása sírt fel a vonó nyomán: Losonc pusztulását játszotta Dombi Marci... S Erzsi először érezte férjhezmenetele óta, hogy sírva vigadni Nógrádban is lehet, nemcsak Biharban, ahogy Cséhtelegen gyermekkorában látta. S most, mikor a hegedűhúrokból kizengett a bánat, váratlanul megjelent előtte az édesapja évek óta nem látott, drága, barna-piros arca. Újra látta maga előtt a cséhteleki nagy ebédlőasztalt, amelyen csonkig égett gyertyák világánál egyszer sírni látta Fráter Józsefet... Könyökére hajtván dérbaborult fejét, ült az édesapja, s a sarokban cigány ríkatta a vonót. A vén Fráternek borba hullt a könnye... Emlékszik, kislány volt még akkor, és nagyon megijedt. Félve sompolygott az apja háta mögé, s ott állt remegve, míg az észre nem vette, s a keblére nem von-ta. S akkor ő is elkezdett sírni. S ott zokogtak ketten összeborulva, Is-ten tudja meddig. Miért sírt az apja? Nem tudja, sohasem kérdezte meg tőle, de ennek a könnyel vegyült cigánymuzsikás estének az emléke mindig benne marad, s most itt, Losoncon újra elébe révedt.

— Lefekszem — szólalt meg csendesen Hanzély felé fordulva, mint akinek elromlott a kedve. — Elég volt mára a mulatozásból — s hiába volt könyörgés, mézes szóval mondott marasztalás, Erzsi hajthatatlan maradt. — Holnap korán kell kelnem... Most mennem kell. De ezt a szép muzsikás estét szívemből köszönöm, Feri.

Szobájába vonult, aludni azonban nem tudott. Lentről felhallatszott Dombi játéka. Hanzély megállás nélkül reggelig húzatta a legújabb nótát:

*“Nincs szebb madár a fecskénél
Barnahajú menyecskénél...”*

— Bolond — mosolygott Erzsi. — Ez meg úgy látszik belém ha-barodott. — S a felébredt hiúság csiklandozni kezdte a szíve tájékát...

A pírban kelő reggel még nem sugározta be Losonc tetőit, mikor már kilopta magát a “Fekete Sas” épületéből, s megindult a helyi pa-rancsnokság felé. Sem álmoságot, sem fáradtságot nem érzett. — “Olyan volt ez az éjszaka, mintha megfürödtem volna muzsikaszóban. Felfrissültem tőle.” — S tízet sem ütött a református templom tornyá-ban az óra, mikor a kieszközölt engedéllyel a tarsolyában már a posta-kocsiban ült, mely az Ipoly lankás dombjai között hazafelé gördítette.

— Ejnye, Hanzélytól illett volna elköszönnöm — jutott Gyarmat körül az eszébe —, de aztán vállat vont. — Ha hiányzik a búcsúm, majd csak érte jön.

Otthon a kisfia azzal fogadta, hogy itt járt a nagymama.

Erzsi lábai a földbe gyökereztek.

— Itt járt? — hebegte. — Mit mondott, hogy mért jött?

— Elhozta a lovacskákat, amelyeket kértél.

— És? — sürgette tovább. — És?

— Játszott velünk... Este együtt imádkoztunk édesapánkért, aztán lefektetett bennünket és megcsókolt... Éjjel vizet kértem tőle, mert ott virrasztott az ágyam mellett, de reggel hiába kerestem, nem volt már se-hol...

A dadától tudta meg, hogy pár órával rá, ahogy gyalog nekiindult, megérkezett a nagyasszony. Azért késtek, mert tengelytörés érte őket a sztrégovai kátyús, esőmosta úton...

— A kocsit azonnal a tekintetes asszony után menesztette, de hát visszajött az István miatyánknyi idő múlva, mert hogy látta a szügyi vincellér a tekintetes asszonyt, mikor maga mellé segítette a bakra Hanzély tekintetes úr. Hát — gondolta István — kár lenne törni a sztregovai lovakat, mikor úgysem tudnák utolérni a tekintetes úr szürkéit...

Erzsivel egyet fordult a világ.

— És mikor ment vissza az anyósom? — kérdezte színtelenné vált hangon.

— Pirkadatkor... Addig a gyerekek mellett ült, és takargatta őket. Jolánka nyugós volt, folyton lerúgta magáról a dunnát, a kis Ara is felfelriadozott. Reggel aztán odaszólított magához, és száz pengő forintot hagyott nálam a kicsinyek számára. A nyakáról meg a Krisztus keresztjét leszedte, s az Aladár ágya felől akasztotta a falra. Azt mondta — mán tessék megbocsátani —, hogy ha ő elmegy, legalább az Úr Jézus vigyázzon a kis ártatlanokra... A száz pengő meg itt van.

— Csak tartsa magánál.

— A gyerekek számára hagyta.

— Magára bízta, nem rám — mordult rá indulatosan —, hát ve-
gyen rajta azt, amit jónak lát... Én nem törődöm vele.

...Az anyósa hát megtudta, hogy Hanzély társaságában Losoncon járt, s biztosan elpletykálják majd neki az áténekelt, muzsikás éjszakát is...

— Mit fognak gondolni? — A szívét aggodalom fogta el. — Eddig se volt rólam jó véleménnyel, hát még ezután? A látszat ellenem szól... — S most egyszerre más színben látta az átmulatott éjszakát, a feléje forduló, lobogó férfiszemeket, a fülébe muzsikáló cigány füstösfekete arcát s Hanzély perzselő, szerelmes tekintetét...

— Még a világ nyelvére kerülök — villant bele a félelem, de a másik percben már vállat vont. — De vajon mért félnék? Hiszen rosszat nem tettem, a lelkiismeretem tiszta, s ezt tudja a mindent látó hatalmas Úristen... Az pedig, hogy rossznak fog tartani az anyósom, nem fontos. A pletyka sem fontos. Hát akkor féljek? “Eb fél, kutya fél” — kezdte rá szertelenül az édesapja rég hallott nótáját. — “Eb fél, kutya fél”.

S danolva szedte ki tarsolyából a gyerekeinek hozott, madárlátta mézeskalácsot. Hanem a máskor galambbúgáshoz hasonlatos hangja most színtelenül, üresen csegett...

— Vacsorázzál meg édes fiam nélkülem. Nem vagyok most éhes, csak fáradt. Nagyon fáradt, s minél előbb ágyba szeretnék kerülni!

— Károly alázattal csókolta meg a hintóból kilépő édesanyja kezét, s átkarolva vezette fel a dübörgő tölgyfalépcsőn emeleti szobájába, melyben az előre szaladó Ité Nina már vetette is az ágyat gyorsan, hogy a nagyasszony meg legyen elégedve, egy-kettőre odakészítette a fehér csipkével letakart asztalkára, az imakönyv mellé a pohár vizet, aztán segített kigombolni a nagyasszony ruháját, leemelte fejéről a bársony szalaggal és csipkével díszített fejdísz, s halkán, mint az egerésző macska, kisurrant a szobából.

A nagyasszony egyedül maradt.

Csak most érezte, mennyire megviselte az út. Az arca égett, a nyelve száraz volt, s szeme előtt tüzes karikák kezdtek bolondozó táncba.

Amióta az eszét tudta — így felindulva nem volt. Még szerencse, hogy fegyelmezettsége le tudta győzni a fájdalmát, s nem robbant ki jajongó sírásba, Károly karjába borulva: “Károly, fiam, nem élem túl ezt a rettenetes szégyent. A szívem szakad meg, ha rá gondolok, hogy a becsületünk oda, büszke nevünk a sárba tiporva: nevetéssé tette Fráter Erzsébet börtönben sínylődő testvéredet... Házon kívül töltötte az éjt... Talán még most is a szeretőjével mulat Losoncon valahol...”

Nem, nem jajdult fel hangos sírással. Büszkesége nagyobb volt fájdalmánál — pedig az útja vesszőfutásnak tetszett Csesztvétől hazáig.

...Amit sejtett, az most kétségtelen bizonyítékot nyert. Aggodalma az Emi hitestársát illetőleg valóra vált: Erzsi méltatlan a szeplőtlen, büszkén hangzó Madách név viselésére...

Hát ezért kellett a kocsi!... Ezért kérte el tavaszi munka idején a dologban álló lovakat, hogy mulatozni Losoncra mehessen. Sürgős volt már neki nagyon a találka — nem várta be még a hintó érkezését sem, hanem ország-világ láttára, a gavallérja oldalán kocsikázott Losoncra, fényes nappal, Gyarmaton keresztül...

A nagyasszony, mint a sebzett tigris, fel s alá járkált a szobában, nem emlékezett már rá, hogy került ide, s megállt számára az idő. Csak a szenvedést érezte szívében, s a vágyat, hogy múljon el tőle ez a keserű pohár.

A fián esett sérelemben az anyai hiúsága volt helyrehozhatatlanul megbántva.

Az *ő fiát* csalta meg a felesége... Emit... Legdrágább gyermekét, a legnagyobb ember, akit valaha is ismert, s akiről tudta, hogy nagy eszmék gyúltak benne lángra...

Erzsi tettének a következményeit még felfogni nem lehet... Ha megtudja Emi, talán belepusztul...

A fekete ébenfából készült titkos rekeszű szekreterjéhez lépett.

Ebben a régi bútordarabban tartotta a családi fényképeket, s a régmúlt idők emlékeit. Levelek s sárgult, száraz virágok porladoztak a fiókok mélyén, régi csipkék, melyek egykor az idegenek által felnevelt kis Majthényi Anna esküvői ruháját díszítették... Itt göndörödtek selyembe takarva Anna hajfürtjei... Mellette az első ákom-bákom betűk Károlytól... Emi versei, egy piciny kettős kereszt, melyet az aradi vértanúk bitófájából faragtak kegyeletes kezek. S itt húzódtak meg a fényképek az ő vérenek, a testéből elszakadt életeknek papírra rögzített másai.

A nagyasszony keze remegni kezdett.

Ez itt Pali...

Nemrég még itt ült esténként mellette, ebben a szobában, s nem aludt volna el addig, míg csókot nem lehelt a mindig csak értük aggódó anya homlokára...

Ma már a sírjára hordja virágait és a sóhaját...

Ez itt a leánya, Mari... A meggyilkolt, jeltelen sírban pihenő mártír. Mellette kicsiny, megölt fiának a képe...

A nagyasszony szíve úgy vergődött, mint a gyermek kezében a foglyul ejtett madár... Vaskapocsként szorította testét a fájdalom, s nem volt senki a közelében, aki megvigasztalta volna, aki megosztotta volna vele a bánatát... A szoba hideg volt, a falak szürkén meredtek rá, s a csönd, mely körülötte lengett, süket volt, mély és mozdulatlan, mint kriptákban az elmúlást lehelő hallgatás...

A fényképeket gyászszalag övezte... Keze remegett, s a sóhaj, mely most felszakadt az anya belsejéből, fájdalommal betöltötte a szobát.

A következő fénykép Emié volt...

Vidáman nézett fia a képről szülőanyjára. A szemében hit, tisztaság s a becsület magasztos lángja lobogott...

A nagyasszony nem bírta a fénykép tekintetét. Rábukott két, kinyújtott karjára, s félig nyílt szájából kibuggyant a könnyet gördítő s szívet szaggató zokogás.

A falak bámulva néztek rá. Özvegy Madáchnét, Majthényi Annát sosem látták még könnyezni...

29.

Hanzély az elmaradt búcsú-kézcsókért hamarabb jelentkezett, mint ahogyan azt Erzsi gondolta. Egy teljes hét sem múlt el még a losonci út után, máris egy rózsacsokorral úgy toppant be Csesztvére, mint lánynézőbe a szerelmes kérő. A ruházatán is meglátszott, hogy különös figyelemmel öltözködött, a haja, bajusza magán viselte nyomát a gyarmati borbély kezének, s a karjára vetett sok galléros fellegűzőjéből pedig a divatos szagosvíz édes-fanyar illata áradt szét a vizitszobában.

Szépnek ugyan nem volt mondható ez a magas, széles vállú férfi, volt azonban benne valami a veleszületett előkelőségből és közvetlenségből, mely megjelenését vonzóvá és érdekessé tette. Különösen az asszonyvilág lelkesedett érte, de Hanzély értette is a módját annak, hogy kell a női szívek közelébe férközni. Most is azzal az ürüggyel állított be, hogy sikerült Erzsi számára a Pestre járó gyorskocsin a legjobb helyet biztosítani, mivel úgy értesült, hogy a tekintetes asszony a hatósági engedélyt Imre számára megszerezte. De hát ki is állna ellen ilyen szép asszony kérésének...

Erzsi szívből örült Hanzély látogatásának. Végre megjelent valaki a csesztve magányban, aki elhozta a Hölgfutár legutolsó számát, s aki nőtlensége ellenére — vagy éppen azért? — olyan jól volt értesülve a pesti szabászok, topánkakészítők és kalapcsinálók terveiről, aki csodálatos módon tudta, hogy a divat ez évadban schottis-pántlikát ír elő a kalap felcsapott oldalára, mantillát parancsol a derékban szűkre szabott, selyem viganóra — a bőrtopánkára meg igen magas szírat, melyet elől keresztbefont szalagoeska tart összetűzve...

Órákig el tudta volna hallgatni a gavallér divattudósításait, aki a gyerekeknek debreceni mézeskalácsot s vajban forgatott pereceket ho-

zott, ha Hanzély az illendőség által előírt rövid egy óra után búcsúzkodni nem kezdett volna, maga után hagyva a fellegűzőjéből kiáradó ingerlő, édesen fanyar illatot...

— Aztán nézzen be máskor is hozzánk, ha erre felé jár — bízatta Erzsi —, hiszen elkerült bennünket még a madár is utóbbi időben! — S magában arra gondolt, hogy fog mérgeledni a nagyasszony, ha megtudja, hogy Hanzély náluk járt. Mert — úgy gondolta Erzsi — azért tartja őt olyan szűken pénz dolgában, hogy ki se mozdulhasson hazulról. Pénzt egyre ritkábban küld — akkor is keveset, Károly meg a két hátast is elvitte tőlük. — “Persze, ő járhat Csernyus Emmuskához, tőlem meg még azt is rossz néven vették, hogy Losoncon voltam a hatóságoknál. De lám, nem csukhatnak el mégsem a külső világtól — aki látni akar, maga jön el hozzám.” — S úgy mosolygott búcsúzásnál Hanzély arcába, hogy az harmadnap megint ott termett...

A látogatások gyors időközben követték egymást. S egy szép napon a csesztvei akácok akkor csodálkoztak volna már, ha nem állt volna árnyat adó lombjuk alatt nap nap után a berceleni földesúr hintaja... Pedig a divat megbeszélésein s Emi leveleinek felolvasásán már réges-rég túl voltak, s kifogytak már a nógrádi pletykák elmondásából is. Hanzély mégis az óramű pontosságával érkezett, s már azt se tudakolta, hogy nem zavarja-e gyakori látogatásával?

— Hogy tekintetességedet láthassam, a világ végére is elmennék... s mégsem lennék fáradt — mondta egy alkonyi órán, mikor meghitt közelségben ültek egymás mellett, lámpát még nem gyújtva a kerítő félhomályban.

— Különösképpen, ha a táltosok röpítik hozzám, nevetett Erzsi, Hanzély paripáira célozva.

— Hát azt hiszi, hogy nem gyalognék mérföldeket is egy pillantásért? Nem érzi, mit jelent a két szeme számomra? Szóval kell kifejeznem azt, ami a szívembe kergeti a vért és elúzi az álmod éjszakáimból?

— Ugyan, mit éreznék? — tetette magát Erzsi, de a szíve táját elkezdte csiklandozni a hiúság, s ragyogó szemeit a férfira szegezte.

— Hogy mit? Hát nem veszi észre a pillantásomból, a sóhajaimból a varázst, amit reám gyakorol? Hát ennyire szívtelen lenne, Erzsike, kegyed, hogy észre sem venné gyötrődő szívem vergődését? Hát el

kell mondanom, hogy a bolondulásig szeretem, lángoló, vad férfiszerelemmel, már az első perctől fogva, amióta elsuhant mellettem a gyarmati bálon fehér ruhájában, mint egy röpke felhő? Hogy megre-megtem, mikor a közelembé ért, hogy megbabonázott a szépsége, a bűgő kacagása, a szemevillanása? Hogy úgy imádtam már azon a báli éjen, mint egy oltárképet, hogy nem mertem a közelébe lépni? Hát nem vette észre, hogy táncra sem hívtam, mert féltem, hogy elfog az indulat, s szétroppantom hajladozó derekát, s ott, a világ szeme láttára elborítom a csókjaimmal?

— Láttam, hogy elkerült — felelte zavartan Erzsi, s elkezdte nézni a ruhája alól kikandikáló cipellője orrát. — De nem sejthettem az okát...

— Hát igazán ennyire nem lát a férfiszívbe az asszonyi szem? Hát mit gondolt, mért nem hívtaim táncra?

— Ne haragudjon, Feri, de én olyan izé... hogy is fejezzem ki magam?... Én ügyetlennek, kissé mulyának tartottam...

— Úristen! — hördült fel a hiúságában megsértett gavallér. — Én meg azt hittem, hogy kacérkodik velem, hogy a felém küldött pillantások ígéretnek... Bízgatások... Hát azt sem tudta, hogy mikor jegyet váltott Imrével, golyót akartam a koponyámba röpíteni? A lovászom csavarta ki a kezemből a fegyvert...

Hanzély lélegzete gyors és forró lett. Lihegett az emlékek hatása alatt, felállt, Erzsi háta mögé került, s a pillanatnyi csönd, mely most beállott, tele volt szívtől szívhez futó delejességgel... Erzsi megrémült. Fel akart kelni, hogy kimenjen a szobából, de valami csodálatos, a férfiből kiáradó erő fogva tartotta, s ő szívdobogva, borzadva, remegéssel a helyén maradt.

— Szegény fiú — gondolta —, mit szenvedhetett miattam, míg én boldog nászóráimat éltem.

— De most már nem titkolom tovább az érzelmeimet — hallotta közvetlenül a füle mellett Hanzély suttogássá halkult hangját —, tudja meg, ha eddig nem tudta, hogy szeretem... Lángolón... Órúln!... Hogy kívánom!... Hogy meghalok egyetlen csókodért...

Az utolsó szavakat már tegezve suttogta, s aztán, mint a galamb után kóválygó karvaly, lecsapott Erzsi félig nyílt szájára.

A csók hosszú volt. Vértforraló, tüzes, gerincig ható, melyet halálig sem lehet elfelejteni. Mennyi ideig tartott? Pillanatig? Percekig? Órákig? Nem tudta, csak azt érezte, hogy így még soha, senki nem csókolta szájon...

Mikor magára ocsúdott, össze kellett szednie tűnő erejét, hogy meg bírjon szólalni:

— Hanzély!... Most menjen... Azonnal távozzék! És kérem... Nagyon kérem, úgy is mint úriembert, úgy is mint az uram jó barátját... Könyörgök... Hogy soha... Érti? Soha többé ne lépje át a házunk küszöbét.

S mint aki most döbrent rá arra, ami közöttük történt, felsikoltott. Előre nyújtotta a karját, s eltaszította magától a lángoló tekintetű férfit, s kiszaladt a szobából.

...Este, vetkőzéskor — mikor a napközben viselt ruhadarabokkal le akarta vetni magáról a történetekre való emlékezést is — tekintete a tükörbe esett, ahonnan a nyakát elcsúfító folt kiabálta vissza sötét színével a kerítő alkonyi óra bűneit.

Felindulásában eddig észre sem vette, hogy Hanzély a nyakába harapott.

...A folt pedig még két hét múlva sem tűnt el alabástrom fehérségű bőre bársonyáról. Muszlin-sállal a nyaka körül kellett járnia a nyári forróságban, nehogy észrevegye valaki az árulkodó, színét változtató foltot. Az utat Pestre pedig el kellett emiatt halasztania, míg a harapás nyoma el nem tűnt teljesen. A kiabáló folt végre mégis eltűnt — de a rablott csók íze a vérébe szívódott, a testében lassan keringeni kezdett, s megmérgezte a viszontlátás első, boldognak álmódott perceit...

Igen, a viszontlátás öröme nem volt az a bensőséges boldogság, amilyennek azt ébren, álmódozva számtalanszor elképzelték. Az a nyolc hónap, amióta egymástól elválasztva éltek, kérelhetetlen kegyetlenséggel széjjelszaggatta azokat a finom szálakat; melyeket az együttélés meghittsége szó a hitvestársak közé. Az eltávolító idő láthatatlan szakadékot vont szerelmük közé, s ezt már az első pillanatban megéreztek, akkor mikor Madách pesti szobájában egymás karjaiba borultak... Az öröm felkiáltása, melyet a rég nem látott kedves csalt ajkaikra, lelkük igaz hangja volt — de az egymásnak adott csókban

már nem lelték fel a régi ízt, az újjáébredt szerelem lobogását. Lanya, kötelességből váltott csók volt ez csupán, szokásból váltott hitvestársi üdvözlés, melyet gyermekeik anyja kapott és adott szülőttei édesapjának... Erzsí arca mégis lángba borult. Arra a másik csókra gondolt, mely tüzével a szívébe perzselt. Madách előtt pedig önkéntelenül felémlelték a "Fogságomból" írt versének sorai:

*"Látom házikónkat csendesen, szerényen
Állani akácok titkos rejtekében,
Ott állunk kapunkban, nőm, emlékszel-e még?
Amint a tündéri képen elmerengénk?
Óh, e bűvös körben magamat, ha látom,
Olyan idegennek, oly másnak találok
Attól, ami lettem, hogy köztem s közöttte
Semmit sem lelek, mi együvé kötözne..."*

A széttépett szálakat pedig újra kellett volna szőni. Gyengédségel. Szeretettel. Ők pedig már az első két órában civakodni kezdtek.

Talán hiba volt, hogy Madách ahelyett, hogy megvárta volna, míg lassanként újra egymásra találnak s összeemelegednek, férfias nyíltsággal már az első félórában bevallotta, hogy testvéröccsével, annak ittjártakor, megkötötték az osztályegyezséget.

— Mit akarsz ezzel mondani? — kérdezte Erzsí s érezte, hogy összeszorítja szívét a félelem.

— Azt, hogy Károly megy Csesztvére lakni, s én mint az idősebb fű átveszem a Madách-birtokok vezetését.

— Ez már befejezett tény?

— Igen. Károly a közeljövőben meg fog házasodni, és úgy szeretnénk, ha ő már Csesztvére vinné fiatal asszonyát.

— És mi? Csak nem akarod azt mondani, hogy mi meg Sztregovára költözünk?

— De igen, Erzsí... Ebbe bele kell nyugodnod.

— Hanzélynak hát mégis igaza volt. S én nem akartam elhinni neki.

Elöntötték a könnyek.

Madách meglepődve nézett síró asszonyára. Erzsi Hanzélyt említette... Hogy került barátja a felesége társaságába?

— A mi családi ügyünket Feri már tudta? Azt mondd, említette előtted?

— Igen... Többször is... De én nem akartam elhinni neki.

Többször is... Így mondta... Tehát gyakrabban találkoztak. .

— Nem értelek... Azt mondd, hogy Feri máskor is említette ezt a családi egyezséget előtted. Hát hol volt alkalma veled erről többször is beszélgetni? — A hangja nyugodt, fegyelmezett volt, de a homlokán mintha árny suhant volna keresztül.

— Hol mondta? — Erzsi felszárította a könnyeit s gondolkozni kezdett. — Losoncon... Izé... Elfelejtettem megmondani neked, hogy Losoncon, mikor az engedély megszerzéséért ott jártam, együtt vacsoráztam Hanzélyval. Akkor beszélt először az osztályegyezségről...

— És másodszor?

— Csesztvén... De mért nézel rám olyan szigorúan?

— Nem tudtam, hogy a családtagokon kívül más is járt a házukban a rabságom alatt.

— Hanzély volt egypárszor nálunk... De nem jött üres kézzel, mindig hozott a gyerekeknek valami édességet... Szerette őket...

— Úgy... Szerette az én gyermekeimet... Erről nem írtál soha, csak azt, hogy "...szörnyű most ezen a Csesztvén, olyan, mintha kihalt volna, csak úgy tengődöm, mint egy elátkozott..." És... és... Mások is jártak oda a távollétem alatt?

— Nem... Azaz hogy nagypénteken kijött Losoncról hozzám az úrvacsorát feladni a református pap. Én hívtam. Más nem volt... De mégis... Igen még ott járt a gyarmati felcser, mikor Jolánka lázas lett... De mért vallatsz Emi? Csak nem vagy féltékeny? — hozzásimult, s átölelte mind a két karjával.

— Jól tudod, hogy nem vagyok féltékeny természetű. Én megbízom benned, hiszen a feleségem vagy, gyermekeim anyja. De úgy gondolom, hogy Madách Imrénének tudnia kellett volna azt, hogy nem illett férfi látogatót fogadnia és társaságot keresnie, míg a férjét börtönben tartják. — A hangja keménnyé ércesedett, s az ölelő karokat lefejtette magáról.

Erzsi megszeppent. Hogy az urának igaza van — ezt ő maga is jól tudta, hátha még Emi sejtene a többit! Összerázkódott. Aztán, hogy elpalástolja félelmét, erőltetett vidámsággal kacagni kezdett.

— Oh Emi, Emi, de nagy gyermek vagy te... Hát azt hitted, Hanzély látogatása alatt nem vigyázott rám senki? Dehogyan is nem! A fiad: Aladár. Úgy őrzött, mint egy kis sárkány, el nem mozdult volna a szoknyám fodráról.

Olyan őszintén csengett most a hangja, hogy maga is hitte azt, amit most kitalált. Az ugyan igaz volt, hogy Aladár, a benne szunnyadó férfi ösztönével, gyűlölte a házukba nap nap után betolakodó idegent, s erőszakkal kellett kicipelni Hanzély érkezésekor a vendégszobából. Az alkonyba nyúló látogatáskor a gyermek azonban már aludt, s csak másnap kémlelte hideg, acélkék szemével édesanyja arcát. Az apja helyett féltette az anyját...

— Aztán meg, hogy is járhattam volna én társaságba, mikor új ruhám sem volt a mai divat szerint, amit felvehettem volna? Hiszen ha te nem küldtél volna ruhát és kalapot most Pestről, el sem indulhattam volna a látogatásodra... Tudod, hogy anyád gyűlöl engem, csak ritkán küldött pénzbeli segítséget, s akkor is keveset. Mert kínozni akart. Gyötörni... Hogy Csesztvéről ki se mozdulhassak. És most azt akarod, hogy... hogy én vele egy fedél alatt lakjak?... Nem!... Nem!... Inkább elpusztítom magam, de vele egy házban soha nem fogok lakni.

Ledobta magát a pamlagra, s a fejét párnák közé fúrta és sírt, zokogott, mint egy elhagyatott gyermek.

— Ne kényszeríts rá, Emi, hogy Sztregovára menjek... Nem leszünk mi ott boldogok... Maradjunk mi Csesztvén, vagy bármilyen igénytelen helyre menjünk, csak Sztregovára ne...

Madách megrettenve nézte a síró feleségét. Máskor is látta már omlani a könnyét, de ilyen kétségbeesettnek még nem látta soha... Hogy magyarázza meg, mit jelent számára a föld, melyet hat évszázadon át a haza jó- és rossz sorsában becsülettel osztozó, harcoló, raboskodó, dolgos elődei szereztek? A családi birtok, melyet atyja, nagyatyja s főkép édesanyja annyi gonddal-bajjal, vesződséggel mentettek át számukra, és a mostoha viszonyok között is megtartották, hogy nekik hiánytalanul átadhassák? Az ő számára voltaképpen csak terhet

jelent a birtokkezelés, hiszen még nyomába sem léphet a gazdálkodáshoz zseniálisan értő, újításairól messze földön híres nagyapjának. Ő megelégedett volna egy szerény kis házzal, ahol a világtól elvonulva csak a családjának és az írásnak élt volna. De mint rangidős fiú, ráhárult a Madách-vagyon tovább gondozása, s ő nem térhetett ki a kötelesség elől, hogy gyermekeinek hiánytalanul tovább adhassa azt, aminek a megőrzése egykor majd az ő utódai szent kötelessége lesz...

Óh, hogy várta Erzsit!... Hogy várta a napot, mely újra elébe varázsolja kedvesen mosolygó arcát és amikor hallhatja gerlice nevetéséhez hasonló hangját, s érezni fogja forró ölelését. S lám, a viszontlátás édesnek álmódott perceibe mennyi fájdalom, mennyi könny vegyült!... Talán azért vágyunk annyi sóvárgással a viszontlátás boldogsága után — villant az eszébe — *“mert sejtjük, hogy az ily perc csak virág s így hervatag.”*

Erzsi pedig tovább ontotta a könnyeket. Már nem zokogott, csendben folytak a könnyei, melyekbe az átélt nyolc hónap minden szóval ki nem fejezhető bánatát és keserűségét öntötte. Hiába próbálta vigasztalni Madách, hogy az édesanyjával szemben táplált ellenszenvének reális alapja nincs, az Erzsi által hangoztatott gyűlölet csak gyermekes képzelődés, lám most is kimutatta a nagyasszony irántuk a nagylelkűséget — önként ajánlotta fel számukra a gyönyörű, új kastélyt, melyben Erzsi lesz az úrnő — a nagyasszony kész visszahúzódni a nedves falú, repedéses, régi épületbe, ahová pedig ritkán jut napsugár, s dohosak a szobák...

Erzsi azonban csak sírt, és ingatta a fejét.

S Madách, amint ott állt mellette s nézte a meg-megrázkódó, a sírásban már kifáradt asszonyi testet, egyszerre úgy érezte, hogy valami feloldódott benne. Az a hidegség, mely Hanzély említésekor keletkezett benne eltűnt, a semmibe oszlott, s nem maradt meg szívében más, csak az a sugárzó szeretet, mellyel a fogsága alatt gondolatban mindig körülvette Erzsit.

Letérdelt mellé a földre. Keze simogatni kezdte a barna haj kibomlott fürtjeit, arcát Erzsi vállához szorította, s beszívta magába a síró asszonyból kiáradó, agyát a szerelem ködével befelhőző verbénaillatot. Szívta, szívta a verbénaszagot, míg egyszer csak azon vették észre

magukat mindketten, hogy akaratlanul is egymás száját keresve szorosan, nagyon szorosan átölelve tartják egymást, úgy, mint valamikor a csesztvei boldogság első napjaiban, mikor bíborba borította az újdonsült férj csókja Erzsi arcán a boldogság fakasztotta rózsákat.

S olyan szerelemmel váltak el egymástól, mint amilyennek képzelték gondolatban a viszontlátás pillanatait. S ezzel a régi boldogsággal a szíve körül lépte át Madách augusztus másodikán, egyévi távollét után csesztvei házuk küszöbét, s ezzel a tiszta szerelemmel ölelte át Erzsi is a rabságból visszatért, sokat szenvedett férjét...

30.

Az alsósztrégovai élet kellemesebb volt, mint azt Erzsi odaköltözésük előtt elképzelte. Már maga az új kéttornyú kastély termeknek beillő szobáival, drága bútortárával is módfelett hízelgett hiúságának, s ha esténként felgyújtotta az aranyozott csillárokat s leosont a kertbe, hogy kívülről gyönyörködjék a kivilágított ablaksorban, szívét elfogta a büszkeség.

“Ez most mind az enyém — suttogta öntelten. — Sztregova úrnője én vagyok!”

Az új, előkelőbb környezethez azonban újabb, szebb ruhák kellettek, a ruhák mutogatásához meg társaság. S Erzsi gondoskodott róla, hogy új lakhelyén a napok ne legyenek unalmasak: egymást érték a vacsorák, vadászatok, s a kis falu eddig békés csendjét hintók robogása s agarászatra induló vadásztársaság éles kürtszava verte fel.

Az új úrnővel Sztregován új élet kezdődött...

S Erzsi alig bírt betelni a szórakozás nyújtotta örömmel. Szinte hetek alatt akarta kipótolni az elmúlt év keserveit: habzsolni kezdte az életet. Hiába figyelmeztette szelíd, anyai dorgálással Klára néje, hogy mérsékelje a költséges vendégeskedést és ruharendeléseit, keresztlányát mintha megszállták volna a léhaságra ingerlő szellemek, még jobban belevetette magát a dáridózások sorozatába. Madáchnak pedig kedve ellen volt ez a hangos, sok pénzt felemészítő élet. Eleinte ugyan örült, hogy Erzsi jól érzi magát Sztregován, de később a vendégsereg idegessé, ingerlékenyvé tette.

— Erzsi szívem, összébb kell húzni magunkat... Túl sokat kötünk, pedig tudod jól, hogy igen silány volt az idei termés.

— Óh, Emi, mondj már valami újat... Mindig csak a pénzsűkéről beszélsz... Nincs pénz. Nincs pénz... Folyton csak ezt hallom.

— Mert így is van... Néha semmi készpénz nincs a háznál. A birtokot pedig megterhelni nem fogom. Azt én adósságmentesen szeretném a gyermekeimre hagyni.

— Mért akarod elhitetni velem, hogy pénzsűkében vagyunk? Hát-ezer hold... három kastély és ne lenne pénzünk?

— Vagyon és jövedelem: két külön fogalom. A földet nem változtathatom arannyá, sem a kastélyok falát.

— A föld annyit ad, amennyit kérsz tőle... Használd ki jobban!

— Tévedsz, Erzsí! A földet nem lehet bosszulatlan kihasználni s úgy tekinteni, mint egy kiapadhatatlan pénzforrást. Szeretni kell a földet, ápolni, törődni kell vele, különben kisiklik a kezünk közül, s odapártol, ahol jobban szeretik, ahol többet törődnek vele.

— Nem eleget bajlódasz te is? Reggeltől estig a majorban jársz. Az erdőben... A tarlón... Néha azt hiszem, hogy titkokat súg füledbe a mező, azért bolyongsz annyit a határban...

— Igazad van... A földnek titka van. Sajnos, én még nem tudtam ennek a titoknak a nyomára jönni. Pedig de nagy szükség lenne rá, itt Magyarországon, hogy hozzáértőbben tudjunk rögökkel bánni! Ha majd a tudomány fejlődésével meg tudjuk fejteni összes rejtélyeit, akkor boldogabb korszak következik a honra... Úgy gondolom, megváltozik a földmegosztás mai formája is, a föld azé lesz, aki szereti, aki bánni tud vele... Most azonban arra kérlek, hogy csökkentsd a kiadásaidat... Szüntesd be az örökös jövés-menést, a vendégeskedést.

— Úgy látszik, édesmama az, aki nem szívleli a vendégeinket. Tudom, az bántja, hogy a környékeliek szeretnek, hogy szívesen időznek nálam... Sejtettem én azt már Csesztvén, hogy ha a közelünkben lesz, ellenem fog ingerelni.

— Tévedsz! Anyám sokkal fennköltebb gondolkozású, mintsem törődjék a mi benső dolgainkkal. Különben is önálló vagyok, azt teszem, amit jónak látok. De ez az örökös dáridózás túllépi a jövedelem határát. Ezt be fogjuk szüntetni.

Madách hangja szigorú és határozott volt, s Erzsi megszeppent. Két hétig be is tartotta a férje parancsát, a harmadikon azonban már falkavadászatot rendezett a falu határában, sőt maga is lóra ülve lovagolt új lovaglóruhájában, a házukban mind sűrűbben megforduló gavallérja, a daliás Meskó Miklós erdőtarcsai földbirtokos oldalán...

Madách azonban tüntetőleg távolmaradt erről a vadászatról, s Erzsi ezen az estén búcsúcsók nélkül, sírva borult a párnájára, engesztelő stuttogásaira a férje még csak nem is felelt...

“Az anyósom az, aki ellenem haragítja” — gondolta, s szívében felébredt az önfejtő dac s a lappangó gyűlölködés. S most már csak azért sem hagyta abba a vendégeskedést, hogy az öregasszonynak megmutassa, hogy nem adja meg magát, nem hajlik meg az akarata előtt. Pedig a nagyasszony olyan volt, mint a süket.

Mintha meg sem hallotta volna az új kastély feljárójához érkező hintók robotását, az agarászatra induló gavallérok kürtszavát, nem kifogásolt semmit, megjegyzést sem tett, de ha kénytelen volt egymásik estebéden részt venni, akkor olyan témakört választott, hogy a menyé még hozzá se szólhatott a beszélgetéshez. Hol a világpolitika felett mondott éles, férfieszt is bámulatba ejtő ítéletet, hol az irodalom klasszikusaiból idézett, s hagyta, hogy Erzsi a tányérjára irányzott tekintettel hallgasson. Mert hiába volt a Pestről hozott vadonatúj víganó, szegfű is hiába volt tűzve a menyecske kontyfonatába: az asztal társaság özvegy Madáchnét ünnepelte, aki Voltaire-ből idézett, s Napóleon államcsínyére tett szellemes, találó megjegyzéseket...

Oldalán Erzsi tekintetes asszony Hamupipőkévé süllyedt, s hiába mondta el napközben százszor is: “Sztregova úrnője én vagyok” — lelke mélyén nagyon is jól tudta, hogy az anyósa kormányoz láthatatlanul mindent, még akkor is, ha hétszámra ki sem mozdul az öreg kastélyból... Majthényi Anna mellett Fráter Erzsébet csak megtűrt, lenézett második személy volt...

S ez ellen nem tehetett semmit. A nagyasszony szellemi fölényével, előkelő viselkedésével, uralkodásra termettségével magasan felette állott. S ha ő kicsinyes módon bosszantani akarta, s ruhát sulykoltatott ünnepnap reggelén a park fái alatt, vagy kivilágíttatta az ablakosokat akkor is, ha egyedül voltak, csak azért, hogy azt higgye az öreg-

asszony: már megint mulat Erzsí — akkor éjjelenként nem jött szemére álom. Furdalta a lelkiismeret, mert helytelenül járt el. S ezek az apró túsúrások, gyerekes bosszúk még jobban kimélyítették a szakadékot anyós és meny között.

És egyik sem nyújtotta a másik felé békítőleg a jobbját... Madách pedig nap nap után töprengőbbé, komorabbá vált. Az a határtalan öröm, amellyel telítve hazajött, lassan elpártolt tőle. Üresnek, céltalanak látta az életet. A Vízikasárnya cellájában megálmódott mű körvonalai is lassanként elmosódtak, eltűntek előle a lelkében zsongó verssorok, a vendégsereg lármája, Erzsí hangoskodása között szétfoszlott, a semmibe tűnt...

A láрма a kastélyban nemhogy megszűnt volna, de téltre fordultával még nagyobb lett. S ha Madách felemelte tiltakozó szavát, mindig rázúdult a szemrehányások özöne: “Az édesanyád az, aki éket ver boldogságunk közé... Ha ő nem ingerelne ellenem, te sem vennéd ezt a kis ártatlan szórakozást tőlem rossznéven...”

A nagyasszony összeszorított szájjal hallgatott. A menyét arra sem tartotta érdemesnek, hogy leereszkedjék hozzá, és rendre utasítsa. S Erzsí tudta, hogy ha száz évig élne is Sztregován, az anyósa akkor is csak az idegent látná benne, a közük tolakodott “pogány kálvinistát”. S féket nem ismerő természetében lángot vetett a gyűlölet. Sötét szeme villámokat lövellt, ha megpillantotta az idős úrnő büszke alakját a park hullott levelű, csupasz fáin alatt...

A nagyasszony hitbuzgó katolikus volt. Ezt Erzsí tudta jól. De azt is tudta, hogy Madáchék csak nemrégiben katolizáltak, a dédapa még evangélikus zsolozsmákat írt, s vagyonát Luther egyházának ajándékozta, amit Imre nagypapjának csak hosszas pereskedéssel sikerült visszaszereznie. Felöltöztette azért vasárnaponként fiacskáját ünneplő ruhába, s beült vele az első sorba a Madáchék “ösi templomába” — ahogy nevezte az evangélikus Istenházát. — “*Nejsvetejsi BoÁe všemohoucí*” — hallotta a hívők ajkáról az ájtatos éneket. Lehajtotta a fejét, imádkozott. S végighallgatta a prédikációt is, pedig nem értett abból egy szót sem, hiszen az szlovákul volt tartva.

Aladár az ujjával játszott csendben a pad alatt, nem mert megmozdulni sem — templom kérdésében az anyja nem értette a tréfát...

S a szakadék a két asszony között így nőtt napról napra. Már olyan mély, olyan áthidalhatatlan, hogy csak egy lépés kell — s egyikük belezuhan...

Madách azt remélte, hogy szívének ez a drága két asszonya a fizikai közelségben lelkileg is egymás mellé kerül. A falu nyugalmas csendjében alkalmuk lesz majd megismerni egymást, észre venni lelkük virágait — s megszeretik egymást. S lám, ennek éppen az ellenkezője történt. Anyja és felesége — alig pár lépésnyi távolságra egymástól — úgy éltek, mint két különböző csillag lakója, s közöttük a gyűlölködés emésztő lángja lobogott...

Madách pedig elhatározta, hogy véget vet egyszer s mindenkorra a reggelig tartó vendégeskedéseknek, s az idegeire menő hangosságoknak. Letiltotta a meghívásokat s az új ruhák rendelését.

Erzsí pedig éppen most készítettett egy bordó selyemruhát Mutschbacher pesti szabásműhelyében a télvégi losonci bálra. S a ruha megjött — s ő nem bírta a ruha szépségének, suhogó selymének ellentállni. Titokban készült a bálra, sőt elüzent Tarcsára is Meskó Miklóshoz, hogy jöjjön értük, s beszélje rá — ha akadémikusodna — az elmenetelre Emit.

Madách azonban a bál reggelén a leghatározottabban kijelentette, hogy azon pedig részt venni nem fognak:

— Felesleges, hogy erről vitázzunk. Sem testem, sem lelkem nem kívánja a táncot, maradjunk itthon a gyerekekkel, hiszen az utóbbi időben többet vannak a dadával, mint veled. A ruhát, ha már itt van, megtarthatod, de a bálról tégy le. Oda elmenni nem fogunk.

— Ha nem jössz velem, úgy egyedül megyek. Vagy valaki másal... De én ma este Losoncon leszek!

— A bálon sem te, sem én részt venni nem fogunk. Ebben a dologban ez az utolsó szavam. Nem vagyok már gyermek, meg kell, hogy értsél. Megtiltom, hogy bemenj a losonci bálra!

Sarkon fordult, s kiment a szobából.

Erzsí szemét előntötték a könnyek. De így, fátyolos szemmel is jól látta az ablakon keresztül, hogy férje gyors léptekkel a havas udvaron át az istállónak tartott, lovat nyergeltetett, s lóhátra pattanva, már el is tűnt a major irányában.

Úgy látszik, egyelőre nem is fog visszatérni...

S szívét most megszállta a bánat. Mért nem akar Emi eljönni a bálba? Mért rontja el a kedvét, mikor tudja, hogy lánykora óta még bálon nem volt? Előbb a szabadságharc gyászos esztendeje szakadt rájuk, aztán a két szülés... Szoptatás... Majd Emi fogsága. Mikor volt ő bálban? Mint asszony még soha. S most, mikor a kicsinyeitől mehetne, mikor a tündérszép ruha ott várja az ágyra terítve a másik szobában, akkor minden indok nélkül megtagadja ezt a kis kérését. Miért?

— Nem szeretne már? — hasított szívébe a kétség. Vagy újra anyósom keze lenne a dologban? Igen!... Nem lehet másképpen, megint öméltósága akarja megrontani az örömet.

S mintha démonok szállták volna meg s üzték volna a végzet karjába, gyorsan csomagolni kezdett... Öltözködött... Rendelkezett... S félóra múlva már négy ló vonta csilingelő szánkóját a frissen esett hóban...

Rárós határában szembekanyarodott velük Meskó Miklós szánja. Értük indult s most meglepetten ugrott le a süppedő hóba.

— És hol maradt Emi? Csak nem orvosért megy a tekintetes asszony ilyen komoly arccal? Beteg van a háznál? Nem jönnek a bálba?

— Dehogyan is van beteg... Az történt, hogy Emi a külső majorba ment, valami sürgős dolga akadt... Csak este jön utánam... Addig maga lesz az én oltalmazóm... Elfogad? — kérdezte megejtő mosollyal, s megcsillant a szeme.

— Hogy el-e?... Boldog vagyok, ha a parancsát leshetem. — Fér-fiszíve nagyot dobbant a cobolyprémmel bélelt útibunda alatt.

— Hát akkor üljön át hozzám — invitálta Erzsi, s maga mellett helyet csinált számára a szánban. Aztán intett a kocsisnak, s a négy ló prüszkölve vágott neki a porhótól csillogó, szúzi fehér útnak.

31.

A vendéglő udvarán ácsorgó kocsisoktól indult ki a hír, hogy Madách Imréné tekintetes asszony Meskó Miklós tekintetes úrral érkezett a bálra. Madách tekintetes úr Sztregován maradt... S mire Erzsi bérelt szobájában magára vette a bordószínű ruhát — a bálterem már őrá suttogott...

...A cigányok divatos, Bécsből átplántált keringőt játszottak, mikor Meskó karján megjelent a déli növényekkel díszített, fényben úszó bálterem küszöbén.

— Szabad? — hajolt meg előtte a gavallér, s karjával Erzsi derekához nyúlt.

— Várjon!... — koppantott nevetve legyezőjével Meskó ujjaira. — Várjunk még a tánccal... Előbb szét szeretnék nézni.

A zene ebben a percben elhallgatott, s a táncoló párok széjjel rebentek. A lányok a fal mellett ülő édesanyjukhoz siettek, a férfinép a szomszéd szobába vonult, hogy borral hűtsék le a tánc közben felhevült testük forróságát.

Meskó a jobb karját nyújtotta Erzsinek.

— Hová parancsolja?

A terem bal oldalán egy pálma alatt piros plüssel bevont támlás-székeken a főispánné ült de la Motte gróffékkal, odébb Szent-Iványiné Gyürky Ábrahámmal. Közöttük kellene lenni Klára néniéknek is, de Erzsi hiába kereste szemével, nem látta sehol sem a keresztanyja szép, mosolygós arcát... Gyürkyné mellől, mintha Kubinyiné intett volna a kezével feléje, megindult hát Meskóval mosolyogva hozzá.

— Jó estét, édesem, — üdvözölte Erzsi. — Hol van Klára néném? Nem pillantom sehol a teremben.

— Nem láttam még én sem — mondta Kubinyiné, s elfelejtette Erzsi felé nyújtani a kezét, és már fel is állott. — Bocsáss meg, de Géczyné vár rám. — S otthagya a csodálkozó Erzsit, s a most érkező vendégek felé sietett.

Erzsi zavarában leült a megürült helyre. S bár fázott, legyezőjével elkezdte legyezni az arcát. Mi lelte Kubinyinét? Mért kelt fel mellőle, hiszen eddig nagyon jóban voltak. Valamiért haragszik rája? De nem emlékezett vissza, hogy valaha megbántotta volna...

Most a mellette ülő idősebb hölgy hűvösen feléje biccentett, és messzebb ült tőle Friedeczkné mellé, s elkezdett valamit suttogva tárgyalni.

Erzsi szemében összefutott a könny. Szívébe valami eddig nem érzett félelem költözött, az arca kipirult, s elhomályosult előtte a csillár égő gyertyáinak lángja. S ahogy ott ült, hol bíborra, hol sápadttá válva,

gyönyörűen omló selyemruhájában, úgy nézett ki, mint egy csodálatosan szép bíborvörös rózsza.

Meskó pedig Erzsi zavarából nem vett észre semmit. Csak ült boldogan a szépasszony mellett, s éhes szeme hol az Erzsi apró, kis lábára, hol a ruhaderékből elővillanó váll fehérségére tévedt. S mikor dal csendült fel a cigányok szerszámán, boldogan állott fel, és táncra röpítette a legszebb táncosnőt.

Meskó jó táncos volt, talán a legjobb is az egész megyében, s Erzsi csak úgy repült a karján. A tánc, a ritmus felélénkítette, s újra mosoly szállt az ajkára. Táncolt s már elfelejtette a terembe lépés első rossz perceit. Mikor azonban szünet közben frissítőért a szomszéd szobába lépett, az ott ülő Géczyné elfordította a fejét, nem fogadta Erzsi nyájas köszöntését...

Véletlen lenne ez? Vagy összebeszéltek volna ellene?

Hirtelen magára hagyta a poharába bort öntő Meskót, s kisietett Géczyné után, aki de la Motte grófnőbe fűzve a karját, a terem felé tartott.

— Perszóna ez, kedvesem, hidd el — hallotta a két hölgy éles megjegyzését. — Komédiásné-féle... Legalábbis olyan a viselkedése.

— Szegény Anna! — sóhajtotta a másik —, képzelem, minő szenvedés lehet ilyen meny mellett az élete.

Erzsi a falhoz dőlt, s az arca olyan lett, mint a halottaké.

A két dáma — semmi kétség többé — róla beszélgetett. Ő a “perszóna”, őmiatta szégyenkezik barátnői előtt az anyósa...

Hirtelen támadt dühében kedve lett volna a tovahaladó két hölgynek rontani, s kikényszeríteni belőlük, hogy ki szervezte meg ezt a tüntetést ellene, mely elűzte Kubinyinét, Géczynét s a többieket is mind, mind mellőle? Hát olyan bűn az Úr ezernyolcszázötvenharmadik esztendejében, ha egy úriasszony férje nélkül jelenik meg nyilvános bálon? Hát jobban vagy rosszabbul táncol ő most, mint ha Emi mellette lenne? Különbösen is, Emi eljön, el fog jönni érte... Tudja, érzi, hogy nem hagyja cserben. Eljön s akkor ez a sok, előítélettel telt vénasszony majd elszégyelli magát... De addig sem adja meg magát. Hiszen ő ma itt a legszebb, az ő ruhája a legdivatosabb, az ő lába járja legjobban a táncot — a táncot, de nem olyan andalgót, amelyet errefelé járnak, mintha aludtjé folyna az ereken — pirosuló vér helyett —, hanem olyan Biharban tanultat, tüzeset... vérforralót... pezsgőt...

A cigány a teremben éppen csárdához hangolt.

Hirtelen elhatározással Meskóba karolt.

— Jöjjön, Miklós, jöjjön. Kedvem kerekedett egy friss csárdásra.

— S úgy nézett a fiatalember szemébe, hogy az a hajnalcsillagot is lehozta volna kedvéért az égről. Karjába kapta hát a világszép asszonyt, s repült vele a primás elébe.

A more meg jól tudta, mit jelent az, ha Meskó tekintetes úrnak megjelen a kedve. Úgy játszott, hogy még a hegedű is kacagott kedvében. És ők elkezdték járni. Először tempósan, méltóságteljesen, aztán szilajabban. Szép pár voltak, Meskó magas, délceg, mint az erdő fája — Erzsi törékeny, karcsú, mint a liliomszál, s egymás szemébe mélyedve ropták a csárdást. Járták, ropták s ragyogott a szemük a gyönyörúségtől. S a cigány meg húzta, hogy meg lehetett bolondulni tőle. Egy dalt, két dalt? Ki számolta volna? Újrázta a primás, s ők még mindig járták... Hajladozott Erzsi dereka, aprózta a lába, Meskó meg hajlított, forgatta. És ő repült... Szállt, mint egy szerelmes sóhaj, bordó ruhájában, mint egy égő felhő, melyet űz, kerget a lángra lobbantó szél. Szállt, viharzott, repült a ruhája, s Meskó forró leheletével perzselte a bőrét...

Mióta tartott ez a gyönyörúséges tánc? Félórája járták? Két órája? Vagy már reggel is elmúlt? Ki számolja a szépség perceit?...

A többiek pedig lassankint kidőltek mellőlük. A lányok, asszonyok a fal mellett ülve gyűlölködve nézték a táncukat, a férfiak égő, csillogó szemekkel.

— Most egy rezgős csárdást!... — súgta Erzsi Meskóhoz hajolva, s az továbbadta a parancsot a cigányprimásnak. — Csak azért is! — nevetett. S járták a rezgőset percnyi szünet, ellankadás nélkül.

— Szabad kérem? — hallatszott most váratlanul Erzsi háta mögött. Arra fordult, s önkéntelen megállt a táncban. Szontagh Pál állott szorosán mellette, s már át is vette táncosától a csodálkozó asszonyt.

Mikor jött Szontagh a terembe? Kezdetől fogva részt vett a bálon, vagy csak most jelent meg, mint éjfélkor a kísértetek?... Nem emlékezett, hogy látta volna a táncosok között, de most itt állt mellette sötéten, mint az élő lelkiismeret.

— Még pár fordulót járunk — hallotta a rég nem hallott hangot —, aztán haza fog menni...

— Hogy mondta? — kérdezte Erzsí, aki még most sem tért magához a csodálkozástól. — Mit mondott?

— Azt, hogy vissza fog vonulni a szobájába, s mihelyt megvirrad, befogat s indul vissza, Sztregovára. — Szemöldökével intett a cigánynak, aki egy gyors futam után letette a vonót. S Erzsí, aki jóformán még fel sem ocsúdott a meglepetésből, máris a szomszéd szobában találta magát, egy abrosszal leterített kerek asztal mellett.

— Hogy merészelte megzavarni a mulatságomat? Mi jogon tette ezt? — sziszegte a fogai közt Szontagh Pál felé, aki limonádéval telt poharat nyújtott feléje.

— Mint Imre jó barátja, feljogosítva érzem magamat arra, hogy feleségét kivezesse a bálteremből, ahol ellenségei tomboló jókedvét félremagyarázzák.

— A magam dolgait egyedül intézem. Abba ne avatkozzék senki! — felelte indulatosan, s megfordult, hogy a keresésére induló Meskó elé siessen. A mellette elhaladó borosüvegeket cipelő fiú azonban — véletlenül vagy akarattal? — megbotlott egy székből, s a kezében tartott üveg tartalma Erzsire ömlött. A bor végigszaladt a sokfodró ruhán, s a pesti szabász remeke egy szempillantás alatt tönkre silányult.

— Ezt megkeserüli! — sziszegte Erzsí, mert úgy érezte, hogy Szontagh vesztegette meg az ügyetlenkedő fiút. A horpácsi barát azonban nem felelt, szótlán vezette ki Erzsit szobája felé. Ott az ajtó előtt megállt, s komoly, szinte bánatos hangon ezt mondta:

— Ne haragudjon rám a tekintetes asszony... Imre is ezt tette volna, ha az én feleségemről lett volna szó...

Meghajolt, s már el is tűnt a rosszul világított folyosó kanyarulatában.

Erzsí a szobában magára fordította a zárat, aztán végighanyatlott az ágyon, s belesírt a tűnő éjszakába... Csak nehezen csillapodott le, s akkor felkelt, lemosta arcáról a sírás nyomait, s magára öltötte a mókuszprémmel bélelt bő posztbundáját. Lesurrant a lépcsőn a fogadó udvarára, ahol a színen várakozó kocsisának parancsot adott az indulásra.

— Meskó tekintetes úr is velünk jön? — kérdezte a kocsis, s Erzsí szeme közé nézett.

— Ne kérdezősködj... Fogjál be, azt mondom. Nem értesz magyarul?

— Jól van, jól — felelt a kocsis. — Csak azért kérdeztem, mert tegnap hármában jöttünk be. — S nagy morogva befogta a négyest.

S elindultak a téli pirkadatban. Lassan, lépésben haladtak előre, mert befújta az utat az éjjel támadt hóvihár. S amerre ellátott a szem, mindenütt hó, hideg, fagyos fehérség. A visszavezető út nem látszott sehol, eltűnt a dermedt, dért szikrázó téli világban.

32.

A nagyasszony szemére ez éjjel nem akart rászállani szivárványszínű szárnyaival az alvást megszépítő álom. Öregedő teste nyugtalanul forgott kemény nyughelyén, valami folyton elúzte, elkergette mellőle a jótevő szendergést, nyughatatlan gondok szállták meg a lelkét, s folyton összerendezett minden kis külső neszre. Pedig ma a köszvény sem bántotta, a gyomra sem égett s a Csesztvéről ma hazaérkezett Károly is jó hírt hozott a számára: az esküvőjét pünkösdre tűzték ki Csernyus Emmussal.

A nagyasszony szája mosolyra húzódott.

Jövendőbeli menyé kedve szerint való lány volt, bájos, jólnevelt, nem olyan, mint a másik. “Mert az egy Megéra, az Emié — gondolta. — Emma az más. Őt az első pillanattól már anyai szívébe zárta. S az Emmus családja is méltó a Madách nemzetséghez. Édesapja, Csernyus Emánuel a szabadságharc mártírja volt, kit Haynau végeztetett ki a budai várban, édesanyja de la Motte grófnő, Szapáry gróf unokája... Óh, ha Emi is hozzávaló lányt kapott volna nőül!...”

A nagyasszony sóhajtva fordult a másik oldalára, s lehunyta a szemét. De bármilyen helyzetbe is próbálta hozni nyugtalan testét, mégsem bírt elaludni. Felült, sóhajtott, jobbról balra fordult, végre is papucsot húzott a lábára, s az ablakhoz lépett.

Künn téli álmát aludta a falu.

Február volt, mozdulatlan hideg, dermedt világ... A láthatár ködöt szítált, s a hullt levelű fák között kékesszürke pára húzott lebegő fátyolt... De szikráztak a csupasz ágú bokrok, s egy zúzmarával borított fenyő úgy állt őrt az elnémult park bejáratánál, mint egy fehérbe öltözött

kísértet... A zsúpfedelű zsellérházak mintha közelebb húzódtak volna egymáshoz a nagy fehérségben, tetejükön sziporkázott a fagy, s sötét ablakaikkal mozdulatlan tekintettek szét a téli éjszakában. Úgy nézett ki a falu, mintha csontujjaival kioltott volna benne minden életet a téli, fehér halál...

Az új kastély egy ablakából világosság hullott a néma éjszakába. Mint egy hosszú felkiáltójel nyúlt el a sárga fény a kastély mögötti árnyékokra, s fénye a nagyasszony szívébe hatolt. A fia ablaka világított ide, az ő szobájába.

“Mi az? Emi is ébren van?” — nézte a kivilágított ablakot s hogy jobban lásson, homlokát az ablaküveghez szorította. — “Beteg talán? Vagy... valami... történt?”

A fény hidegen csillogott, s a nagyasszony hirtelen elhatározással öltözködni kezdett.

“Ok nélkül nem virraszt a fiam... Valami bajuk van, úgy látszik ezt éreztem meg, ez nem hagyott nyugton...”

Gyorsan, kapkodva szedte a ruháit magára, s nehogy felriassza az álomba merült házat, halkra fogott léptekkel osont ki az éjbe.

Az új kastélyban a dada nyitott ajtót.

— Mi történt? Mért nem aludtok már? Beteg van a háznál?

— A kis Ara nyugós... Forró láz verte ki a testét, mellette virrasztunk a tekintetes úrral.

— A fiammal?... És a tekintetes asszony?

A dada elkapta a szemét a nagyasszony szigorú tekintete elől. Zavartan babrált a köténye szélével.

— A tekintetes asszony még nem jött vissza a losonci bálról.

— Honnan?... Mit beszélsz? Hogy a menyem... a tekintetes asszony bálba ment? A losonci bálba?

— Úgy hallottam, kérem... — hebegte ijedten a dada. Az új bordó selyemruhájában ment el, amit nemrég küldtek Pestről... Abban a csipkésben...

A nagyasszony úgy érezte, hogy hirtelen megsédült. Egy percig nekidőlt a falnak, aztán mintha le akart volna valamit dobni magáról, összerázkódott.

Nem, a dada előtt nem szabad kimutatni az érzelmeiből semmit. Fízett személy nem tartozik a családhoz — úgy kell tenni, mintha tudna a dologról, mintha ő küldte volna el Erzsit a bálba.

— Persze... persze... El is felejtettem, hogy ma éjjel van a bál... No, menj gyorsan a kicsihez vissza, mindjárt ott leszek én is, addig is áztass be néhány törülközőt állott, langyos vízbe, borogatáshoz...

A dada alázatosan meghajolt, s eltűnt a gyermekszobába vezető ajtó nyílásában. A nagyasszony meg kimért, katonás léptekkel a fia szobája felé sietett.

...A téli éj jégvirágokat rajzolt az ablaktáblára...

Madách az ablak mellett állott s leheletével próbálta leolvasztani a képződött jégvirágokat. A fagy azonban erősebb volt az akaratanál, új palmaágakat, liliomokat varázsolt a leolvadt levelek helyére... Csak itt-ott képződött vékonyka rés, amelyen át látni lehetett a faluból elvezető utat, melyen egy elsuhant szánkótalp hóba fagyott nyoma csillogott a holdvilágos éjben...

Madách nem fordult hátra az ajtónyitásra. Fejét az ablaküveghez szorította, mintha a kívülről beáradó hűvösséggel akarta volna lehűteni homloka tüzeit s megszüntetni az agyában kavargó gondolatokat, melyek súlyosabbak voltak rabságában viselt bilincseinél... Csak akkor nézett hátra, mikor az édesanyja hangját meghallotta.

— Emi!... Fiacskám!...

— Édesmama!... Drága jó anyám!

Arcán határtalan szomorúság, bánat ömlött el. Bőre kísértetiesen halvány volt, az egész embert lobogó két szeme s hatalmas, előre domborodó homloka uralta.

Úgy látszott, mintha tegnap óta tíz évet öregedett volna...

Az anyja felkiáltott, s kitérte a karját. S most a volt táblabíró úr, három gyermek apja, ki látta “lezúgni nagy napok viharját”, aki már megízlelte a hírt, a dicsőséget s a börtön gyötrelmeit — úgy borult szülője karjába, mint oltalmat kereső csüggedt, kicsi gyermek.

S az anyja és a fiú, hosszan, szótlánul átkarolták egymást...

.....

A pirkadat csak lassan tört magának utat a sűrűsödő ködben, még birkózott a kékes színbe játszó opálos párával, míg tűznyilaival kiüzte a sztregovai völgyből, s fölhajtotta az Imre-domb hátára, hogy ott aztán felhővé válva osonjon tova Kékkő irányában... Ám a hideg még nagyobb lett, s friss szél is kerekedett, mely egy-kettőre porhóval fújta be a nógrádi országutakat, s zörgetni kezdte az ablaktáblákat, besüvített az ajtók résein, s felborzolta a kutyák szőrét az udvaron...

Istenkísértés volt most a szabadban járni.

S Erzsi még mindig nem jött haza, pedig a torony mögül már sugárszóró útjára elindult a sárgatányérú téli nap...

— Feküdj le, Emi... A kis Arának nem lesz komoly baja, gyomorrontásnak nézem, meglásd, egy-kettő helyrejön... Pihenj le hát, fiam!...

Madách megcsókolta az édesanyja kezét, s folytatta vég nélküli sétáját a szoba szélében-hosszában. Néha megállt Erzsi képe előtt, melyet nemrég festetett a saját gyönyörűségére, aztán felsőhajtott, s tovább rőtta nehéz gondoktól üzött sétáját.

Az anya nem bírta szó nélkül tovább. Felállt a kályha mellől, ahol eddig ült, s a hangja az előbbi lágyaságból parancsolóvá keményedett:

— Azonnal fekédj le!... A feleséged majd csak hazajön... Ha pedig mégsem... — Itt elharapta a szót, mely titkos gondolatát majdnem kiröpítette a szoba nehéz árnyakkal telt félhomályába.

— Mit akartál mondani? — kérdezte Madách, s úgy érezte, hogy a hangszalagjaira valami démon tett szordínót, s nem engedi kiáltó szóhoz jutni, mert csak rekedt suttogás volt az, ami most elhagyta száját:

— Mit?... — egy pillanatig gondolkozott, hogy elhallgasson-e, de aztán kitört belőle a keserűség. — Azt, hogy nem bírom tovább nézni, hogy mégy lassankint tönkre. Előbb a börtönben, aztán itthon, a saját otthonodban. Már nem is vagy más, csak két nagy világító szem... A szíved roncs... A tüdőd hörög...

— A testi kín nem számít, anyám.

— Elborul a lelkem, ha látom, hogy szenvedsz... Én hoztalak a világra, én neveltem emberré a csenevész gyermeket, jogom van örködni a sorsod felett... Emi... Fiaskám... Benned nagy eszmék gyúltak lángra... Tudom: te vagy mindenki közt a legkülönb...

Madách szomorúságában is elmosolyodott. Az anya őt gondolja a világ közepének, persze hiúságból mindenki önmagát tekinti látkörében középnek, s ő anyai elfogultságában : engemet.

— Fiatal vagy még... Előttem áll egy nagyszerű jövő.

— Édesmama! És mondd meg őszintén: Van célja az emberi életnek? Nagy eszmék szolgálatában állani? Hinni azt, hogy létünk nem céltalan?... Eh... — tette hozzá szomorúan: — *Minden nagy eszme, nemes cselekmény konyhánk gőze csak...*

— Keserű vagy ma, fiam és fáradt a hosszú virrasztástól. Menj, pihend ki magadat.

...Pihenni? Most? Mikor úgy bolondozik ez a kis hitvány húsdarab, amelyet az emberek úgy neveznek, hogy "szív"? Hát le tudná most hunyni egy percre is a szemét? Nem... Nem fekszik le, hiszen meg kell várnia őt...

Közben pedig a falu künn új reggelre virradt.

Az apró zsellérházak eregetni, kezdték a füstöt, halina-bocskoros parasztok süppedtek térdig a vakító hóba, mely puha volt, mint a juhokról nyírt gyapjú, fehér, mint az angyalok szárnya, s palástjával úgy betakarta Sztregova világát, hogy hegy, völgy, falu, minden egyé olvad a nagy fehérségben.

...Hol lehet most Erzsi?

Talán még önfeledten, jókedvűen táncol, és haza sem gondol...

Hirtelen összerázkódott, s az anyja elé lépett.

— Úristen, hogy megváltozott az én kis világomban minden egyévi távollétem alatt!... Csak te maradtál meg nekem változatlanul annak, akinek mindig ismertelek.

— Tudom, fiaskám, tudom... S hidd el, ez a változás nem az édesanyádon múlt.

Újra elhallgattak, s a csend kellemetlenül nyomasztó lett. Mind a ketten a távollevő asszonyra gondoltak, akinek három kisgyermekébredezett a szomszéd szobában...

— De hogy juttathatott idáig? — csattant fel hirtelen hevevésséggel a nagyasszony, fia szenvedő arcába nézve. — Hogy merészelt tönkretenni téged? Tudod, hogy sohasem szerettem Erzsit... Más vallású, más erkölcsű, más ízlésű asszony... Nem való volt közénk. De eddig

hallgattam... Hagytam, hogy hidd annak, akinek képzeled: gyermekeid jó, szeplőtlen anyjának... De most már betelt a mérték... Imre! Jobb, ha most fáj, mint később. Ha hamar túl leszek rajta. Kimondom: Fráter Erzsébet nem méltó hozzád...

A nagy szót hát kimondta.

Kimondta s lám, nem dőlt össze a ház, nem halt bele a fia, ő is úgy ül a kanapé szélén, és nézi fia vértelen arcát, s nyugodtan folytatja:

— Én örültem volna a legjobban, ha hazajöve a fogságból, rendben találtál volna mindent... Mindent, amit tulajdonodnak mondhatol... Tisztán, érintetlenül...

— Mit mondasz? Hiszen te nem tudod, mit beszélsz, anyám! Térj magadhoz esztelen gyűlöletedből... Igazságtalan vagy... Nem!... Nem... Nem akarom érteni, mi az, amire célzol.

— De én értem...

Egy éles hang hasította keresztül a szobát.

Az ajtóban ott állt báli ruhában, csillogó szemekkel, kipirulva Erzsi.

A nagyasszony beszéde alatt jött be a szobába, s hallotta az utolsó mondatot. S most ott állt, mint egy látomás, ragyogó szépségében, széltől kibontott fűrtökkel, hidegtől pirosra csókolt, felhevült arccal a küszöbön, s megismételte az előbbi mondatot:

— Énrám értette, édesmama, ugye?

Majthényi Anna kihúzta magát. Olyan volt most villámszóró tekintetével, mint a bosszúállás kérlelhetetlen istennője, a szülőtéért viaskodásra elszánt tigris, a gyermeke boldogságáért mindenét feláldozni kész Örök Anya... S úgy kiáltotta Erzsi szemébe, mint az ítéletet, amely felett nincs fellebbezésnek helye:

— Igen, rád értettem... Nem vagy méltó arra, hogy a fiam nevét viseld.

Azzal végigmérve tekintetével a menyét, emelt fővel kiment a szobából...

— Hogy gyűlöl!... Úristen, hát lehet ennyire gyűlölni? — mondta tompa hangon Erzsi, s kezdte lassú mozdulattal kigombolni mókusprémmel bélelt, kék bársonykabátját.

A hóvihar s a losonci bál emléke még ott kavargott benne, s most hangos összevisszaságban összekeveredett a sok kellemetlen érzés anyósa megalázó, gyalázó szavával.

Az urára nézett.

Madách ott ült az íróasztalnál, s két kezébe temette a fejét. Szinte eszelősen bámult maga elé. Valami eddig nem érzett fájdalom költözött beléje. Most keletkezett ez a hasító szaggatás a szíve tájékánál, onnan kúszott fel tarkóján, agyán át fejébe, s azt akarta széjjel robbantani szörnyű feszítéssel. S csak ült maga elé meredve, mint akit halálra ütöttek az előbb hallott szavak. Arca hamuszínűre vált, s szeme ijesztően megnőtt, mintha ki akart volna ugrani az üregéből...

Mindig fizikailag szenvedett, ha hangos szót, vagy veszekedést hallott. Ő, aki életbevágó dolgokban majdnem az önfejűségig határozott, jottányit sem engedő volt, aki jajszó nélkül viselte a börtön sanyarúságát, aki az adott szó becsülete miatt egy évig volt megfosztva hozzátartozói látásától: mint hangvilla a megpendített húrra, úgy reagált az élet apró tűszúrásaira.

Mert mindig a kis tettekben is csak a szépet, a nemeset kereste. Utálta a csalárdéságot, a bűnt, szóban és tettben.

S az anyja most nyíltan Erzsi ellen fordult, súlyos szavakat mondott, amit nem lehet többé meg nem történtté tenni. Nyíltan célzott arra, amiről mások csak suttogni mertek, s életre hívta benne a szunnyadó kételyt, mely most kiszabadult öntudata alól, s vigyorgó arcával közé és a felesége közé tolakodott...

Erzsi megrettenve nézte férje vergődését, akinek a szeme úgy lobogott sápadt homloka alatt, mint egy meggyújtott fáklya... Lassan a háta mögé lépett, és átölelte a karjával.

— Mért nem feküdtél le? Mért maradtál fenn? — kérdezte csendesen, s aggódva várta a választ.

Madách azonban nem felelt.

Várt még egy darabig, s hogy a felelet késett, durcáskodni kezdett.

— Ezzel a fáradsággal, hogy itt virrasztottál, a bálba is eljöhettél volna.

Madách felemelte fejét, s rászégezte a tekintetét. Az előbb még meggyötört szemekben most hideg fény lobbant, s a szó, mely elhagyta a száját, kemény volt, majdnem a durvaságig éles:

— Megtiltottam neked, hogy elmenj a losonci bálra!

Erzsi meghökken. Így még sohasem látta Emit. Egy kicsit tetszett is neki ez a szokatlan hangnem, azért tréfára akarta fogni a dolgot.

— S mire visszajött a külső majorból a tekintetes úr, a tekintetes asszony már túljárt a határon. Ne félj. vigyáztak rám... Meskó Miklós velem jött. Nem volt a feleséged egyedül.

— Hogy mertél elmenni, mikor azt a leghatározottabban megtiltottam? Tudhatod, hogy nem szoktam a szavakkal játszani, mint te.

Erzsi duzzogva elfordult, s a díványra dobott karmantyújával kezdett játszani.

Madách most felállt az íróasztala mellől, hozzálépett és megragadta a karját.

— Nem hallottad, mit kérdezek? Felelj!

— Emi!... Eressz el... Jaj, fáj!... Ne szorítsd a kezem!

Kicsiny keze úgy reszketett Madách ujjai között, mint a fogságba került verébfióka. A szorítás csontjáig hatott.

Már sikoltott:

— Ne bánts!... Eltöröd! Te... te vadállat!

— Akarom tudni... Felelj! Mért mentél el a bálba?

— Engedd el a kezem, akkor megmondom... Csak ne szoríts agyon.

Úgy érezte, hogy eltört a keze, a karja.

— Megmondod végre?

— Mert untam az otthon ülést... A sok gyereksírást... No, engedd el a karom... Óh!... — kimerülten rogyott le egy székre és simogatta, fújta leheletével a szorításból kiszabadult kezét. — Megmondtam: unom az egész életet... — zokogta —, meg az anyád fürkésző, mindig gyanúsító tekintetét. Most már tudod?

— Madách Imréné... Egyedül... Losoncon, a bálban...

— Meskó velem volt...

Megállt a felesége előtt, s merőn a szemébe nézett. A nézésében volt azonban valami a lenéző megvetésből és valami a felelőtlen gyermekeknek kijáró szánalomból. Erzsi megijedt, s újra elkezdte a sírást.

— Hiszen én hívtalak... Óh, hogy rimánkodtam. Tudod, szeretek táncolni... Új ruhám is volt... divatos. Szép... pesti... Mutschenbacher varrta. Mért nem akarod megérteni, hogy vágytam a bálba? Hát olyan nagy dolog lett volna odajönni velem?

Az a két mélynézésű, szomorú, barna szem még mindig ott csüggött rajta.

— Mért nézel úgy rám olyan megvetően, mint az a sok losonci vénasszony? Hát mi rosszat tettem én?

— Megbántottak? — szisszent fel most, mint akit érzékeny oldalon találtak. — Ki mert megbántani téged?

Erzsi elfordította a fejét, melyre most az emlékezés szégyenrózsái csókoltak piros színt. A hangja remegett, s szeméből hosszú pataokban perogtak le a sűrű könnycseppek.

— Nem fogadták az üdvözlésemet az édesmama barátnői... A fiatalok sem... Mert mindenki velük volt az ura, csak én voltam egyedül, mert te nem jöttél utánam... Pedig egész éjjel vártam, hogy eljössz, hogy megvédsz... De nem jöttél... S a többi asszony a bálteremből ki akart nézni...

Most már hangosan zokogott, s testét megrázta az átélt megszenyítés újra idézett emléke...

Madách felkiáltott.

Erre a sértésre nem számított. Nem fogadták a köszönését az ő asszonyának, Madách Imrénének! Első tehetetlen dühében kedve kerekedett rá, hogy elverje Erzsit, aki meggondolatlan lépésével lehetlenné tette magát Nógrádban. Határtalan izgalom fogta el, s már fel-emelte a karját, hogy lesújtson, de úri mivolta s a jólneveltsége legyőzte a benne lappangó ösztönt, lehullt a karja, de a hangja továbbra is komor, haragos maradt:

— Sohasem gondoltam volna, hogy a hős Fráter György vérének ezt meg kell magyaráznom. Érts meg már végre: hogy kívánhattad tőlem, hogy bálozni járjak, mikor országunk még ezer sebtől vérzik... Mikor Kossuth a hontalanok kenyerét eszi... Batthyány Lajos halott... Azt hittem, nőm meg fogja érteni, mért nem vágyik táncmultságba a férje...

— De hát nem volt elég, hogy egy teljes évig egyedül hagytál? Még most is úgy akarsz élni, mint a börtön falai között? S veled együtt én is? Nem... Ezt az életet így nem bírom tovább...

— Te igazán nem tehetsz szemrehányást nekem.

— Nem? Hát ki? Ki hagyott itt egy bujdosó miatt, nem te? Ki kényszerített, hogy rejtegesd Kossuth szárnysegédét?

— Az adott szó becsülete és a hazaszeretet...

— Nekem is fogadalmat tettél a csécsei templomban, hogy soha-
sem hagysz el. Nem emlékszel már rá? S mégis itthagytál egyedül, az
anyád kutató tekintete előtt, aki még a levegőt is sajnálta tőlem.

— Erzsi! — Madách hangja most élesen csengett. Vigyázz a sza-
vadra!

De őt már nem lehetett megállítani.

Mint a gátját tört áradat, ömlött, hömpölygött belőle a szavak ten-
gere. Minden mondatával beljebb és beljebb lovalta magát a veszeke-
désbe, szinte saját maga ingerelte magát. A hangja már nem volt ga-
lambbúgású, hanem sikoltozó rikácsolás. Az előbb kedvesen mo-
solygó arca megcsúnyult, szeme kidülledt, s szája körül megjelent egy
elrútító, visszatetsző vonás.

— Én nem tehetek szemrehányást? Én? Hát tudod te, milyen éle-
tem volt nekem itt azalatt az egy év alatt? Kocsit kértem? A lovak
munkában voltak. Vásárolni akartam? Nem volt garas sem a házban.
A cselédünk előtt szégyelltem magam... A dada előtt, hogy nem bír-
tam kiguberálni a bérét...

— Kérhettél volna... Nem tagadták volna meg, se Károly, se
anyám.

— Nem? Ha-ha-ha... Ha-ha-ha...

Most már a Madách türtöztetett hangja ismét élesre fordult :

— Én pontosan megkaptam a járandóságomat a börtönben is...
Majdnem mindent neked hazaküldtem.

— Te... A család büszkesége... Hát persze, hogy te kaptál...

— Úgy tudom, hogy tőled sem tagadtak meg semmit. Hiszen
folyton kalapokról írtál... Ruhákat csináltattál Pesten... Csipkéket
rendeltél...

— Hát ez az én nagy bűnöm, mert szegény lány létemre is mertem
szeretni a szépet?... A finom szövésű csipkét?... A bársony puhasá-
gát... Óh, hogy gyűlölt az édesanyád engem... Jobban, mint a bűnét.
Árulkodott rám.

— Utoljára figyelmeztetek, ne merd többé ilyen hangon említeni
az édesanyámat... — Már alig bírta kiejteni a szavakat, s az izgalom
miatt reszketett a teste.

— Szóval hallgassak.

— Ha nincs szebb mondanivalód, kérlek inkább hallgass...

S a reggeli fényben tündöklő szobát betöltötte a feszült, ellenséges
indulatú csend.

...A szorítás Madách homlokában pedig percről percre nőtt. Talán
az álmatlanul töltött éjszaka okozta, vagy a hallott, égőn fájó szavak?
Nem tudott számot adni róla, de a belső nyomás már-már elviselhetet-
lennek tetszett. Így érezheti magát a búzaszem — villant bele a
gondolat —, ha a malomkő két, ellentétes irányban forgó lapja közé
kerül...

Fáradtan ült vissza az íróasztalához, s tenyerébe hajtotta fejét, mi-
kor szeme véletlenül egy éjjel teleírt papírlapra esett. Erzsire várva és
gondolva vetette a verssorokat papírra, s most újra rátévedt a szeme:

*“Ha te meg bírnál érteni,
Ha volna lelked oly rokon velem,
Minőnek első csókomnál hívém.
.....nem keresnéd
Kívül a boldogságot körömmön.
Nem hordanál mindent, mi benned édes,
Világ elé, s mindent, mi keserű
Nem tartanál fel házi tűzhelyednek...”*

...A kandi napnak a szobába eső egy ferde sugara most az asztalra
kúszott. Rászaladt a költő kezére, s megcsillogtatta azon a pihezszála-
kat. Onnan a papírra osont, s szétterült a verssorok között. S most, ez a
kis fényfolt, a téli napnak ez a kis, kóbor küldönce egyszerre a remény
érzését lopta a költő beteg, szenvedő szívébe... Még jóra fordulhat
minden. A csúf, fullánkot eresztő szavak szívíg ható mérge szétoszlik
az idő forgásában. Hiszen a fogságba jutásáig szerették egymást
Erzsivel, aki alapjában jó, csak a tetteiben meggondolatlan. Önféjű,
mint a gyermek, aki nem tud uralkodni magán.

...Talán igaza is van Erzsinek, ő a hibás, aki egy évig rendszeres
anyagi támasz és szerető szíve közelsége nélkül a csesztveik magány-
ban hagyta, ahol csak gond, búbánat és betegség okozta súlyos gondok
jártak... Igen... Jóra fordul még minden. Lám, a hóvihár is elállt, s
odakünn ragyogással újra kisütött az Isten békés napja...

Odalépett hitvese mellé, aki a három gyermekének adott életet. Vállára helyezte a kezét s belső, meleg hangon nyugodtan azt mondta:

— Erzsi!... Bevallom, a börtön testileg nagyon megviselt, s lelki-
leg még érzékenyebbé tett... Érts meg! Nyugalomra van szükségem,
harmóniában eltöltött, végtelen nyugalomra. Talán... úgy érzem...
idővel újra alkotni fogok. Szébb, nagyobb dolgokat, mint eddig...
Kezd kibontakozni előttem egy nagyszabású mű körvonala, már ben-
nem él, már lángra gyúlt, már lobog lelkemben a gondolat, csak vi-
lágra kell hoznom... Te voltál eddig a Múzsám... Próbáld meg újra...
Legyél az, aki azelőtt voltál: az élettársam.

Átkarolta Erzsit, s a szemébe nézett.

Az asszony azonban nem bírta el férje tiszta tekintetét, szemét a padozatra szegezte.

— Nem értem... — fordult el kedvetlenül tőle Madách. — Nem értem... A nézésed olyan idegen.

— Egy év... Szörnyű távolság két ember között.

— *Nem az idő halad, mi változunk* — mondta végtelen szomorúsággal, s megcsillant a könny a szempilláján. — De ha mindketten akarjuk, még jóra fordulhat minden.

— Igen... Jóra fordulhat minden — mondta bizakodóan Erzsi, s mint a hízelkedő macska, hirtelen a férje mellére bújt... Óh, jó volt, nagyon jó volt érezni újra Emi rendetlenül dobogó szíve kattogását, odaszóritani csiklandozó szakállához tűzben égő arcát, s érezni a rosszul szabott ruhából kiáradó csibukfüst fanyar, kedves illatát. — Emi... Látod, hát még sem mentem be hiába a losonci bálra... Megtá-
láltalak újra. Mert rájöttem már ott, hogy te vagy számomra az egyetlen, az igazi férfi. Pártfogóm, oltalmazóm, szerelmesem...

— Kezdjünk hát akkor új életet, Erzsi... De előbb meg kell, hogy győzzelek: édesmama soha eddig rossz szót nem mondott rólad.

— Óh, bárcsak megfenyített, rendreutasított volna! De ő mindig csak célzott... A szemével ölt. Felsőhajtott és már tudtam, hogy rosszat gondolt rólam.

Madách megütközött.

— Ha azt akarod, hogy új életet kezdjünk, akkor ilyen hangot ne használj a szülői házban. Ez legyen az utolsó. Megértetted?!

Erzsi szeme tágra nyílt a csodálkozástól.

— Új életet? Hát itt akarsz új életet kezdeni? Itt? Hát nem fogunk elköltözni innen? Nem arra értetted?

— Elköltözni? Sztregováról?

Erzsi átkarolta mind a két karjával. A szava lázasan csengett. Suttogott, kért, könyörgött, szinte önkívületben mondta a szavait:

— Emi! Szerelmem! Egyetlen jó uram... Olyan őszinte szívvel könyörgök hozzád, mint még sohasem tettem... Segítségért könyörgök, védelemért... Magunkért és a boldogságunkért... Miattam, miattad, a gyermekeinkért... Vigy el engem innen... Menjünk el mind... Ne éljünk tovább Sztregován... Tedd meg én értem.

— Én megértem a te fiatalságodat... Szertelen természetedet, lobogásodat... Látod, már nem is haragszom. Elfelejttem a bált is. De az új életet a lelkiekre értem. Mert Sztregováról nem költözöm el soha.

— Hát igazán? Hát igazán itt fogunk élni ezután *örökre*? Itt, a penészes, dohos falak között?

— Nem a penészes... Az ősi falak között.

— Emi... ez... ez lenne az utolsó szavad?

— Ebben a kérdésben igen.

— Hát csak a ház fontos? A falak? A név?... — S a most fellobbant haragjában hangja újra kiáltó volt, hogy szinte szétvetette a falakat. — Hát ha ez volt a te utolsó szavad, én is kimondom az enyémet ebben az ügyben: én itt nem maradok tovább... Én innen elmegyek. Ha veled nem, egyedül... A gyermekeimmel.

— Erzsi!

— Ha neked a családi büszkeség, az ősi falak a fontosak, hát legyen! De tudd meg, hogy nekem is van büszkeségem. — Most megcsuklott a hangja, mintha gondolkozott volna, hogy kimondja-e a szót, ami végzetszerűen előtte lebegett, szinte látta maga előtt felírva tűzbetűkkel a falakon, körülötte táncoltak a betűk, égtek, ingerelték, hogy ejtse ki már őket. Egy pillanatra elhallgatott, de a másik percben a benne élő rossz-szellem elnyomta a józan esze követelését s ki-kényszerítette belőle a nyelvére tolult hazugságot:

— Még nagylelkű is tud lenni Fráter Erzsébet, tud örömet is okozni, ha akar. S most az anyádnak, aki ellenem ingerelt, örömet okozok. Eddig is rossznak hitt, de nem tudott bizonyosat rólam. Hát üzenem.

Én üzenem neki: legyen boldog a tudattal, hogy neki volt igaza, mert megcsaltam a fiát. Igen. Megcsaltam. Legyen neki örökre igaza.

Madáchnak úgy tetszett, hogy megállt testében az életet adó vérnek keringése. A szíve felhagyott zakatolásával, s a levegő hirtelen eltűnt körülötte.

Csak annyi ereje volt, hogy megragadja a felesége karját.

— Megörültél, Erzs! Nem tudod, hogy most mit beszélsz!

— Tudom — hallotta az éles feleletet. — Nagyon is jól tudom, hiszen megfontolva mondtam... Megcsaltam a Majthényi Anna fiát... — mondta szótagolva. — Kivel is? Kivel? No, azt is megmondom. Hanzély Ferivel és Meskó Miklóssal... Ruttkayval. No kivel még? Akivel akarjátok?... Ahány barátod van mindegyikkel! Mindegyikkel!

Madách elengedte Erzsit, s a szobában hirtelen csönd támadt.

Elsőnek Madách tért magához. Egy világ omlott össze a lelkében, életének szebb, sugarasabb fele. De férfi volt, nagy tettekben sohasem hátráló, határozott férfi, aki csak egyszer mond ki egy szót, s azt végre is hajtja.

— Anyámnak tehát igaza volt — mondta nyugodt, hideg hangon, s lassan, nagyon lassan a közös hálóba vezető ajtóhoz ment. Ott megállt a küszöbön s visszanézett. Az alakja most szinte magasabbnak látszott, mintha a fájdalomban megnőtt volna. Arca a megfeszített Krisztuséhoz volt most hasonlatos. Hangja tompán búgott, de határozott volt, mint a katonai parancs.

— Ezt a küszöböt pedig, mely közös szobánkba vezet... soha!... Érted? Többé soha át nem lépheted...

Megfordult. Kiment a szobából, s behúzta maga után az ajtót.

Erzsi dermedten bámult az ajtó barnára festett fájára. Oda akart szaladni, de a szőnyeggel borított padló lefogta a lábát, odacövekelté a helyéhez, s nem bírt megmozdulni sem.

Még maga előtt látta férje szenvedő arcát, még érezte a ruhájából kiáradt kesernyés illatot, még karján érezte a karja szorítását, de alakja már eltűnt a barna ajtó mögött, melyen túlról mintha a kis Ara sirását hallaná...

Felsikoltott. S most valami feloldódott benne. Már fel tudta fogni a szájából kiröppent szavak rettentő értelmét, kezdte megérteni azt, amit most tett, csak még az agya nem tudta felfogni a szavak következményét.

Odarohant az ajtóhoz, s lenyomta a zárat. A kilincs azonban nem engedett — valaki bentről ráfordította a kulcsot.

Megrázta a sárgaréz kilincset.

— Emi!... Emi!... — sikoltotta. — Hallgass meg... Még mondani akarok valamit.

Ráborult az ajtóra, s a fához nyomta lázban égő arcát.

— Emi... Szerelmem... Engedj be... Hiszen nem mondtam igazat... Hazudtam Emi!... Hát nem érezted meg, hogy csak daczból tettem?... Egy csók volt az egész, egy csók, más semmi... Eresszél be, Emi!

Az ajtó azonban nem nyílt ki, s nem szólt vissza hozzá a másik szobából senki.

Még egy darabig várt.

Forró könnye szakadatlan patakzott végig az arcán. Várt, várt, de nem felelt szavára a másik szobából se a férje, se a gyermekei.

Még egyszer megpróbálta nyitni az ajtót, de a zár nem engedett. Akkor felkelt, eszelősen maga köré nézett s elkezdte simogatni a homlokát, amely mögött most rettentő ürességet érzett. Mintha a testében máris elkezdődött volna az elmúlás, a megsemmisülés — maga a halál.

Tanácsalatosan állt az üresnek tetsző szoba közepén. Azt hitte, egyedül van, pedig éjszínű öltönyében mellette állott a Végzet, mely vállára terítette gyászos palástját, s lassan kivezette a házból a tántorgó léptű asszonyt...

33.

Erzsi bálozásának híre futótűzként terjedt szét Nógrádban...

Hát bizony emberemlékezet óta nem esett meg, hogy nemes családból származó úrinő, családtag kísérete nélkül, udvarlóival jelenjen meg olyan mulatságon, mint amilyen a losonci bál volt, s járja a táncot reggelig, mikor a többi nők még fejbiccentésre sem méltatták...

Súgtak-búgtak az emberek, s kígyót-békát kiabáltak Erzsire. Voltak, akik megesküdtek, hogy saját szemükkel látták, mikor Hanzélyvel nevetve sétálgatott Pesten, mások Meskót emlegették, aki egy barnaszemű menyecskét forgatott táncba a mohorai aratóünnepségen, s aki nem lehetett más, mint az álruhába öltözött Madáchné...

Csécсэн az alispán háza is olyan lett, mintha halottja lenne. Nem tudott Klára néni a sirástól magához térni, s úgy járt-kelt a házban, mint aki kedves elköltözöttet sirat.

“Hja, Fráter-természet borzong a keresztlányunkban” — dörmögte bajusza alatt az alispán úr. — Jószívű, de szertelen teremtés, aki nem tud uralkodni se szaván, se tettén. Most aztán nyakunkba zúdította a kellemetlenséget — s majd végighúzott a pipaszárával Erzsini, mikor az egy alkonyatkor betoppant hozzájuk.

— No, te is szép hírbe hoztad a Frátereket... Ilyen meggondolatlanságot cselekedni, udvarlókka elszökni a bálba, mint egy szolgáló a kedveseivel... Mit szól majd az apád, ha kikürtölik Biharban a szégyent? Égheet majd a restelkedéstől a két öregedő szeme... Én is elhalsztottam a megyegyűlést miattad, mert még a hajdúm szemébe sem bírok nézni a szégyenkezéstől, mert hiszen véremből való vér vagy, vagy mi a szósz.

Erzsi zokogva temette kezébe az arcát.

— Ha tudtam volna, hogy Emi ennyire szívére veszi ezt a kis bálozást, jaj, dehogy mentem volna el... Csak azért tettem, mert nagyon szeretek táncolni.

— Aztán hány éves vagy, hogy így szeretsz: mulatni ?

— Huszonhét múltam — felelte. — Nem hittem, hogy ilyen büntetés ér, ha elmegyek a bálba...

Az alispán azt akarta mondani, hogy vénnek éppen nem vén, de elharapta a szót, s csak azt jegyezte meg kissé enyhébb hangon, hogy a bálozgatásnak ezzel aztán vége.

— Remélem, neked is elment a kedved a rezgős csárdástól?

— Örökre... — sírt fel Erzsi, s arra gondolt, vajon mit csinálnak most a gyerekei? Az est már rádobta leplét a dombos vidékre, lámpát gyújtottak régen már Sztregován, ilyenkor van a mesemondás órája...

Felugrott az alispán mellől, ahol eddig ült, s zokogva a szobájába vonult.

S így ment ez nap mint nap, az alispán nem hallott mást, mint asszonyi sóhajt, nem látott maga körül mást, csak kisírt szemeket. Végre is megunta a dolgot. Negyednap reggelén aztán vette a nyesttel bélelt, bő lengyel bundáját, csizmát húzott a lábára, s elszánkózott az

“Imre gyerekekhez”, hogy ne bolondozzon, bocsásson meg Erzsinek, s hívja szépen vissza.

Hanem mikor visszatért, nagyon kedvetlennek látszott.

— Baj van — súgta oda a feleségének, hogy Erzsi ne hallja. — Úgy látszik, válás lesz a veszekedés vége. Mert Imre a békülésről nem akar tudni.

— Az nem lehet, hogy ne béküljenek ki — szisszent fel az alispánné. — Hiszen három gyermekük van. Aztán ki nevelné fel őket?

— Talán az öregasszony... — sóhajtotta Fráter, s hogy ne kelljen aznap Erzsi kérdéseire felelni, fejfájást mímelt, s nemsokára bebújt az ágyba.

Este aztán a közös szobában jobban megtárgyalták Klárával a dolgot.

— Imrének igaza van... Azt hallottam, hogy még a gyerekeivel is türelmetlen volt az utóbbi időben, s örökösen csak a mulatságon, lovagláson, agarászáson járt a csirkeesze... Nem mondom, Madáchék-nak is lépést kell tartani a világgal, de amit ő művelt, az már több volt, mint túlzás.

— Fialat még — csitította az urát Klára asszony —, megtanul most a saját kárán.

— Ha nem késő! — fortyant fel mérgesen az alispán, mert igen bántotta az, amit Sztregován hallott. — Ne felejtse el, hogy milyen módban élt. Kastélyban lakott... Inasai voltak... A ruháit Pesten rendelte, s még hozzá az az áldott jó ember, aki a tenyerén hordozta. S mindent feláldozott egy báli éjszakáért.

Klára elgondolkozva nézett maga elé. Egy bálért viszont nem lehet felbontani egy házasetet, ahol három kicsinyke gyermek van. Más lehet itt még a hiba.

— Az volt a legnagyobb baj, hogy Sztregovára költöztek, és... megbocsásson, lelkem, ebben csak Imre a hibás. Hiszen Csesztvén úgy éltek, mint a galambok, szerelemben, békességben.

— Ez igaz... Tudod én sem szeretnék állandóan az öregasszony közelében élni. Még így is borsózik a hátam, ha főúri “udvartartásra” gondolok. Bejelentés... német szó... francia társalgás... Ha nála vagyok, a Burgban gondolom magamat, s nem Alsósztrégován. Elis-

merem azonban, hogy nemes gondolkozású, művelt a nagyasszony. Neki is van szíve, s rosszul eshetett neki, mikor keresztlányod a Mária-ünnepeken nagymosást rendezett a park fái alatt. Én legalább szétvernék köztetek, ha nagypénteken az ablakom alatt teregetnétek a dunahuzatot.

— Ezt tette volna Erzsi?

— Ezt... Meg még különbeket is... Eh, de nem szólom-szapulom tovább, hiszen édes vérem, hanem még holnap írok az édesapjának. Adja Isten, hogy neki sikerüljön kioldozni a csomót, amit a lány olyan istentelenül összebogozott.

... S megindult a levélváltás Cséhtelek és Sztregova között.

Fráter József és Madách Imre között kedves, szívélyes viszony állott fenn. Madách szívesen időzött az öregúr társaságában, Fráter József meg féltve őrizte az almáriom fiókjában a “kedves Imre fia” hozzá intézett sorait. Ám a mostani leveleknek sötét, komor volt a hangja. A harmadiknál Fráter gyors-futárt küldött a lányáért Csécsére: ha válni akar Imre, úgy jöjjön haza Erzsi. Egyetlen lánya előtt mindig tárva nyitva a kapuja és szerető apai szíve...

A békéltetési kísérletek hát nem sikerültek. Erzsi szavai, melyek saját magát vádolták hűtlenséggel, szívéen ütötték Madáchot. Ott sebeztek meg, ahol a legérzékenyebb volt: sírig hű szerelmében. Mert nála a szerelem több volt, mint földi érzés: szívének szent imádkozása az eszményképhez, a nőhöz, kit megtestesült költészetnek nevezett. S ezt az eszményképet semmisítette meg lelkében Erzsi, ki nemcsak szerelme és hitvese, de gyermekeinek anyja is volt.

Erzsi pedig nem bírta megérteni, hogy mért nem akarja férje őt további élettársának. — “De hát mért büntet? Miért? Miért?” — tette fel napjában százszor is a kérdést, de feleletet nem tudott önmagának adni.

A napok pedig múltak. Hetekké nőttek s lilás párájával már eljött a kikelet... A természet éledt — Erzsi arcáról pedig eltűntek a rózsák, elfonnyadt, mint az öntözetlenül maradt muskátli... Sápadt, senyedvt, s nem lelte a helyét. Órákig bolyongott a csécei házban egyik szobából ki, a másikba meg be, mint a kísértet árnya. Csak a teste volt itt Csécsén, a lelke Alsósztyregován kalandozott, az otthonában... Le is fogyott, mert alig harapásnyit evett, s az öltözködésre eddig olyan so-

kat adó hiú, kacér asszony most gyakran elfelejtette befűzni a szalagos cipőjét, máskor meg csak este vette észre hogy aznap még nem volt a hajában fésű...

“Mintha nem lenne eszénél” — suttozták Csécsén a cselédek, s lassanként félni kezdtek tőle.

Egy este, mikor az alispánék korán feküdtek le, kiszökött a házból.

Kezdődött a tavasz, s ő ki akart jutni a mezőkre, mert már nem bírta a szobák levegőjét.

Nem akarta, hogy ismerős meglássa s kérdéssel zavarja, azért apró sikátorok közt osont a város végére, hol kezdődtek a jó illatú rétek, s itt-ott nyílott már a tavaszi kikirics...

Az útszélen egy kis kocsmá állotta útját. Olyan csapszék-féle volt, vásáros emberek borhörpintő helye, uraságra várakozó kocsisnép melegedője. Az ajtaja tárva-nyitva volt, s benn valaki eszeveszetten verte a citerát.

Maga sem tudta, hogy mikor és miért lépte át a söntés küszöbét, csak akkor ocsúdott magára, mikor egy kecskelábú asztal mellett ülve, elébe helyezték a meg sem rendelt italt.

Hogy került ebbe a kis piszkos csapszékbe? Mért ült le, mikor nem szomjas és cseppet se fáradt? Nem emlékezett, hogy bort rendelt volna, s lám, az aranyszínű ital itt kínálatja magát egy nyakas üvegben előtte...? Nem emlékezett, hogy bort rendelt volna, s lám, az aranyszínű ital itt kínálatja magát egy nyakas üvegben előtte...

A szomszéd szobában a citerás ember mind nagyobb kedvvel kezdte verni a húrt. Valami lengyel dalt játszott, ezen a tájon nem ismert szláv nótát, álmod eloszlató, szerelemre gyújtó, pattogó lengyel dalt... Hallgatta a citerajátékot és közben öntött magának egy pohárból a borból.

Megkóstolta.

A bor végigszaladt a torkán. Tüzes tokaji volt, csak úgy égett benne... De jól esett.

A poharat újra a szájához emelte.

Már nem marta a bor, nyelvén édes-fanyar, kellemes ízt érzett, s a testét jóleső bágyadság járta át.

A citera eközben eszeveszetten zengett... Zúgott a húr, csattogott a nóta, rezgését valahol a szívében érezte. A bor pedig ízlett. Meg-megnyalta egy hosszabb korty után az ajkát, fenéig hajtotta a poharat, s újból öntött.

— A bornak lelke van — mormolta magában. — Lám, nem kell félni tőle.

S most, mint az éjre készülő mező, mikor a nap már lehunyja fáradt pilláját s útjára indítja a szürkület ködét, mely elnyeli árnyával a sötétlombú fákat: úgy tűnt el előle kedvesei arca, akikért eddig a könnyeit öntötte. Emi... A gyerekek... S a gyűlölt öregasszony...

A bor okozta kábulat eltűntette előtte azt, ami volt, s nem hagyott meg számára mást, csak a jelent: a citerahangot s a csapszék pecsétetes abroszát, az üres üveget, mely mellé mindig újabbakat rendelt.

Fráter Erzsébet megízlelte a bor mámorát... És ízlett az ital. Jól esett...

Agyára lassan rózsaszínű, lebegő köd szállt, testét langyos zsibbadtság járta át, mely lefogta indulni készülő lábát, s elzsongította megviselt idegeit.

Megszűnt számára a világ szomorúsága, ivott, s úgy érezte, hogy hónapok óta először boldog...

* * *

S Madách?

Az íróasztalánál ült, s rózsa a sorokat.

Bánatában újra az alkotás gyönyörűségébe menekült. A szunnyadó költő újjáéledt benne, s rímekben csengő sorokba fojtotta lelke vergődését.

...A sztregovai bakter éj mint éj után csodálkozva szemlélte az új kastély kivilágított ablakát. Ki virraszthat a mögött a hosszú éjszakában? Beteg? Vagy boldogtalan lélek? Fejcsóválva állt meg útján, s nézte a fényt, mely széles sávban húzódott a sötét éjszakában...

A sarlós hold egy kandi sugár azonban beosont a zsalu nélküli ablakon, s körülnézett a költő szobájában. A szobában csend volt, csak a lúdtoll percegése hallatszott. A sápadt arcú férfi íróasztalánál ült, s lassan írt valamit.

“*Jaj csak panaszt ne s gyáva könnyeket*”... — volt legfelül írva, s aztán:

*“Kinjára is még büszke kebelem,
Azért ne szánjon soha, senki sem.
Ha el bírom, amit a sors rám vezet,
Nem kell, hogy más sajnáljon engemet...”*

A holdfény a teleírt lapokra ömlött, s lám, az egyik versen megcsillant egy fénylő könnycsepp. Egy néven tündöklött, egy női névre hullott a magános költő kicsordult könnye, amely alatt négy sor vers húzódott szerényen:

*“Most látom, mily erősen
Valál szívemhez nőve.
Amint kitéplek onnan
Utánad foly ki vére.”*

“Dőre, esztelen emberek... — suttozta a költő fülébe a holdsugár —, nem tudjátok kihasználni az élet múltó perceit... Te a költészet tisztaságába menekülsz bánatodban, feleséged a csécsei kiskocsmába. Mondd, nem lenne jobb, ha kibékülnétek?”

A hold beszédét azonban az ablakpárkányon hervadó muskátlin kívül nem értette senki meg a szobában. Egy darabig még várt, s hogy feleletet nem kapott, haragjában összeszedte ragyogó uszályát, s ki-osont az ablakon át, vissza a csendes éjszakába. Künn egy felhő mögé rejtette ragyogó képét, s a fényesség hirtelen kialudt a tavaszi álomban szunnyadó békés, sztregovai völgyben...

34.

A válási egyezséget Ecséden kötötték meg, Fráter Pál birtokán, ahová megérkezett Erzsébet testvérbátyja, Fráter Béla is.

A válás feltételeit Madách fogalmazta meg. Ebben kölcsönösen megállapították, hogy *“a házasság együttlét fenntartására okvetlen megkívántató kölcsönös bizalom, egyetértés és önmegtagadás visszahozhatatlanul megszűnt, minek eredményéül nemcsak saját magunk örökös boldogtalansága, de a felbomlott családi élet következtében gyermekeinkre nézve is sokoldalú kár következne, egyetértőleg elhatároztuk... egymástól örökre és végképp elválni a következő feltételek alatt:*

I. Én, Madách Imre kötelezem magamat, valamint halálom esetére örökösöimet, nőmnek holta napjáig, amíg nevemet viseli, évenként nyolcszáz pengő forintot két részben előre fizetni...”

A II. pontban a gyermekek sorsáról határoztak. Szenvedélyes, hosszú vita után úgy döntöttek, hogy Jolánkát Erzszi magával viheti, míg Aladár és Ara az édesapjuk mellett, Sztregován maradnak...

Az ezt követő pontokban Madách biztosítja Erzsit, hogy elvihet magával mindent, amit tulajdonának tart, viszont ő is kötelezi magát kislányuk *“gondos ápolására és nevelésére”*.

“Kelt Ecséd, 1854. július 25.” — jegyezték az egyezséglevélre a dátumot, amely alá Fráter Pál és Fráter Béla mint tanúatyafiak rávezették a nevüket, s a tollat aláírás végett Madáchnak átnyújtották.

Madách most Erzsire pillantott, aki az asztal túloldalán állott. Fehér ruhában volt az asszony, ki *“holta napjáig nevemet viselendi”*, úgy, mint tíz év előtt a gyarmati bálon... Nézte, nézte Erzsit, ki úgy állt ott, *“mint egy lidércke, mely éjjel ég, bolyong s örvény fölibe csal.”* ...Nézte Erzsit, aki nem szólt egy szót sem, nem fogta meg a tollért nyúló kezét, nem kiáltott fel szenvedélyesen, csak szomorúan mosolygott s bölintott, mintha még bízta volna is: *“Csak írd alá Emi, csak írd alá, ugyan mért ne írjad rá a nevedet?”* Madách visszabölintott s szép, kiírt betűkkel az okmányra ráírta a nevét.

Aztán megfordult, s az ablakhoz lépett.

Úgy érezte, hogy gyors és szakadozott lett a lélegzete, s a szeme sarkában kezd összegyűlni lelkének gyöngye. Háttal fordulva maradt hát a többieknek, s nézte, bámulta a virágpompában ragyogó júliusi tájat, s így maradt akkor is, mikor felesége kezébe vette a fāragott lūd-tollat... S ekkor Erzszi az urāra nézett. Hāt megengedi Emi, hogy ezt az iratot ő is aláírja? Szeretett volna férje szomorú szemébe nézni, s meg-

tudni a homloka mögött bujkáló titkos gondolatot, de Madách tovább is a nyári kertet nézte, Klári néni szép futórózsáit, és nem fordult feléje. Ekkor dacosan vállat vont, s gyorsan odaírta Madách neve mellé: *“Fráter Erzsébet m. p.”*

A végső szót hát Ecséden kimondták. A szerződés aláírva ott fekdűt elōttük az asztal politúros lapján, s most hitelesítés végett fel kellett küldeniök a közjegyzőhöz, Pestre. Ez is megtörtént s most, mikor az írás már elment, hogy a közjegyzői pecsét ráütése után okirattá váljon, s ök kézfogással elbúcsúzva egymástól elváltak — akkor Erzszi hirtelen magára eszmélt... Mint a mély álmából ocsúdó, csak most, Madách távozta s az okirat elküldése után dōbbent a valóságra, mit fog jelenteni a csalādjától távol élni *“örökre és végképp...”*

De hát mért is válnak el? Miért? Hiszen ő szereti a férjét — óh, csak most tudja, hogy mennyire szereti, hogy majd meghal érte —, s hogy Emi is szereti, azt a szíve érzi. S mégis, fel akarják bontani az eskűvel megpecsételt házasságot, mert aláírtak egy hitvány, pársoros papírost.

Miért akarnak válni? Miért?

Gondolkozott, de nem bírta a kérdésre feleletet adni. Mintha az értelen összezavarodott volna agyában, s nem hagyta volna másra gondolni, mint az okiratra, melyet ha megsemmisíthetne, akkor — úgy hitte — újból rendbe jönne minden, s Emivel visszaállíthatná a közös életet. A szerződés azonban Pesten van, onnan kellene visszaszereznie.

Ez a gondolat, mint a ködgomoly, folyton hömpölygött benne. Hirtelen elhatározással Pestre utazott, s ott, mint az eszét veszített, rohant a közjegyzőhöz, visszakövetelni a meggondolatlanul aláírt iratot, mely ellen lázadozott az esze, a lelke s testének minden kis csepp vére... Felutazott Pestre — de óh, jaj! — elkésve érkezett. A pecsét már az egyezségre volt ütve, az okirat két nap óta érvénybe lépett...

S Erzszi lelkében most különös, eddig nem sejtett változás ment végbe. Eltűnt szívéből a dac, fennhéjázó büszkesége szétmállott, s a gögös, régi Erzsiből alázatos, elvesztett boldogságát sirató, gyámoltalan teremtés lett. Összeesett, meghajlott a háta, s szemében kialudt a fény. Mintha elvarázsolták volna. Csendes, ijedős lett, mint egy öregasszony — pedig alig múlt még huszonhét éves. S mikor úgy érezte,

hogy porba sújtott fejét nem bírja többé felemelni, mikor éjsötétre árnyékolta életét a fájdalom, akkor — mint egy tündéri látomás — fellobbant előtte a remény sugára. Hatalmas fényességben egy szívet láttott tündökölni, egy anyai szívet, amelyről jól tudta, hogy tud szeretni is — mérhetetlenül.

Erzsi a nagyasszony anyai szívéhez fordult segítségért. Anyósa szívéhez menekült, ahhoz az asszonyéhoz, akit vérig sértett, akit gyűlölt eddig, de akiről tudta, hogy határtalanul szereti a gyermekeit, a hozzátartozóit. S az eddig gyűlölt asszony lábaihoz fekszik gondolatban; porba hull előtte a büszke Fráter Erzsi, s levelet ír neki, mint *anyának az anya*.

“Egyedül anyai lelke elejébe” — kezdte a megtisztult lelkéből kibuggyanó könnyek között rótt írást. S most, míg a levelet írta, úgy érezte, hogy szereti a férje édesanyját. Szereti, mert ő szülte Emit, mert többszörösen anya, aki meg fogja érteni gyötrődő szívének keserves fájdalmát.

És írta, írta az összefolyó, rendszer nélküli sorokat, mint ahogy benne is összefolyt most minden más gondolat, ami nem Emi és a gyermekei voltak. És írt gyorsan, kapkodva, pont és ékezet nélkül, úgy, ahogy a vergődő szíve diktálta, nem törődve azzal, hogy egymásra torló gondolatait a helyesírás szabályai szerint veti-e papírra?

“Egyedül Anyai lelke elejébe!

Bocsánatát kérve vagyok bátor és Imre könnyei és lelki fájdalmátul erőt nyerve, ezen egy pár sorokat Anyai szíve elejébe bocsájtani itt a pertz, hol Imrétől és kedves gyermekeimtől elkelválnom, az igaz, hogy sok részbe magam vagyok oka, mert nem keletet volna engedni némi fájdalomtúl magamat annyira elragadni, de elhagyatva, és ellenem anyian armankottak és én bennem a datz erőt nyerve, eljött azon idő a sok félre értések után, hogy Imre elküldött magátul, ezt érzem, hogy megérdemeltem tőle, de Istenemre mondom soha szívem meg nem hült eránta forron érezni, azt csak most érzem, midőn itt a keserű elválás pertzei.....szerettem volna Imre nyultota volna vezető jobbját felém..... de jöttek dolgok fel mik engem vérigsértetek ez után lelkem felvete álarzul datzosságát és várt egy más kedvező pilanatot de az indulat sokszor eltévesztette a pertzeket, sokszor a bátortalanság is okozta, hogy Imrének nem mertem; szolni, míg vegre eljött az utolso

pertz érzem hogy az élett fogy bennem ha meg kel Emitül s Gyermekeimtül válni, Emit térdeim kértem bocsásson meg látva, hogy ő is fájó szível válik meg tülem, ő sirt megszeretet volna engedni de nem tudom mi az mi visza tárgya nem merve kimondani. Még ez volt hátra Anyai szívemnek, Emi kegyes Anyánál tanácsot kérni, az igaz hogy már az utolso pertzbe teszem, de meg lehet gyözödve, hogy lelkem mélyéből ered, és egyedül Anyai szívem és Imre iránti forro ragaszkodásom bátorit ezen lépésre legyen Biró feletünk, hogy vané remény Eminek megelégedést megnyugvást szerezhethem és nem-e lesz szégyen kedves fíjának ha nekem megbocsát..... meg vagyok gyözödve, hogy Emi átlátja hogy az indulatt meszeragadott mint kettönket, és csak azért válni kel egymástul, fájdalommal és bánattal, szívem érzi, hogy még ha Emi megbocsátot volna a jövő boldog lett volna közöttünk és így hogy lelkem megtegye mind azt amit fájdalma sugal, felkérem lelke sugalatóból eredő tanácsát e végső pertzekbe, szóljon Emivel és mit határoz én meg nyugszom bene..... higye meg hogy büszkeségből is nem kértem eddig semmi más vissza nem tartott de e végső pertzekbe elhagyott és a szeretet uralkodott felettem, borzadva az elválástul, bánatos szízzel elvárva Emi által üzent, vagy sorokba helyezett válaszát, és ha nints bocsánat számomra, úgy szépen szegén Jolánkára kérem Nagy Anyai Áldását, hogy mindjankal az Isten szeretete maradjon. Bocsánatot kér bánatos lelkem.

Erzsi”

...A levelet elküldte, és várta rá a választ...

...És várta türelmetlenül, csüggedve és újra reménykedve... Várta a nagyasszony bocsánathozó válaszát napokon, hosszú heteken és gyötrelmes hónapokon át. Várta s mivel a válasz nem jött, feladta a reményt.

S a szívében — úgy érezte — megkövesedett valami...

35.

Erzsi tekintetes asszony Váradot választotta új otthonául. Az Apolló utcában vett ki albérleti lakást a Fogtövi-házban, ide költözött'

Jolánkával s a Sztregováról utána küldött bútorokkal. Csak azokat választotta, amelyekhez kedves emlékek. fűzték: az almáriumot, melyet Emivel vásároltak Pesten, a titkos fiókú szekretert, melyben Emi verseit őrizte, és a saját ágját, melyben gyermekeinek adott életet... Valaki azonban a bútorok közé csempészte a zenélő órát is, mely Madách szobájában állott. A többi bútort szekereken Cséhtelekről hozták — az öccse jegyben járt revisnyei Reviczky Emmával —, az új asszony majd új bútorokkal fogja pótolni ezeket.

Sok jóembere is volt ezen a környéken, elsősorban Baranyi Adolfék és Ritoók Zsigmondék, aztán itt laktak: Poroszlayné s a mindig jókedvű unokatestvére: Fráter Balázs, aki naponta járt vigasztalni elvált menyecske rokonát. Igaz ugyan, hogy néha hosszabban is nála felejtette magát, mint ahogy illene, de hát atyafinál nem kell mindent szigorúan venni. Csak az a baj, hogy Jolánka cseppet sem szerette a rokon nagybácsit, szinte féltékeny haraggal nézett rá, ha betoppant.

— Ne csókolj meg Jolánka előtt — intette rendre Erzsi a búcsúzónál szájára tapadó rokont. — Ki tudja, mit forgat fejében, ha látja, hogy átölelsz?

— Mit gondolna? Azt, hogy a húgom vagy, mert hiszen az volnál, vagy mi a szösz... De meg tetszel is nekem, Erzsók. Nincs ilyen szemű asszony az egész megyében... Hej, csak ne lett volna egyazon nagyapánk...

— Akkor talán feleségül kérnél? Mi?... No, jól is néznek ki veled, meg a bogaras szokásaiddal! — kacagott Erzsi, aki szerette ezt a becsületes, jólelkű embert, aki mindent megtett, hogy ő jól érezze magát Nagyváradon. Megtett mindent — a maga módján, férfízlés szerint.

Alig hunyta le fáradt pilláit a nap, s szállt rá a szürkület Várad házaira, máris náluk termett, s hívta mézes szóval, ígéretekkel magával.

— Ne penészedj a falak között, Erzsi. Jöjj egy félóraóra nótászót hallgatni. Vidámság illik tehozzád, nem ez a fekete búbanat. Nem vagy te apáca, vagy mi a szösz...

— Megjártam már egyszer. Nem kérek én a mulatozásból többet.

— Az más volt. Akkor még férjes asszony voltál. De ma? Ki parancsol neked? Saját magadnak tartozol elszámolással, senkinek másnak kerek e világon.

— Senkinek... — sóhajtottá Erzsi, s gondolata messze szállt, túl hegy-völgyeken, városokon túl, fel északra, egy magányos emberhez, aki sohasem fogja már megkérdezni, hogy hol járt, mit csinált?...

Fráter Balázs azonban nem hagyta békén.

— Meddig akarsz elbújva élni, mint csiga a házában? Ráérsz itt-hon ülni majd vénasszony korodban. Velem eljöhetsz bátran, ne félj, vigyázok rád jobban, mint a szemem világára...

Erzsi szíve sohasem volt kőből, megpuhult most is, már a harmadik hívásra. S ezután esténként, ha Jolánkát édes csókkal, szép mesékkel álomba ringatta, felöltözött selyemviganóba, s kiszökött a házból.

A ház előtt Balázs rendszerint kocsival várta. Pedig a "Betekints" közel volt, a Kőrös melletti Pokolnak nevezett utcában, de hát nemes ember ezidőtájt csak nagyritkán járt gyalog. Két- és négylovas hintókon robogtak, hogy aztán a kocsi előtt a kocsis órák hosszat várjon az urára esőben, fagyban — néha két nap is egyfolytában. — "Várjál, János!" — parancsolta az uraság, s a Jancsi várt. Néha fogcsikorgatva, ökölbe szorított kézzel, de várt, mert ugyan mást mit is tehetett volna?

Váradon ezidőben a "Betekints" és a "Báránka" volt a dzsentrí-társaság találkozó helye. Földszintes, szerény kis kocsmák voltak ezek, de bennük jó bor s jó cigány derítette kedvre a búslakodókat. Az előkelő "Fekete Sas"-ba nem szívesen jártak, mert magyar ember szívében kínos emlékeket ébresztett ez a sárgára festett épület, amelyben 49-ben Paskijevics herceg vezérlete alatt az orosz főhadiszállás ütött tanyát, s ahol a magyar szabadságért harcoló volhyniai Rulikovszky Kázmér fejére kimondták a halálos ítéletet... Rebesgették, hogy ebben a Zöldfa utcai szállodában határozta el Görgey egy átvirrasztott, gyötrelmes éjszaka után a világosi fegyverletételt is...

Nem, bihari ember nem szívesen tette lábát ebbe az emeletes házba, inkább járta a kiskocsmákat, ahol a fehérre meszelt falak nem kísértettek a múlt emlékeivel...

Rendesen hárman vártak már rájuk, mikor Erzsi, Fráter Balázs karján betoppant hozzájuk: a mindig jókedvű Veress Tóni, ki kurtanemes létére olyan vagyont gyűjtött össze hangyaszorgalmával az eladósodott bihari uraktól, hogy azt rebesgették róla — a mellényzsebéből ki tudta volna fizetni a fél megyét. Arról volt híres, hogy sosem itta le magát,

akkor tette le a borospoharat, mikor az a legjobban ízlett. Aztán hiába volt csúfolódás, csak nevetett, és paptamási vizet ivott — reggelig. Meg nótázott.

A társaság másik tagja egy bujdosó lengyel volt, akiről azt suttogták, hogy ruhája alatt golyószaggatta zászlófoszlányt rejteget, s aki hajnalonkint virágot csempészett Rulikovszky kereszt nélküli, jeltelen sírjára...

És itt ült minden este Klobusiczky Béla is, Monospetri ura.

A földesúr gyönyörű ember, messze földön híres férfiszépség, s a szemét gyakran felejtette a szemközt ülő fiatalasszonyon...

36.

Csakhamar olyan otthonosan érezte magát a Betekintsben meg a Báránkában, akárcsak otthon, a Fogtövi-házban. A körülötte zsongó beszéd vidámsága, a lassan szürcsölt bor s Klobusiczky dallamos, mélyen zengő hangja mellett felderült a szíve, s kiesett az emlékezetéből mindaz, ami eddig keserűvé tette a mosolyát. Ami a legfontosabb volt számára: itt nem volt ideje a gondolkozásra. Mert a gondolkozástól félt legjobban a világon. Ha egyedül maradt csak egy pillanatra is, már elébe rajzolódott Sztregován hagyott kedveseinek képe: Emi, Aladár s az alig egyéves kicsi lánya, Ara... Ilyenkor úgy érezte, hogy szétveti szívét a benne felgyülemlett fájdalom, de itt, a Báránkában fátyol borult az emlékekre, itt nótászó és vidám beszéd járta. S ő hálás volt Balázsnak, hogy megismertette vele a váradi vidám életet...

Egy volt csak a baj, hogy a házon kívül töltött órák s az otthon adott vacsorák, ebédek nagyon sok pénzébe kerültek. Gyorsan elúszott a 400 forint tartásdíj, pedig Emi ezt teljes félévre szánta. Hat hónapig kellett volna megélniök Jolánkával belőle — s ő már a harmadik hónapban az utolsó forint nyakára hágott. Hogy történt ez? Maga sem tudott számot adni róla, kisiklott kezéből a pénz.

— Nem tesz semmit... — bízta magát — tudok én kölcsönt szerezni annyit, amennyit akarok... S ha jön a másik félévi tartásdíj, becsülettel visszafizetek kamatostól mindent.

— Majd szerzek neked egy becsületes zsidót — vigasztalta Fráter Balázs —, aki engem is ki szokott húzni a csávából. Megsegít jó szíveddel téged is. Hanem máskor vigyázz, ne költs eszed nélkül. Oszd be jobban a jövedelmedet, hiszen három százast, amit most olyan gyorsan elherdáltál, nagy összeg. Úgy látszik, nem tudsz bánni a pénzzel.

— Veréb mondja a bagolynak... — kacagott fel Erzszi. — Ha pénzbeosztásról van szó, akkor nem tőled kérek tanácsot. Éltél volna csak Sztregován, akkor tudnád csak, mi a takarékoság!

— No húgom, ami azt illeti, úgy látom, rajtad sem fogott a nógrádi tíz év... Hanem a zsidót elhozom, de nézz jól a körmére, be ne találjon csapni...

Félév sem telt bele, hogy váradi lakos lett, s máris a következő év járadékát kötötte le a hitelezőknek. Aztán váltók következtek. Tíz forintokról... Húsz forintokról... Százról. Néha csak kettőről. Fráter Erzsébet neve jól hangzott Váradon, ki ne adott volna rá kölcsönt?

S év végére már maga sem tudta pontosan, hogy kinek, hol és mivel tartozik.

Madách Imre Lidérckéje önmagát csalta az örvény felé... S nem vette észre a veszélyt, amely fenyegette...

37.

Sztregován ezalatt az élet folyt a régi mederben tovább, mintha Erzszi soha ott sem lakott volna. A kis falu a béke termékeny csendjébe burkolódzva élte eseménytelen életét. A Madách-kastélyban pedig újra a nagyasznony vette át az uralmat. Nem változott semmi, csak éppen a dal szűnt meg a kettős torony alatt, a gerlebúgású nevetés s a jövés-menés zajongó lármája... A kastély öreg úrnője szigorú, de bölcs tevékenységgel irányította az életet, s az eltávozott anya helyett ő lett a kicsinyek "édesmamája", aki örködött az álmuk, játékaik, tanulmányaik felett... A nagyasznony fáradhatatlan. Reggeltől estig rendelkezik, parancsol, tesz-vesz szüntelen, mintha nem is ember lenne. De éjjel a "gép" szíve nyugtalanodni kezd, s remegve szemléli a fia ablakából kiszűrődő fénysávokat...

“Emi nem alszik. Virraszt már megint... — sóhajtja az éjbe, baljóslatú félelemmel. — Vajon a boldogtalansága nem ad testének nyugalmat, vagy az agyában felgyülemlett gondolatait rögzíti papírra?”

Madách szűkszavú, mint mindig, s alig van családja körében. Napal az ermitage-nak nevezett kertlakba vonul, ahol zárt ajtó mögött dolgozik valamin — éjszaka meg gyertyafénynél ír, rója a sorokat. Terveiből nem árul el semmit, csak a szeme lobog különös fényvel, csak előre domborodó homloka sugározza a kiválasztottak ihlettségét. Olyan, mintha alvajáró lenne, mintha varázslat tartaná fogva költői lényét.

Minél inkább él szellemi életet, teste annál inkább sorvad. Rosszul szabott ruhája csak úgy lóg összeaszott testén. A lábai bokában dagadni kezdenek, s melle különös hangon sípol.

Madách sokat szenved. Vért köhög, s szíve sohasem ver rendesen. De túleszi magát a gyötrelmeken. Miért is hallgatna most a múltó test szavára, mikor lelke eddig nem is sejtett szépségekre bukkant? Csak figyelnie kell az isteni fényre, melyet lelke vet ki magából, íróni venni a kezébe, s lerögzíteni szó formájában a világra kívánczó Gondolatot... S az ermitage fenyőfa-asztalán heverő papírlapok lassanként megtelnek sorokkal. Oldal oldalt követ.

Vajon, ha valaha kezébe kerül most alkotott műve, át tudja-e érezni a fájdalmat, amelyben fogamzott?

*“Csak ők tudják, kihez dalom beszéle,
Mit tűr a kagyló, mely gyöngyöt terem,
Csak ők érezzék — míg reng dalom fénye
Körülöttük zokogni szellemem.”*

Becsomagolta a sűrűn teleírt lapokat, felutazott Pestre, s szerényen, szinte szégyenkezve átnyújtotta friss tintás írását Arany Jánosnak. A “Toldi” írója csodálkozva nézte a vézna, sápadt férfit, akinek a nevét még sohasem hallotta, az arcát sem látta, s most mégis az ő ítéletétől tette függővé, hogy alkotása napvilágot lásson-e, vagy a fedés homályába vesszen?

A kérlelhetetlen idő forgószél sebességével repült Nagyváradon, mint ha vihar üzte, kergette volna a hónapokat. S ahogy múltak a napok, ahogy tűntek az évek, úgy nőtt, szaporodott Erzsi adóssága. Még szerencse, hogy értékes ékszerei voltak, mert ugyan miből élt volna most, ha nem lett volna birtokában a rubinnal kirakott kősöntyű, cizellált aranylánc és gyémántos boglár? Az ékszereket Emi — áldja meg érte a jóságos Isten — utána küldte, s most a sztregovai drágaságok átfurmálódtak a zálogházak mélyén zörgős váltóforintokká, csengő tízesekké... Óh, ő nem akart az ékszerektől örökre megválni — mert ugyan mit hagyna a lányaira aztán? — Csak ideiglenesen tette zálogba pár hónapra, legfeljebb egy évre. Aztán majd kiváltja egytől-egyig...

A kalendárium készítőik azonban már harmadszor jósoltak újévre zimankós hideget, de a tekintetes asszony zavaros vagyoni helyzete még mindig nem akart javulni. Igaz, hogy Sztregováról sem nagyon siettek a pénzküldéssel — ott is mindig pénzsűkékben voltak — s újra és újra kellett sürgetni az őt megillető járandóságot.

“Tisztelt Imre!

Ez már az ötödik levelem, most már itt van május 15-ike is, már most igen kérlek, légy szíves megküldeni a már így is lejárt 420 forintokat, levelem rövidre fogom, minek mondjam, el újra, mit már öt ízben tettem...”

A pénz késett, a tavasz azonban mindig pontosan megérkezett.

“Itt van május tizenötödike” — írta Erzsi a levélben. S a Kőrösparton virággá pattant a bimbó, illatozott a gyöngyvirág, s apró szíromarcát a nap felé fordította.

Erzsi szívében eddig nem sejtett érzelmek keltek életre.

Még nem tudott számot adni róla, mi az, ami elüzi szeméről az álmot, még nem tudott nevet adni annak az édes erőnek, mely Klobusiczky felé terelte a léptét. Átengedte magát a tavasz varázsának. Sírnivaló, nevetni, dalolni lett egyszerre kedve, s édes kinnal eltelve hallgatta éjszakánkint, mint kezd el újra muzsikálni évekig szendergő szíve...

A Báránka különszobájában csak ketten ültek a kerek asztal mellett: Erzszi és Klobusiczky Béla. Veress Tóni valahol Szalonta körül vásárolta az eladó földeket, Balázs meg Fráter Diniékkal kocsizott ki Tótiba, amit másnap elöntött a kiáradt Berettyó. Az biztos, hogy onnan aztán vízapadásig ki nem mozdulhat, azután is csak ökrökkel vont fogaton.

Erzszi most este derekára simuló, galambszínű selyemruhát viselt, mely kiemelte teste karcsúságát. A nyak kivágását csipke fodrozta körül, melyből elő-elővillant patyolatbőre, mely sima volt, mint a bársony, illatos, mint a kék verbéna szirma. A szeme ma különös fényességgel ragyogott, s szája szélén ingerlő mosoly settenkedett. Szép volt Erzszi, olyan szép, amilyenek csak az érett, szerelemre teremtett barna asszonyok lehetnek, Klobusiczky nem is tudta levenni róla a szemét, majd felfalta sóvár, vágyakozó tekintetével. Közöttük az asztal állott, melyen borosfiú cserélgette a kiürült üvegeket, a sarokban meg füstös képű cigány pengette a húrokat, csendesen, finoman, a petri földesúr gusztusa szerint.

...Az utóbbi időben Erzszi számára már csak az számított napnak, amikor Klobusiczkyt látta, s ha véletlenül nem volt benn Váradon, és nem találta szokott asztaluknál, akkor menten elromlott a kedve. Fejfájásról, nátháról panaszkodott ilyenkor, s hiába volt Balázs marasztalása, vagy Veress Tóni vidám adomája, tízet sem ütött el a Szent László-templom órája, máris hazafelé indult. Most azonban, hogy csak kettesben ültek, elfogta a zavar. Pirult, mint hajnalban a pünkösdi rózsa, aprókat köhécselt zavarában, s ujjjaival idegesen tépdeste a rojtokat a fehér abrosz szélén. Pedig beszélgetni szeretett volna, akármit, csak hogy megtörje ezt a különös csendet, mely forrósítani kezdte a vérét. De semmi nem jutott az eszébe. Klobusiczky meg mintha gyötörni akarta volna, nem mondott egy szót sem, csak mosolyogva szemlélte növekvő zavarát. Végre felemelte poharát. Koccintottak.

Erzszi a pohara után nyúlt, s keze véletlenül Klobusiczky kezéhez ért. Összerázkódott. Olyan félelem fogta el önmagával s ébredező érzéseivel szemben, hogy szinte elállt a lélegzete...

Érezte, hogy beszélnie kell. Bármit, csak beszélni. Csak megszűntetni ezt a kerítő csendet, gyorsan. S elkezdett beszélni Jolánkáról, az

öccse házasságáról, cséhteleki vén szilvásukról s Isten tudja még miről — nem érzett mást, csak hogy a szavak örült összevisszaságban tolnak a szájára, s hogy nem hallgatja senki.

Klobusiczky a szeme sugarával égette beszélő, hadaró száját.

Védekezni próbált a barna szemek ellen, azért oltalmat keresőn a cigány felé fordult, aki éppen akkor kezdett bele egy nótába, melyet ő még sohasem hallott. Oldalt hajtotta a fejét, s úgy tett, mintha más sem érdekelné széles e világon, csak a cigány hegedűjátéka.

Klobusiczky most felállt. Erzszi mellé húzta a széket, s közel, egész közel hajolva az alabástrom fehérségű asszonyi vállhoz, mély bariton hangján elkezdett énekelni:

... *“Lehullott a rezgő nyárfa ezüstszerű levele...”*

Erzszi lehunyta a szemét.

A zengő férfihang a szívéig hatolt, s ott tovább zengett benne. A hang a szívében vibrált, az éneklő férfiszáj forró lehelete meg a csipkéből kivillogó vállán...

... *“Hulló virág volt a babám szerelme...”* — hallotta a fülébe énekelte dalt, s beleborzongott a gyönyörűségébe.

A cigány pedig kormos szemét a daloló úrra emelte. Már nem egy ujjal pengette a húrt, hanem vonóval rikatta a hegedűt, s az varázslatos szép hangjaival simogatta, csitítgatta a szerelemre gyúlt szíveket.

... *“Nem jó vissza, ami elmúlt...”* — játszotta a cigány. Nem keverte cifra futamokkal, felesleges sallangokkal a szép magyar nótát — hanem a maga tisztaságában, szépségében csalta elő a húrokból.

A dal egyszerre elhalkult, s Erzszi feje Klobusiczky vállán nyugodott...

Csak akkor eszmélt magára, mikor a borosfiú csörögve frisstöltésű üvegeket rakott az asztalra. Ekkor összerázkódott, mintha le akart volna vetni magáról valamit, ami súlyosnak látszott. Egy pillanatig mereven nézett maga elé, aztán felugrott, s mielőtt Klobusiczky megakadályozhatta volna, kisietett a szobából.

* * *

A hold úgy kúszott a város felett, mint egy ezüsttollú hattyú. Felhők között és felhők alatt osont simán tova, s tündöklő csillogást szórt szét a házakra. Erzsi nagyot kerülve, szűk mellékutcákon át sietett a Fogtövi ház felé. Könnyes szemében megcsillant a hold fényes sugára, néha valami végigpergett arcán, de nem szárította fel, mert most jól esett a sírás. Úgy érezte, hogy csordultig tele van a szíve. Boldogság volt ez? Vagy félelem? Nem tudott számot adni róla. Csak azt érezte, hogy annyi sok szomorúság után a szíve újra élni, érezni kezd...

Meggyorsította lépteit.

A házak tövén osont hazafelé, s cipője nagyokat koppant a Kőrös-kavicson. Már a premontreiek kertje előtt járt, mikor egyszerre az az érzése támadt, hogy valaki a háta mögé került.

— Erzsi... Erzsike! — hallotta most közléről a suttogó hangot, s a váratlan örömtől megremegett a szíve.

Hátrafordult.

Előtte Klobusiczky Béla magas alakja vált ki a sötétből.

A fehérpapok kertjében a fák most sugdolódnak kezdtek. Megrázták sötétzöld lombjukat, s a levelek ragyogni kezdtek.

— El akartál szökni előlem... A szerelem elől...

Nem bírt szólani, csak a fejével intett, s belekarolt a férfi karjába. S ebben a pillanatban valami szétömlött benne. Forró hullám csapott át a testén, s olyan gyönyörűséget érzett, hogy szédülni kezdett. Kárpázat fogta el, fényes köröket látott — s eltűnt körülötte a holdfényes világ...

...Meddig tartották átkarolva egymást? Percekig? Órákig? Ki számolja a boldogság pillanatait! Csak álltak a világról s önmagukról megfélelve, újra és újra egymás szájára borulva, tikkadtan, mint a harmatért esdő szomjas virág, s a szívük olyan hangosan dobogott, hogy hallotta a másik...

40.

...Azt álmodta, hogy zsendülő réten fekszik, puha smaragdos pázsiton, s feje Klobusiczky ölében nyugszik... Felettük gyöngyházzsínű fellegek lebegnek, szél cirógatja az arcát, körülengi, aztán tovaoson tőle...

— Szép az élet, Erzsi... — hallja fülében a suttogást.

— Szép... Nagyon szép... — ismétli, s most valami éles fényre hirtelen kinyitotta a szemét.

Napsugár csillog a pilláján, az ébresztette fel. Mari, a takarítóasszony most nyitotta ki a zsalut — a nap sugárnyalábokban ömlött be albérlési szobája ablakán.

— Hány óra van? — kérdezte ásítva, csak hogy szóljon Marihoz valamit, mert különben cseppet sem volt kíváncsi az idő állására. Számára a nap attól a perctől kezdődött, mikor Klobusiczkyt megpillantotta, s akkor szűnt meg, mikor szerelmesének a búcsúcsókot adta.

— Késő! — felelt ridegen Mari, aki sehogy sem tudott belenyugodni a monospetri földesúr gyakori látogatásába, s kurta, haragos feleleteivel adta ezt úrnője tudtára. — Olyan késő, hogy más már délutáni álmra készül, a tekintetes asszony meg, úgy látom, még az elmúlt éjszakát sem ásította ki magából...

Erzsi felnevetett, s nyújtózkodni kezdett, mint a doromboló macska. A hátára fordult, felemelte a derekát, a két karját kitérte, mintha át akarna ölelni valakit...

Boldognak érezte magát...

Féléve már, hogy megszűnt számára a világ, hogy nem törődött rokonai szörnyűködésével, ismerősei megjegyzéseivel, hogy a szíve muzsikáló szavát követte. Féléve, hogy nem érdekelt más, csak a szerelem, mellyel telítve volt a teste és a lelke s amely megszépítette arca vonásait, s csillogóbbá tette fekete haját. És mintha a világ is megszépült volna körülötte... Lám, ez a kopott bútortatú szoba sem látszott már olyan kellemetlenül ridegnek, mióta benne pompáztak Klobusiczky virágai — az egyetlen ajándék, amit elfogadott szerelmesétől —, s benne felhőzött a petri földesúr illatos szivarjának jószagú füstje...

— Itt volt reggel a tekintetes úr Tótiból — zavarta fel álmodozásából Mari. — Azt mondta, dél felé visszajön. Valami üzenetet hozott.

— Dini bácsi járt itt? — kiáltott meglepődve Erzsi. — Mért nem újságolta rögtön? — s máris kiugrott az ágyból, hogy hozzálsson az öltözködéshez. De alig bodorította ki tüzes vassal a legújabb divat szerint haját, böggalléros felleghajtójában máris megjelent a küszöbön Fráter Dániel.

Erzsi a bácsiját nagyon kedvesen fogadta. Megcsókolta kétfelől az arcát, aszúval kínálta, s még ebédre is magánál akarta tartani, bőrében sült malacpecsenyére. Fráter azonban szomorúan legyintett a kezével.

— Nem élek én már ilyen finom sültekkkel, húgom. Gyomorsavam van, már csak módjával csipegethetem az ételt. De meg nem is vendégeskedni jöttem, hanem azért, mert üzenetet hoztam számodra Józsitól.

— Valami baja van édesapámnak? — rettent meg Erzsi. — Csak nem betegedett meg?

— Hát betegnek éppen nem mondható, bár egy kis köpölyözés vagy érvágás nem ártana neki, mert nagyon elvérmesedett az utóbbi időben. Én azonban amondó vagyok, nincs neki szervi baja, csak a te esetedet az Imre gyerekkel vette nagyon a szívére. Bántja, hogy alig serdültél asszonnyá, máris szétszaladtatok egymástól, s most úgy élsz a más házában egyedül, mint egy férfiember.

— Nem vagyok egyedül... Velem van Jolánka.

— Attul aztán tehetsz, édes lányom azt, ami neked jól esik. Hiszen még kicsinyke... De hát én nem azért jöttem, hogy pálcát törjek a tetteid felett, hanem, hogy hazavigyelek. Mert hogy Imre írt volna az apádnak hosszú levelet, s neked is lenne benne fontos üzenet, amiről az apád négy szemközt akar tárgyalni veled. Hát készülj, mert egy órán belül indulni szeretnék.

S Erzsi azonnal hozzákezdett a készülődésnek. Nagy okának kell lennie annak, ha apja magához hívatja, hiszen a levelet Dini bácsival is beküldhette volna.

“Jaj, csak nem történt valami baj a gyerekekkel Sztregován?” — hasított szívébe az ijedelem, s alig várta, hogy a tóti lovasfogat a ház elé álljon. Csak egy kis papírszeletre írta fel az üzenetet Klobusiczky számára, hogy pár napig ne várja, mert hazament az édesapjához — máris helyet foglalt Dini bácsi jobbján a pokrócokkal letakart ülésen, a jól bebugyolált Jolánkát meg az ölébe vette. Hűvös idő járt már, Mihály napja is elmúlt, hűlést, náthát ezidőtájt szerez legkönnyebben az ember...

S míg lassan végigkocogtak Várad kövezetén, s kértek a Püspöki felé vezető útra, észrevette, hogy Dini bácsi feje a mellére kókad, s Jolánka is bóbiskolni kezdett. Az útitársak elaludtak — csak ő volt ébren a gondolataival, melyek Sztregován hagyott kedveseihez szálltak, s

hol Aladárt látta betegnek, hol a kicsi Ara kísértetiesen halvány arca ijesztgette a múltból... Egyszerre eszébe jutott a nagyasszony. Talán meghalt? Azt írta volna meg Emi? Vagy nagy beteg, s most az ő bossánatáért esedezik, a volt menyé feloldozó szavát szeretné, akit mindig rossznak, ledérnek tartott, akkor is, mikor még nem volt rajta semmi, semmi szeplő...

“Óh, nincs az öregasszonynak semmi baja” — suttogta gyűlölettel, s mintha a jövőbe látna, összerázkódott és fennhangon mondta: — “Túl fog ő élni mindkettőnket, érzem... Emit is, engem is.”

Dini bácsi félálmában morgott egyet — Jolánka édesdeden aludt a karjai között, s nem felelt neki senki.

* * *

A tél már előre küldte hírnökét a cséhtelevi völgyre. Itt-ott ugyan még ökörnyál húzta szét jó időt jelentő fátyolát a sárgult bokrok fölött, de a mezők smaragdját már fehérré permetezte reggelenként a dér. Fonnyadtan konyult szárán a virág, s a szél száraz levelet kergetett a tarlón.

Fráter Dini fiacskája a szilvás lugasában ült, s visszafojtott lélegzettel kémlelt ki a vadszőlő bíborba borult levelei között... Erzsi néni figyelte, a titokzatos rokont, ki órák óta rózta a szilvás útjait, s akiről a cselédek azt suttogták, hogy elhagyta az urát. A néni itt bolyong a szilvás fái alatt, karját hátrafonva, földre szegezett tekintettel, mintha elvesztett volna valamit... De lehet, hogy el is vett, mert hallotta, mikor a néni apja azt dohogta: “lányom, nem lett volna szabad mindent eldobnod magadtól...”

Erzsi néni hát eldobott valamit, s most úgy látszik, ezt keresi a szilvás hullott levelű, öreg fái alatt. De mi az, amit keres? S miért sétál két nap óta esőben, szélben egyedül? Valami titka van? Igen! Titok lappang Erzsi néni mögött, rejtély, melyet meg kéne oldani...

A fiú tágra nyílt szemekkel leste Erzsit, ki úgy hullatta könnyeit, mint levelét a szilvás öreg fái... Néha megállt, letört egy-egy gallyat, aztán eldobta magától. Máskor meg a futó felhőt nézte, mintha ennek tanácsára várna.

A fiúcska kezdte már unni a dolgot. Éhes is volt már, el akart illanni, mikor a néni egyszerre megállott... Mantillája zsebéből levelet vett

elő, s elkezdte olvasni. “Már késő — sóhajtotta —, a leveled későn érkezett”. Aztán újra a felhők után bámult... A ház felől most gyereksírás hallatszott. A vendég kislány sírt, vékony szipogó lányhangon, s Erzsi néni felkapta a fejét.

— Jolánkám! — kiáltotta hangosan. — Kicsi lányom... jövök. — Összekapta uszályos ruháját, s a tornác felé futott... A levél meg ott fehérlett egy málnabokor előtt, a sárguló gyepen.

A fiú egy ugrással kint volt a lugasból.

“Most megtudom a titkát” — motyogta magában, s kicsi szíve úgy vert, mint a verébfiókának a fészekrabló gyermekkézben.

A levél ott feküdt előtte a fűvön, és rajta ez állott:

*Madách Imréné, Fráter Erzsébet
tekintetes asszonynak*

*C s é h t e l e k,
Biharban.*

“Óh, csak az Imre bácsi írta” — biggyesztette le kicsinylően a száját, mert jól ismerte a szép, kiírt betűket, hiszen a Fráter családban mindenütt féltve őrizték a Sztregováról jött rokoni sorokat... Le sem akart hajolni érte, mikor a kíváncsiság mégis megnézte vele. Mert mégis, hátha kép van benne? Haramiakról vagy elátkozott kastélyról, amelyből elmenekült a néni.

A levélben kép nem volt, csak sok sűrűn teleírt sorok. Egy nagyobb betűs, külön beleírt, a szemébe ötlött:

“Te csak virág légy nálunk” — s utána három szó: “Gyere vissza, Erzsi...”

A fiú kiábrándulva nézett maga elé... “Csak ennyi?” — kérdezte. — “Hát ez lenne a titok, hogy virág? Hát lehet egy nő virág?” — De most arra a csodálatos verbénaillatra gondolt, mely körüllegte ezt a feketeszemű asszonyt, és elgondolkozott: — “Lehet, hogy mégiscsak virág, hiszen az Imre bácsi írja... ő meg biztosan jól tudja, hiszen a tanító úr azt mondta a múltkor, hogy Imre bácsi költő...”

Most váratlanul egy csiga mászott ki a bokor alól. Lassan csúszott előre a fűvön, s a fiú szeme felragyogott... Arrébb egy hullott alma

mosolygott feléje... Hirtelen eszébe jutott, hogy éhes. Hiszen már szörnyű késő lehet, tán már dél is elmúlt... Nekiiramodott, a levél meg ott maradt a földön.

...Már a levesnél tartottak, amikor benyitott. Félve sompolygott a helyére, nehogy kikapjon, de észre sem vették, amikor leült. Az öreg Fráter szótlan kanalazta a levest, s a többiek is a tányér alját nézték. Erzsi néni Jolánkát etette.

A bácsi most hirtelen a néni felé fordult:

— Határozta? — kérdezte kimért, kemény hangon.

Erzsi maga elé bámult.

— Nos? — sürgette az apja.

— Határozta — felelt csendesen. — Még ma elutazom.

— Végre megjött az eszed — morogta az öreg, s felhajtott egy pohárral az előtte álló érmellékiből.

— Csakhogy én Váradra megyek, apám... Nem térek vissza soha többé Sztregovára. Elkésett Emi üzenete. — Azzal karjába kapva Jolánkát, végigsuhogott a szobán, és eltűnt a nagy tölgyfaajtó mögött.

Fráter pedig olyat ütött az asztalra, hogy összecsendültek a borospoharak. S a kis cselédlány a birkapörköltet aznap érintetlenül vitte vissza a konyhába...

A fiúcska sírva fakadt. Úgy érezte, hogy most valami igazságtalanság érte a nénit, valami jóvátehetetlen hiba, de hogy mi, arról nem tudott számot adni. Szeretett volna hozzá szaladni, megvigasztalni, s ajándékkal kedveskedni neki. De mivel? Ekkor eszébe ötlött a levél, melyet ott felejtett a néni a szilvás fái alatt.

— Megvan! — kiáltotta. — Visszaadom neki a levelet. — S már szaladt is az elhanyagolt kert kanyargós útjain a málnabokor felé.

...A bokor ott állott csupasz ágaival égnek meredve, s ott álltak a lombjuk fosztott fák is — csak a levél nem volt sehol, csak Imre bácsi szép, kiírt betűi tűntek el a gyepről...

Az eső szitált, a levelek peregtek — s az úton egy apró, keskeny láb nyomai váltak ki a sárból...

Mire visszatért a házhoz, az öreg családi batár éppen akkor fordult ki a nyitott szárnyú kapun... Még érezte a felhőző verbénaillatot, de Erzsi nénit már nem láthatta. Elrejtette előle a kocsfi felhúzott fedele s

a korán leszálló köd, mely lilás fátyolába lassan bevonta a szürke cséhtelevi tájat...

41.

Erzsi fejfájással ébredt. Az éjjel tokajit ittak, a nehéz fajtából — úgy látszik, a hegyaljai nedűt rosszabbul bírja az érmellékinél — délig sem tudta kialudni az ital okozta mámort... Komoran kezdett az öltözködéshez, s immel-ámmal felelt kisleánya kérdéseire, ki reggel óta várta, mikor ébred már fel az anyja, s viszi magával szokott sétájukra? Erzsi rosszkedvűen bodorította fürtökbe a haját, ásított, nyújtózkodott, míg végre a tükör előtt fejére illesztette strucctollas kalapját. Még egyszer rizpporral hintette be az arcát, újra a tükörbe nézett, s tágranyílt a szeme a csodálkozástól...

A halántékán egy ősz hajszál világított feléje a haja sűrűjéből. Közelebb hajolt az árulkodó tükörhöz, s íme, még egy fehér szálát fedezett fel a bal füle mellett, oldalt pedig egy harmadikat.

Harmincötéves sem volt, s máris öszülni kezdett éjfekete haja.

Kedve lett volna itthon maradni, de a kislánya nyafogott. Arcába húzta hát a kalapját, s megindultak a Kőrös-part felé. Nem akart ma embereket látni, jobb volt a fűzek árnyában nézni a habok játékát, mint kiöltözött dámák s bókoló gavallérok között koptatni a Főutca kavicsát.

Jolánka azonban sírni kezdett.

— Azt mondtad, hogy cukrászdába viszel, almás pitét enni.

— Nem, Jolánkám, ma a Kőrös-partra megyünk.

— De ha megígérted... Én pitét akarok! — Megragadta Erzsi mantilláját, s nagyokat rántott rajta. Az anyja dühbe jött.

— No várjál, rossz kislány... Visszaküldelek holnap Sztregovára.

Ez volt a legnagyobb fenyegetés, ami Jolánkát érthette. Megrémült kis szíve, és elkezdett hangosan sírni. Erzsi rá sem ügyelve, nagyokat lépett, a gyermek utána szaladt, megragadta a kabátja szélét.

Erzsi elsápadt dühében. Megragadta a kislányt, és rácsapott a kezére. A gyermek sikított, a járókelők feléjük fordultak.

— Psszt!... Elhallgass, mert azonnal elverlek!...

Jolánka szipogott, de nem mert tovább sírni. Kicsiny, arcát odaszorította Erzsi derekához, s úgy nézett fel rá, hogy megesett a szíve a maszatos arcú magzatán. Letörölte csipkés zsebkendőjével Jolánka könnyeit, visszafordult vele a cukrászda felé, s a kért almás pitékkal elhallgattatta a kislány fájalmát. Aztán megcsókolta mindkét arcát, s hazaküldte a babáival játszani, ő pedig folytatta magányos sétáját...

A Kőrös felé tartott, de alig tett pár lépés előre, Baranyinét látta közeledni a híd felől, aki biztosan meg fogja szólítani, pedig ma nem akart találkozni se vele, se mással. Fejfájósan ébredt, nem volt beszélgető kedve, s mielőtt a rokonasszony a közelébe ért volna, hirtelen megfordult, átcsapott a másik oldalra, s egy üzlet előtt megállt. Könyvesbolt ez, véletlenül állott meg előtte, de most úgy tett, mintha a kirakatban fekvő könyvek érdekelnék. Pedig félszemmel a túloldalra sandított, a tovasiető asszony után lesett, szinte hallotta, hogy suhog Baranyiné tafotaruhája. Most mintha lassította volna a léptét. “Jaj, csak észre ne vegyen” — mormolta, és olvasni kezdte a könyvek címeit. Ebben a pillanatban dióbarna szeme kerekre tágult. Lélegzete bennrekedt halcsontos fűzőbe szorított mellében, karja előrelendült, s ujján a rubinnal kirakott gyűrű odakocant az ablaküveghez. Benn piros fedélről egy név ragyogott feléje, egy név, mely elmúlt életének napjait juttatta eszébe s melyet ő maga is viselt... Lehajolt a kirakathoz, olyan közel, hogy lehelete vékony párát felhőzött a hideg üvegre, amely mögött feküdt a könyv, melynek fedelére Madách Imre neve volt nyomtatva.

Felkapta magát, és gyorsan besuhant a boltba.

— A könyvet kérem — kezdte bizonytalan hangon, s lesütötte a szemét.

— Melyiket parancsolja tekintetességed? — kérdezte hajbókolva a segéd.

— Melyiket? — ütközött meg a nem várt kérdésen. Hát kérhetne mást, mint az Emi könyvét?

— Azt, amelyiket... “az uram írt” — akarta mondani, de aztán elharapta a szót, és a kirakat felé mutatott: — Madách Imre könyvét.

— Az ember tragédiáját parancsolja? Már három példányt adtam el belőle — jegyezte meg a segéd, és közben becsomagolta a könyvet.

Erzsi fizetett, és gyorsan elhagyta a boltot.

Otthon még a zsallut is behúzta, hogy ne sértse szemét a tavaszi verőfény, úgy dőlt le a díványra, s máris olvasta a könyvet.

“Az ember tragédiája”...

Hirtelen arcába szökött a vér... Úristen, csak nem a saját életét írta meg Emi? Csak nem vitte nyilvánosság elé közös életüket?

Kinyitotta a könyvet.

“Angyalok kara” — betűzte. — *“Dicsőség a magasban Istenünknek...”*

Mi ez? “Angyalok kara...?” “Úr szava...?” Szeme möhön nyelte a sorokat.

*“Dicsérje őt a föld és a nagy ég,
Ki egy szavával hívta létre mindent
S pillantásától függ ismét a vég.”*

Mi ez? Dráma? Vagy költemény?... Türelmetlenül nézte a további oldalt, s a vastagon szedett neveket: Éva... Ádám... Lucifer... Izgatottan tovább lapozott, s nyelte, falta a szavakat, melyek közt most egy ismerős sorra bukkant. Igen, ezt hallotta már egyszer... Valamikor. De hol?

*“Te csak virág légy, drága csecsebecs,
Haszontalan, de szép...”*

Hol olvasta a most látott sorokat?

S egyszerre hirtelen világossággal, mint felhő közül az előbukkanó nap, előntötte lelkét az emlékezés. Felugrott, a komódhoz sietett, ott tartotta a leveleket... Nem is kellett sokáig keresgélennie, megtalálta rögtön a Cséhtelekre küldött, megsárgult papírost.

“Te csak virág légy nálunk... Gyere vissza, Erzsi...”

...Hát ezt a költeményt, úgy látszik, mégis róla írta Emi.

Szeme alig tudta követni a versben írott nehézkes sorokat. Egész késő estig olvasott. Amikor a végére ért, úgy érezte, hogy majd szétszakad a feje.

— Nem értem... Nem értem teljesen... Nagyon nehéz nekem.

S másnap újra átolvasta.

Magára csukta az ajtókat: ma ne jöjjön a Fogtövi házba be senki. Fráter Erzsébet ma egész nap olvasni, tanulni akarja Madách Imre könyvét... Ceruzát vett elő, s itt-ott aláhúzott egy-egy sort. Alkonyodott, mikor az utolsó mondatot sóhajtotta fennszóval:

“Mondottam ember, küzdj és bízza bízzál!”

Kihullott kezéből a könyv... — “Érzem, ezt Emi rólam írta, én vagyok Éva, az örök asszony. Nélkülem sohasem írhatta volna meg a Tragédiáját... Kellett lelkének a fájdalom, hogy világra hozhassa ezt a gyöngyszemet... De... De Kepler Borbálát miért mintázta meg? Miért írta meg a prágai jelenetet? Miért bélyegzett meg az egész világ előtt?...”

Fájt a szíve, karjára borult, és kitört belőle a zokogás...

42.

— Olvassa csak el ügyvéd úr ezt a levelet! — állított be Erzsi izgatottan Ritoók Zsigmond irodájába, s kihúzott tarsolyából egy pecsétekkel ellátott borítékot.

— Én hiába koptatom a szememet, nem értem, mit akar Imre.

Ritoók hites ügyvéd kezébe vette az átnyújtott levelet. “Kelt Alsósztrégován, 1862 október havában” — betűzte figyelmesen, majd végigolvasta az egészet, s aztán csodálkozva Erzsi arcába nézett:

— Ezt nem tetszik érteni? Hiszen nincs ebben semmi érthetetlen. Madách Imre képviselő úr értesíti a tekintetes asszonyt, hogy Jolánka lányát magához óhajtja venni. E célból a tisztartója, vagy “valaki más” ideutazik. Kéri, hogy a kislány holmija legyen becsomagolva, mert az, aki jön, nem szándékszik hosszabb időt tölteni Váradon.

— Éppen ezt nem értem. Mért küldi ide a tisztartót? Hogy Jolánkát látogatás céljából az apjához vigye? Azért?

Ritoók meleg nézésű szemét az asszonyra emelte, ki nagyon siettetett ma, mert arra sem talált időt, hogy pirosítót rakjon az arcára, mint azt az utóbbi időben állandóan tette. Felkelt íróasztala mellől, ahol

ed-

dig ült, s nyugodt, kimért léptekkel a faliszekrényhez lépett, melyben ügyfelei iratait tartotta. Pár pillanatnyi keresgélés után kivett egy iratot, s átadta Erzsinek.

— A tekintetes asszony úgy látszik elfelejtkezett a válási egyezségről, pedig sajátkezüleg írta alá, tanúatyafiak előtt, Ecséden. Méltóztások csak átolvasni a másolatot... Itt áll érthetően a második pont alatt:

“Ha Jolán lányom, kit nőm magánál tart, tizedik évét eléri... belátásom szerint neveléséről másképp gondoskodni jogom lesz...”

“Másrésről én, Fráter Erzsébet, visszatérek atyai házamhoz s magammal viendő Jolán leányomnak gondos ápolására s nevelésére magamat kötelezem.”

Erzsi elsápadt.

— Csak nem akarja ezzel azt mondani az ügyvéd úr, hogy Imre visszaköveteli a gyermeket?

— Világosan megírja a levélben. A kislányt magához veszi.

— Ezt nem teheti meg! — kiáltotta csaknem fuldokolva a felindulástól. — Nem teheti anyátlanná a harmadik gyermekemet is, aki minden örömöm, drága kis bogaram, aki szeret engem, ragaszkodik hozzám... Ön a jogi képviselőm, írjon a nevemben, hogy érte ne küldjenek senkit, mert a kicsi lányt nem adom... Ehhez az. egyhez jogom van... Ez nálam fog maradni...

— Ha tekintetesség végleg magánál akarta tartani a kislányt, akkor be kellett volna tartania a szerződés ide vonatkozó pontjait.

— Hát nem tartottam be? Hát nem ruházom? Iskoláztatom? Elhalmozom minden széppel, jóval? Szemem fénye az én kis Jolánkám.

— Szereti... kényezteti... de az az életmód, amit tekintetesség folytat...

— Az életmódomat veti a szememre? — csattant fel Erzsi. — Hát kinek van ahhoz köze? Szabad, független vagyok, nem tartozom senkinek elszámolással.

— Hát köze nincs senkinek. Csak joga. Például a kislány apjának.

— Tapasztalom, hogy az ügyvéd úr is az ellenségeim táborába pártolt... Maholnap már nem lesz jóemberem Nagyváradon.

— Hát ebben aztán tekintetesség csak magára vessen. Megmondom ápertén: Madách Imre képviselő úr nevét viselőjéhez más környezet illik. Nem a “Báránka” férfitársasága.

— Ezt a hangot meg kikérem magamnak! — ugrott fel ültéből, s távozni készült. Ritoók melléje lépett, s megfogta a karját.

— Nem rosszindulat vezet engem, ha figyelmeztetem. Kérem úgy is mint jogtanácsosa, úgy is mint jóembere, éljen csendesebb, visszavonultabb életet. Ilyen körülmények között a világ ítéletét zúdítja magára, s látja, a kislányától is meg kell válnia.

— Nem... — sírta el magát fennhangon Erzsi. — Jolánkát nem adom. Nem tudnék már nélküle élni.

— A gyermek figyel... Sokkal többet tud az édesanyjáról, mint a tekintetes asszony sejtí. Nem szép, hogy árulkodom rá, de meg kell mondanom, hogy Baranyiéknál rávette a gyerekeket, hogy felnőttesdit játsszanak, s ő volt a Klobusiczky bácsi. Ne kívánja, hogy elmeséljem, miket árult el ez a kislány a kettőjük viszonyából...

Erzsi fehér lett, mint a fal. Az ajkába harapott, búcsúzkodni kezdett, s lassan, imbolygó léptekkel eltávozott az irodából...

43.

A sztrigovai intéző helyett Madách Imre jött le Nagyváradra.

Halottak napja volt.

Hideg, október végi, reménytfosztó, szomorú nap. Ezen a szürke, haladkló napon csengetett be Madách Imre a Fogtövi ház nagy tölgyfakapuján...

S mikor ott állottak egymással szemtől-szembe, kezét kézben tartva, egymás szemét kutatva, Erzsi úgy érezte, hogy testét elhagyja az élet... Emi volt itt, Emi, szívének első, hófehér szerelme, az egyetlen, akit tisztelve szeretett s szeretve tisztelt... Itt állt előtte gyermekeinek apja, ki úgy toppant a házba, mint a váratlan öröm, vagy hirtelen jött csapás: kérdés, hívás, megüzenés nélkül. Egyszerűen elébük állott, s a jelenlétét nem bírták felfogni.

Pedig itt volt. Feléjük mosolygott, s egyik kezével Erzsi kezét fogta, másikkal Jolánka haját simogatta. S ők csak álltak, álltak hangtalanul, s nem tudtak megszólalni...

Először Jolánka tért az örömtől magához. Átvette az ajándékbabut az édesapjától, s máris elvonult a sarokba játszadozva vele, de bennük csak lassan formálódott a szó, s halkán ejtették ki azokat. Közben egymást nézték. Kutatva, keresve járt a két szempár a szemközti arcon. Végigsiklott a száj ismerős vonalán, a kis gödrön az állon, felkúszott a halánték tájára, s észrevette a szem alatti ráncot... Újnak tűnt fel a látott kép, mely mégis régi volt...

És órák teltek el, míg körülöttük leomlott az idő emelte korlát, míg hangjuk visszanyerte a régi csengését, s nyugodtan beszélgetni kezdtek.

A férfi először a gyerekekről számolt be. Aladár tanulmányairól, a kis Ara betegségeiről. Aztán a "Tragédiáról" beszélt...

— Valóban igaz: habent sua fata libelli... Említettem több ismerősöm előtt, hogy írtam egy költeményt, melyben az Isten, Ádám, Luther, Danton... s tudja, Isten, mi minden játszik az égben, az egész földön, az úrben. Mosolyogtak rá, de olvasni nem akarta senki. Kinevettek vele...

— De most már nem nevetnek ugye?... Pedig nehéz a költeményed, Imre. — Már nem becézte Eminek, már Imrének hívta. — Két nap olvastam egyfolytában, szakadatlan, míg meg tudtam érteni...

Madách arcán boldog mosoly suhant keresztül.

— Te ismered a Tragédiát, Erzszi?... Ha tudnád, milyen örömet szerezte azzal, amit most mondtál... Hát... ha elolvastad... akkor azt is tudod, kicsoda Éva? — Szeme fürkészve mélyedt Erzszi szemébe, és simogatni kezdte tekintetével.

— Tudom... — Erzszi hangja szomorú lett, s szemébe könnyek toltak. — Én vagyok... Kepler Borbálát is rólam mintáztad.

— Őt is... Ne fájjon ez neked... Ezt így kellett... Csak így végeztem egységes munkát.

— És ha nincs igazad? Ha tévedtél, Imre?

Madách felkapta a fejét. Egy sejtelem, amely már régóta gyötörte, kísérteni kezdett. Szinte belesápadt amikor kimondta:

— Sokszor gondoltam én is arra Erzszi, hogy talán elhamarkodtuk Ecséden a dolgot... De én írtam neked Csételekre, miért nem kaptam választ?

— Írtál. Csakhogy a leveled későn érkezett... Nagyon későn, ha egyszer meg bírnád érteni, milyen szörnyű későn!...

Madách szeme végigsiklott a szobán.

A divány három lábán állott, s a függönynek már szétmállott a fodra. A szoba tele volt dobálva ruhákkal, s az almárium tetején három üres borosüveg állott...

Hát mégis igaz lenne a hír, ami Erzsiről járja?

Összerázkódott, s újra Erzsire nézett... Csak most látta meg hajában a fehér szálakat, melyeket máris odaszórt a korán kezdődő öregség. Csak most vette észre, hogy a bogárszemek elvesztették régi ragyogásukat, s hogy Erzszi hangja nem bűg többé, érdes, mintha be lenne rekedve...

S szívét összeszorította valami mélységes, nagy bánat... Ki okozta szépsége pusztulását, ki fosztotta meg hangja selymétől, ki üritette ki az almáriumra rakott üregek tartalmát Erzsivel? Ki állította az örvény fölé "szédelő fejjel, kárhozatra szánva?" Kicsoda? Nem kelle-e segítő kezet nyújtani ott, ahol a zuhanó lélek segítségért kiált?

Hirtelen Erzszi keze után nyúlt. A szeme ragyogni kezdett, s melegen csengett a hangja.

— Emlékszel még arra, amit abban a levélben írtam Csételekre? Mit felelnél, ha most elismélném előtted újra? Mit felelnél, Erzszi?

— Tudod jól, Imre, hogy nem hazudtam soha. Csak egyetlen egyszer daczból, a losonci bál után, mert felingereltél. Arra az egy hazugságra igaz, hogy aztán ráment az életem... De ne bolygassuk a múltat, én nem teszek szemrehányást érette senkinek... De most igazat mondok, Emi... én, én nem mehetek vissza többet hozzád, mert mást szeretek... Klobusiczky Bélát...

Madách szemében hirtelen kialudt a fény, s merev tekintetét a szemközti tükörré szegezte, melyre egy játszói sugár vetődött a függöny fodrán keresztül beszűrődő napból.

— Testestül-lelkestül szeretem... Mint asszony a férfit... Hát akarnál így vissza?

— Nem! — felelte határozottan, s ködülte szemét volt feleségére szegezte. — Én a régi Erzsit akartam, azt, akit Gyarmaton megismertem, Lidércét...

— De azonkívül is, te még mindig Sztregován laksz, az édesanyád mellett. Hogy képzelted, hogy én veled újra egy faluban lakjam?

— Erzsi... Te és anyám nem szerettétek egymást. De értsd meg már végre... hiszen lehet, hogy utoljára beszélünk egymással... anyám nemes lelkű, önfeláldozó, s az egyetlen, akire minden körülmények között számíthatok, aki önzetlenül szeret.

— Szeret? Téged szeret? — Erzsi hangja éles lett és sértő. — Önmagát szereti benned, *a saját szülöttjét*... Azt hiszi: te és ő egyazok vagytok, a tóban visszatükrözött saját arcának tart. De mennyire téved! Hiszen te jó vagy Imre, talán a legjobb ember a világon. Ő meg...

Tekintetét Madách halotthalvány arcába dobta, s hirtelen elharapta a szájába tolult "gonosz" szót. Nem, nem akarta megbántani.

Egy pillanatnyi csend keletkezett most, s Erzsi meghallotta Madách tüdejének zihálását. Erzsi szíve összeszorult. Csak most eszmélt rá, hogy Madách beteg, nagybeteg, talán már magában hordozza az elmúlás csíráját...

Hirtelen elhatározással melléje lépett, s átkarolta a karjával. Simogatni kezdte, mint valamikor, csesztvei boldogságuk első napjaiban, mint egy beteg gyermeket, aki valaha a boldogságot, az életet jelentette a számára. Most sajnálta, a szíve szakadt meg érte.

— Házasodj meg, Emi... — kérlelte a régi, búgó hangján. — Örülnék, ha azt hallanám, hogy van gondodat viselő, szerető hitvesed... Vedd nőül Veres Szilárdkát. Tudom, hallottam, hogy jó szívvel vagytok egymás irányában, mondd, hát mért habozol? Az élet rövid... Mért ne lennél te is még egyszer boldog?

— Ki említette előtted Szilárdkát? — kérdezte élénken, s szemében a derű lángja lobbant.

— Óh, én sok mindenről tudok — mosolyodott el Erzsi. — Pedig Istenem, de rettentő távolságra élünk egymástól... De a hírmadárnak szárnya van, egy-kettőre Váradon terem.

— Igen, Szilárdka kedves, szellemes lány... Olyan számomra, mint a napfény. Mindig felvidulok, ha Vereséknél vagyok...

— És?

Madách szeme révedezővé vált.

— Nem való énhozzám — mondta szomorúan, s tekintete az utcára tévedt, melynek házait újra verni kezdte a sűrű cseppű eső. — Beteges is vagyok.

— Nem való tehozzád? És mért nem? Talán édesmamád nem találja elég előkelőnek Veres alispán családját?

A költő felszisszent. Már-már kemény szót akart használni, de aztán arra gondolt, hogy úgyszólván rövid időt tölt Váradon, minek szóváltással tölteni ezt a kevés órát, melyek — érezte — kettőjük utolsó találkozására... Erzsi féket nem ismerő természete azonban nem ismerte fel a beszédet elhallgattató csend finom figyelmeztetését, hanem szinte magából kikelve folytatta:

— Persze Veresék nem rendelkeznek annyi összel, mint a Majthényi család... S vagyona sincs Szilárdkának. Szegény, mint én voltam... Csak szíve van, érző, meleg szíve, amellyel szeret... De hát az etikett ellenezné ezt a házasságot, Makovnyik Borka előtt azonban szemet huny, mert az csak paraszt, méghozzá szláv paraszt... a kastélyban talán emberszámba sem veszik... — célzott egy költeményre, melyet Madách egy parasztasszonyhoz írt. Ebben a pillanatban szeme Madách arcára tévedt. Halvány volt ez az arc, halotti fehér, s a szék támlája, amelyen a keze nyugodott, remegett. Nagybetegnek tűnt fel Madách Imre, a szemei vihart árultak el, melyet csak a jólneveltsége akadályozott meg, hogy ki ne robbanjon. S most Erzsi hirtelen észre tért. Szívét előntötte a fájdalom, szemébe könnyek tolultak, s Madách elé borult.

— Bocsáss meg, bocsásd meg a szavaimat... Elragadtattam magam, pedig már jogom sem volt erre... Bocsásd meg a kitörésemet! Jót akartam Emi... Bocsássál meg nekem!...

...

Jolánkát magával vitte Madách...

S ő úgy maradt egyedül, mint a száradásnak induló fa, melyen már a madár sem rak fészket.

44.

Késő délután volt, elmúlást lehelő őszi alkonyat... Künn erős szél tépedeste a fákat, s kergette a hullott levelet. Sírt a szél, s halomra hordta a letört gallyakat.

A szobában már ott lappangott az este, s az egyedüllét ijesztő csendje töltötte be a sarkokat... Az asztal csipketerítőjén egy gyászjelentés feküdt, s a tekintetes asszony riadt szemekkel bámulta a fekete keretes lapot, amelyről nem tudott számot adni, hogyan és mikor került a szobájába? Mari hozta be az esti postával vagy Baranyiné csempészte volna az asztalára? Nem tudott számot adni róla. Annyi azonban bizonyos, hogy most itt fekszik előtte, s ő nézi az elmúlást jelentő sorokat már régen, olyan régen, hegy megfájdult bele a szeme is.

A gyászjelentésre nyomtatott neveket ismeri, óh, látta már sokszor leírva: Aladár... Jolánka... Imre... De most nem emlékszik még az előző percre sem — fejében sűrűsödik, gomolyog valami, s nem bírja összeszedni gondolatainak széthulló fonálát. Az utolsó időben gyakran megtörtént már vele: szétszalad az emlékezetében minden — mint szakadt füzérről szóródnak széjjel a szerteguruló gyöngyszemek...

Pedig olvasható betűkkel van a gyászlapra a jelentés nyomva. Kezébe veszi, s megpróbálja szótagolva, hangosan elolvasni:

“Sztregovai és kelecsényi Madách Imre cs. kir. kamarás elmaradott özvegye, szül. kesseleőkeői Majthényi Anna maga, s unokái Madách Aladár, Jolán és Borbála nevőkben is, úgy Madách Károly és Madách Anna, baráti Huszár Sándorné mélyen elkeseredett szívvel jelentik, ellejthetetlen kedves fia, illetőleg édesatyjuk s testvérük

*sztregovai és kelecsényi
Madách Imre úrnak*

az 1861-ik évi orsz. képviselőház tagjának, a halotti szentségek ájtatos felvétele után, vízkórban, élete 42-ik évében, f. é. október 5-én, reggeli 2 óraker történt gyászos kimúltát.

A boldogult hült tetemei f. hó 7-én délután 2 óraker fognak Alsó-Sztregován a nemzeti sírboltba örök nyugalomra tétetni.

Az engesztelő sz.-mise áldozatot pedig ott f. hó 15-kén fog a Mindenhatónak bemutatni.

Kelt A.-Sztregován, 1864-ik évi október 5-ikén.”

Végigolvasta hangosan, s mikor az utolsó sorokhoz ért, feltisztult benne az értelem.

— Emi meghalt! — szakadt ki száján a kiáltás, s megfogódzott a szék támlájában. — Emi meghalt... S engem csak így értesítenek...

Csodálatos módon nem kezdett el sírni. A könnye benn rekedt valahol a lelke mélyén, csak a melle járt fel-alá s lélegzett gyorsan, mint-ha nehéz beteg lenne...

— Meghalt... — ismételte tompán.

Végigsimította a homlokát, mintha nem férne el benne a már tudattá lett gondolat, egy darabig még kezében tartja a gyászjelentő lapot, aztán szépen összehajtja, s elrejtja a fiókos szekrénybe. Egy darabig habozik, mit tegyen, aztán gyertyát vesz elő, az asztalra helyezi és meggyújtja. Majd az almáriumhoz lép — azon tartja a borosüvegeket — levesz egyet a sok közül, kihúzza a dugót, s színültig tölt borral egy poharat. Egy hajtásra kiüríti. Aztán újra tölt. Jó erős az ital, égeti a torokát. Kiiussa az üveg tartalmát, és visszaül az asztal mellé, tenyerébe simítja a fejét, s belebámul a lángba.

S most valahonnan, lelkének egy titkos rekeszéből kép tolul az emlékezetébe, egy álmaiba visszatérő drága arc, mely már a sztregovai temetőben porlad... A láng lobog, az arc benne fénylik, s ő elkezd beszélni:

“Emi... Tudom, érzem, hogy én vittelek a sírba!... Siettettem az elmúlásodat...”

A láng erősen lobog, fáj a szeme tőle, de ő tovább nézi, és suttogni kezd hozzá:

“Mert mit adtam én neked? Fájdalmat s három, árvának nevelt gyermeket. Boldogtalanságot vittem az életedbe, pedig én csak a boldogságra vágytam... Bocsáss meg nekem, ha fáj az, amit mondok, mert vallani akarok, Emi, titkot mondok, amit eddig nem hallott még senki: Én kívántam, én akartam a te boldogtalanságodat... Örültem, hogy szenvedsz...”

“Emlékszel? Azt mondtad egyszer: a költő csak akkor teremt, ha szenved. S te költő voltál, Emi. Elsősorban költő — nem ahogy te gondoltad: csak férj és szerető hitves... Te alkotásra születél, s a boldogságtól nem tudtál írni. Akaratlanul is elfojtottam csókjaimmal benned a költői lángot. — Te szerettél, s nem alkottál semmit, csak apró jelentéktelen verseket, pedig tudtam, benned isteni szikra lappang... S emlék-

szel, Emi? Egy éjen kiosontam a csesztvei éjbe... Bolyongtam a fű harmatjában, s hallgattam a síró szél énekét. S ott... Már akkor... azon a borongós hajnalon felébredt a vágyam: hogy szenvedni lássalak. Azt hittem akkor, elég lesz számodra, ha meghalok. De tévedtem. Neked nagyobb szenvedésre volt szükséged, kellett, hogy a lelkedbe adjam a halálos döfést, hogy *eszményképedet döntsem sárba*. Pedig akkor, mikor elüztél magadtól, hazudtam, Emi. Egy csók volt a bűnöm, semmi más, s egy bolondul átmulatott báli éjszaka... De én azt hazudtam, hogy megcsaltalak. Hogy odadobtam magam... Mért tettem? Talán dachból és dühből, vagy csak, hogy ingereljelek? S te elhitted. És szenvedtél, s elkezdted írni... Gyöngyöt termeltél magadból — megírtad a Művet, amelyre boldog, hétköznapi házasetben nem lettél volna képes... A bánat azonban szárnyat adott neked, s Te felröppentél az égre, ahol időtlen időkig tündökölni fogsz... Én... én nem tudtam utánad szállni... Én, mint a felhajított kő, lehulltam a porba.”

“Bocsáss meg, Emi... Bocsáss meg nekem, hogy könnyekből fontam a homlokodra koszorút... Túl nagy volt az ára annak, hogy költő lehessél... Ráment az életed. *Az életünk*. Mindkettőnké... Te már porladásnak indultál, s érzem, nemsokára én is utánad sietek. Elmúlunk, Imre, de talán ez nem is fontos. Hiszen megmarad helyettünk a Mű, melyet én indítottam el az okozott fájdalommal, mely kicsalta belőled a lappangó, még lángra nem lobbant isteni szikrát... A Mű élni, beszélni fog helyettünk, Imre — s ez a fontos. Ugye?”

A meggyújtott gyertyaláng kékes fényben égett, s Erzszi tekintetes asszony hosszúra nőtt árnyát rávetette a falakra. Az asszonyét, aki most az ágyhoz botorkált, s rádobta magát a foszlányokra szakadt csipketakaróra. Két karját a mellén összefonva feküdt a meg nem vett ágyon, s lehunyta a szemét. Aludt? Vagy csak úgy tett? A gyertyafény az arcára esett, megvilágította az ezüstszálakat kibomlott hajjában, s megcsillogtatott egy cseppet a szempilláján...

Aztán nagyot lobbant a láng, fényességet dobált szét — s hirtelen kialudt.

...A Fogtövi-ház albérleti szobájára halálos csend borult...

...“És akkor azt mondta atyám: *Hiszen a halál az semmi, abban nincs semmi, de ez a fuldoklás, ha még pár napig tartana, lehetetlen kiállani.*”

...“És Jolánka és Ara odatérdepeltek az ágya elé, és ő megáldotta őket... És olyan szelíd volt mindenkire... Divald tisztelendőt hívatta. Meggyónt... Felvette a szentségeket... Aztán félig csukott szemekkel feküdt, s búcsúzkodni kezdett. Azt mondta az unokanővéremnek: szervusz Annácska, Szontagh Pál bácsinak: szervusz Pálom... Mondják, hogy a szeme már ekkor olyan volt, mint az üveg. És aztán már csak a nagymama maradt mellette, meg András, a szolgál... Éjjel még evett pár szem szőlőt. Aztán — most felsírt Aladár, úgy, mint kiskorában szokott, húzó, hangos zokogással —, aztán félkettőkor megcsókolta a nagymama kezét, hátravetette a fejét és... meghalt.”

A fiú elhallgatott. Sírt és hallgatott.

“Félkettőkor megcsókolta a nagymama kezét, és meghalt” — ismételte Erzszi mintegy önmagának, s ő is sírni kezdett. És sírtak mind a ketten, s Erzszi pesti szállodai szobája tele lett árnyakkal...

...Hány év óta nem látta Aladárt? Alig bírta már kiszámítani, hiszen még a betűvetésre sem oktatták a fiát, mikor elvált tőle s lám, most, mikor felkereste Pesten, azt látja, hogy már pelyhedzik az álla... Nem gyermek többé, hanem férfi, a Madách-ház feje, a gazdag örökös, akitől függ ezután az ő jóléte is...

Soha még semmi után nem vágyott annyira, mint erre az útra, mely összehozta a fiával. S most, mikor itt ültek annyi év után, szemtől szemben egymással, nézi, szemléli ezt a szép szál fiatalembert, s találgatja, felleli-e benne az ő kicsiny Aladárját? Jó alakú a fiú, karcsú. A bőre halvány, a szeme acélkék, a haja szőke... Igen a haja az egyetlen rajta, ami nem változott.

Simogatni kezdte a selymes szájakat, s közben vigasztalta a fiát.

— Atyád nagy nevet hagyott rád, gyermekem s tetemes vagyont... Fiatal vagy még, előtted áll a jövő. Az élet nem olyan sötét, mint amilyennek most, mély gyászodban látod. Az élet tele van szépségekkel...

Aladár ráemelte nagy, acélkék szemét.

— Te szépnak látod a földi életet?... Nekem eddig nem volt örömem benne...

— Mért beszélsz így? Mért keserítetted a szívemet?

— Hát mondd, anyám, mért látnám én szépnek? A sivár gyermekkorom miatt? Engem nem becézett soha senki... Az egyetlen, akiről tudtam, hogy szeret, hogy nagyon szeret, aki egy személyben volt apám és anyám, mindig szomorú volt... beteges... S aztán itt hagyott ő is. Meghalt... Hát mért látnám én szépnek az életet?

Erzsi hullatta a könnyét, és nem felelt. A fia pedig folytatta:

— Nehogy azt hidd, hogy én nem vágytam gyöngédség, simogatás után... Tudod, egyszer Károllyal, az unokatestvéremmel csináltunk el, s a tanítónk megvert. Igazságtalanul csak engemet, pedig Károly törte be parittyával az ablakot, de a nagyanyám neki fogta pártját. Engem meg büntetésből becsuktak a toronyszobába. Hiába könyörgtem, kértem, sírtam, hogy engedjenek ki... otthagytak egyedül. Pedig féltem, rettenetesen féltem az egyedüllétől... S akkor kinyitottam az ablakot, s téged hívtalak segítségül. Telekiabáltam a neveddel a sztrégovai parkot... De te nem hallottad meg. Ki tudja, hol jártál?... És akkor ott fenn a toronyszoba mélyén döbbsentem rá először, hogy én is árva vagyok, mint Károly. Pedig az én szüleim még éltek...

— Fiam... kis fiam... drága gyermekem!

— Jolánkát sem ismertem hosszú éveken át... Mikor visszajött hozzánk, úgy éreztem, hogy már idegen nekem. Más volt a beszédje, szokása s csak sokkal később melegedtünk össze. Ara meg mindig beteges volt, a cselédek azt suttogták róla, hogy "skrofulás", s hogy ez Isten büntetése.

— Isten büntetése? Talán miattam? — kérdezte szívdobogva. — És te elhitted mind azt a sok rosszat, amit rólam Sztregován beszéltek?

Csodálkozva bámult rá Aladár.

— Ott soha senki rosszat nem mondott rólad, anyám... Nálunk téged nem szoktak emlegetni.

— Mintha már nem is élnék... Mintha meghaltam volna.

A fiú szeme felcsillant. A hangja melegebb lett, mint aki most olyan témakörre talált, amiről szívesen beszél.

— Óh, a halottakat emlegettük, anyám!... Károly szüleit... Pali bácsit, aki negyvennyolcban halt meg. Nagyanyám gyakran mesélt róluk, olyan gyakran, hogy már nem is éreztük, hogy elköltöztek az élők sorából, mert mindent tudtunk róluk.

— Csak rólam soha nem hangzott el egy szó sem?

— Nem... Téged nem említett senki... De a halottakat megszerettem, anyám. Azokról csak szépeket hallottam... úgy látszik, hogy ők bűn nélkül éltek, s az emlékeimben mindig szebbek és szebbek lettek... — Most megakadt Aladár hangja. — Aztán... Aztán... Én is elkezdtem beszélgetni velük.

— Aladár! — kiáltott fel elszörnyedve Erzsi. — Igaz lenne a hír, hogy te szellemidéző lennél? Hogy kísértetekkel társalogsz?

A fiú lesütötte a szemét.

— Hát mit ad nekem ez a földi élet? Oda menekülök, ahol mindeki jó... Ahol csak szépség van és jóság... A túlvilágba...

Erzsiből kitört a zokogás.

— Édes fiam... Mivé tettünk, mívé tettünk téged...

Aladár pedig merev tekintettel a sarokba nézett. Olyan volt ebben a pillanatban, mint boldogult apja. A szempillája sem rezdült meg az erős nézésbe, úgy nézett, mintha látott volna valamit a homályos szögletben.

Aztán felkelt és búcsúzkodni kezdett.

— Ne menj még, kisfiam... Ne menj még el tőlem.

A fiún azonban már rajta volt a kabát, s most annak a zsebéből egy borítékot húzott elő, s átadta anyjának.

— Nem tudtam biztosan, hogy a szállodában találalak. S gondoltam, Pesten pénzre lesz szükséged. Azért borítékba helyeztem a járandóságodat.

Átvette a borítékot, amelyen neve mellett ez állott: "Nagyságos asszonyságnak."

— Ne titulázz engem nagyságosnak, fiam. Tekintetes az én megillető címem. De különben is nem vágytam én sohasem nagyságra... csak boldogságra... Hanem... — most zavarában köhécselni kezdett. — Hanem, ha már pénzdologról beszélünk, fiam, ne vedd rossznéven, ha megemlítem, hogy felemelhetnéd a járandóságomat. Kevés ez nekem.

A kék szemekben hideg fény lobbant.

— A köteles részt pontosan meg fogom mindig küldeni... Többet nem kívánhat tőlem, anyám, csak annyit, amennyit apám adott, s a bíróság is megítélne.

— A bíróság!... Ne a paragrafusra nézz, gyermekem, hanem a szívedre. De különben is kevés nekem ez az összeg. Adósságom van... Váltókat írtam alá... A mindennapi kosztomat a fogadóban fizetni nem tudom, ha pedig örökösen adósságot kell csinálnom, sohasem jövök rendbe. Nem kérnék én, fiam, ha nem lennék nagy szükségben.

— Nem tehetem... Nincs jogom hozzá. Hiszen megtiltották szigorúan nekem.

— Kicsoda? Ki tilthatta meg, hogy ne segíts az anyádon?

A fiú újra a sarokba nézett. Szeme fényesedni kezdett, az orrcimpái remegtek, s mintha önkívületbe jutott volna, áhítattal rebegte:

— A szellemek!... Az ő parancsaikat pedig át nem hághatom, anyám... Bocsánatot kérek, de a kérését nem teljesíthetem.

Akkor lehajolt, alázattal megcsókolta az édesanyja kezét, s még mielőtt Erzszi ámulatából magához tért volna, karcsú, magas alakját már el is nyelte az ajtón túl leselkedő homály...

46.

Virradt.

A zenélő óra csengő-bongó hangon hetet ütött, s Erzszi tekintetes asszony hirtelen felébredt.

Felébredt, maga köré nézett, s nem tudta ébren van-e már, vagy tart-e még a különös, testét elzsibbasztó, hosszantartó álmom? Az órát hallgatta, a muzsikáló órát, melyet — tegnap vagy húsz éve? — el akart vinni a mantilla árában Csuka Demeter, Hidegser utcai szabász.

Hirtelen mozdulattal felült az ágyában. Szétnézett a szobában, s mintha először látná a kopott bútorokat, szeme a díványról az almáriumra tévedt, melyen még ott virított a Klobusiczkytól kapott égő piros rózsá... Mellette gyermekeinek a csókjaitól elkoptatott fényképe feküdt — s ez a párnája alól kicsúszott kicsiny könyv —, igen, ez Emi költeménye, mellyel elbüszkélkedett Fráter Balázsnak.

Hát álmodta volna az egészet? Lehetséges ilyen hosszú, életet újra átélő, mély álmom? Hol is kezdődött? Igen, a cséhtelegi portán... Végigálmodta elkallódott, szépnem induló életét, s most ebben a rideg al-

bérleti szobában magánosan ébredt, a szobában, mely olyan üres, kopott, mint amilyen kietlen a szíve, mely úgy ver, kalapál, mint egy bomlott rugójú, rossz óra...

Fájt a feje, rettenetes volt ez a belső nyomás, mely pattanásig feszítette a halántéka táját. Fázósan húzta össze magán a hálókabátot, melyről elől leszakadt a csipke. Gomb is csak egy volt rajta, a többi letépte volna álmában az éjjel? Éjjel vagy nappal? Mindegy. Úgy sincs értelme semminek, se alvásnak, se ébredésnek, mért törné a fejét egy leszakadt gomb miatt?

“Gombház, ha leszakad, lesz más...” — kezdte a dúdolást, de aztán rögtön abba is hagyta.

Szörnyű dolgokat élt át az éjjel — a saját életét álmodta vissza. A boldog napokat Csesztvén... Sztregovát... a losonci végzetes báli éjszakát.

De kellemes is történt álmában. Újra látta Emit... Igen, itt járt, ebben a szobában, s ez a kékcserépű kályha akkor is úgy állt a sarokban, mint mostan... A kályha még most is él — Emi pedig halott. Porlad a teste, s a gyermekei számára már ő sem él...

“Aladár, szerelmes szép fiam... lelke ragyogó sugara.”

Hirtelen leküzdhetetlen vágy fogta el, hogy újra lássa a fiát. A fiát, akit ő hozott a világra, aki szükségzavúan ír, szükmarkúan fizet, s aki a gyűlölt öregasszonnyal él Alsósztrégován...

Óh, ha keblére ölelhetné még egyszer!... Ha megnyílna a szíve, s megsegítené gondokkal küzdő öregedő anyját. Ha magához venné vagy kifizetné az adósságait... s ő újra úriasszonyhoz méltó tiszta, rendes életet élhetne...

Hirtelen belevillant egy gondolat. El kellene Sztregovára menni. Le kellene borulni a fia elébe, hogy fogadja újra a szeretetét. Hiszen az apja megbocsátott, visszahívta — tanú rá egy megsárgult levél az almárium mélyén —, hát miért akar keményebb szívű lenni a fiú az apjánál?

Úgy érezte, hogy kibírhatalan a szoba levegője, s megőrül, ha még egy napig Váradon kell maradnia. Kiugrott az ágyból, s gyorsan öltözni, csomagolni kezdett.

— Vidd az ócskáshoz, Mari, ezt a csomó holmit! — parancsolta a behívott takarítónőnek. — S tégy pénzzé mindent, amiért pénz kapsz...

— Mit akar tenni a tekintetes asszony? — szörnyülködött el a jólelkű asszony. — El akarja pocskolni még ezt a keveset is, amije megmaradt?

— Ne járjon a szád, tedd azt, amit mondok. Értetted? Pénzre van szükségem. Pénzre! Utazni akarok.

Mari szeme tágra nyílt a csodálkozástól.

— Utazni? Aztán hová? Merre?

Erzsi kihúzta magát. Most újra a régi szépsége vibrált át fonnyadásnak induló arcán, s szeme fényleni, ragyogni kezdett. Szinte megdőlt a boldogságtól, amikor kimondta:

— A fiamhoz megyek... Aztán gondosan megfésülködött, felöltözött, pirosítót rakott az arcára, Klobusiczky rózsáját meg a kékcserepű kályhába szórta. S míg Mari dűnnyögve szedte le a falról a muzsikáló órát s a két aranykeretű képet, hogy a zsidárushoz vigye, kevélyen odaszólt neki:

— A Klobusiczky nagyságos, meg a Balázs tekintetes úrnak mondd meg, ha idedugják az orrukat, hogy többé a szemem elé ne kerüljenek. Látni sem akarom többé az életben őket...

47.

Szontagh Pál horpácsi dohányzójában most rázta le az úti köpeny porát Henrici tiszteletes, aki magahajtotta lovaival errefelé járt, Nógrád nyugati csücskében, s nem akart úgy átkocsizni Horpácson, hogy be ne térjen pár baráti szóra a jegenyék közt álló kúriába.

— Hát bizony kísértetjárás volt Sztregován — kezdte beszédét, ahogy helyet foglalt a sok szédobált könyv, újság és folyóirat között egy magas támlájú székben. — Visszatért a faluba Erzsi tekintetes asszony.

Szontagh Pál hamuszürke arca a nem várt bevezetésre egy árnyalattal még színtelenebb lett.

— Hogy mondta, tiszteletes uram? Jól értettem?... Erzsike tekintetes asszony járt volna Sztregován?

— Ott járt, szegény. Sajnos, én nem találkoztam vele... Ráröspusztán volt aznap dolgom, s most holtom napjáig sajnálhatom, hogy nem szorítottam meg életemben még egyszer a kezét...

— De hát mit keresett ott? Mikor s hogy jött oda?

— Úgy mondják, hogy Losoncról jött, fogadott bérkocsin... Bizony nem négylovas hintón robogott végig Sztregován, mint régen. Kopott volt a ruhája, a kalapja nyúttos, s a szétbomlott ősz haját ideoda lobogtatta a szél.

Szontagh felkelt ültéből, s az ablakhoz lépett. Nem akarva elárulni felindulását, kinézett hát az ablakon, mintha az udvaron járatná a szemét, s közben arra a nevetős kislányra gondolt, aki úgy viselte kontyba tűzött barna fűrtű haját, mint egy kicsi taréjt. Aki olyan szépen tudott rákacagni s akiről egykor azt hitte, hogy az élettársa lesz... Az emlék körülfelhőzte, megfogta a szívét, s szédülés fogta el...

— És miért járt Sztregován? Aladárhoz jött?

— Úgy látszik, a fiát akarta a szívére ölelni, talán panaszkodni akart, esetleg pénzt kérni. De az is lehet, hogy csak egy szikrányi szeretetet jött kérni, egy kis megértést... vigasztalást... jó szót...

— S Aladár? Hogy fogadta édesanyját?

A lelkész nem felelt. Lehajtotta a fejét, s a padlót beborító szőnyeg kezzel csomózott cirádáit kezdte nézegetni. Aztán a falon függő acélmetsetre irányította tekintetét, mely a Bűnbánó Magdolnát ábrázolta. Mikor megszólalt, nagyon halk volt a hangja:

— Erzsi tekintetes asszonyt a kastélyba nem engedték be.

— Hogy mondja? Hogy nem fogadták volna Erzsikét?... Nem, ezt nem hiszem el... Ez szörnyű volna... Több mint szívtelenség.

— Én sem akartam elhinni, hiszen a vér megmarad vérnek. De hát vannak különös, kiszámíthatatlan természetek. Az Úr sem teremtett két egyforma levelet. A lélek is más és más formában uralja a testet. Annyi azonban bizonyos, hogy a tekintetes asszony csak az inassal beszélhetett, s egy szolgálója szaladt ki hozzá az útra, hogy megcsokolja a kezét. Mert az országútnál beljebb nem jutott. Az út porában állva várt az édesfiára.

Szontagh a tenyerébe hajtotta őszülő fejét...

Lidércke a Madách-kastély előtt... lerongyolódva... Talán éhezve, halálos fáradtan...

Henrici pedig folytatta:

— S mikor látta, hogy nem bocsátják be, a temetőbe ment.

— Imre sírjához?

A lelkész hangja most megcsuklott. Férfias vonásai ellágyultak. Az egyszerű kriptára gondolt most, melyről Madách Imre még életében így rendelkezett:

*“Sírom kint álljon szabadban,
Honnan messzi, messzi látni,
Nap sugára, éj viharja
Járjon azt meglátogatni.*

... ..

*S fergeteg, ha jó robogva,
Gondolom, hogy népem ébred,
Számadást tart — és haragján
Multja vesz — jövője éled.”*

— De Imre... Imre nem üzte el...

— Nem. Talán súgott is vigasztalást a szerencsétlennek, mert — mint beszélük — ott mintha megnyugodott volna. Csak a könnye folyt kiapadhatatlanul végig az orcáján. Aztán — így mondták nekem — mikor visszafelé ment, talán egy kiálló gyökérben botlott meg a lába, vagy a felindulás gyengítette le — ki tudja? — végigzuhant Králik gazda kapuja előtt... Úgy vitték be eszméletlenül a házba... Csak akkor tért magához, mikor Králikné forró húslevest öntött a szájába. Attól magához jött, mert jóízűen szürsölte a levest. De az is lehet, hogy csak éhes volt... Hanem aztán szörnyű dolog történt. A szobában voltak állítják, hogy a tekintetes asszonynak mintha látomása lett volna. Szemei kidülledtek üregükben, arca tüzesedni kezdett, s a kastély felé fordulva szörnyű átkot szórt az öreg falakra...

Szontagh szeme elhomályosodott, még a falra akasztott Bünbánó Magdolnát sem látta, pedig azt kereste most a tekintetével.

— Szerencsétlen... szerencsétlen asszony — mormolta. — Addig röpködött az öngyújtotta láng körül, amíg el nem égett.

Elhallgattak... Csend lett a szobában, s csak egy kerti tücsök cirpése hallatszott be kívülről halkán a szobába... Mikor Szontagh megszólalt, újra érces volt a hangja:

— Tudtam én az első perctől fogva, hogy nem illenek ők egymáshoz. Imre túlságosan finom, előkelő gondolkozású volt, azt hitte: elég egy mozdulat, a szeme pillantása, hogy értsen a feleség belőle. Költő volt, aki eszménnyé emelte a nőt, Erzsike pedig földi életet élt. Durva, erőszakos férfi illett volna hozzá, anyagi ember...

— Pedig boldogok voltak ők még Sztregován is. Emlékszem, egyszer úgy toppantam be hozzájuk, hogy nem vettek észre. Madách a térdén ringatta a feleségét: “Erzsókom, én édes Erzsókom”, becézte... De hát úgy látszik, elmúlhat a szerelem is éppúgy, mint a gyermeki szeretet.

— Minden múlandó. Csak “Az ember tragédiája” halhatatlan.

— Igen. És azért mégis jó volt, hogy minden így történt.

Bólintottak mindketten, aztán nem beszéltek többet. Henrici készülődött haza.

Szontagh kikísérte a jegenyékkal szegélyezett udvar közepére, ahol már várták a sztregovai tiszteletest a befogott lovai. Aztán még egyszer kezet nyújtottak egymásnak, Henrici a lovak közé csapott, s nemsokára eltűnt a lassan leszálló alkony lebegő ködében. Szontagh pedig visszament a házba. Egy darabig gondolkozva rótt a szobája hosszát, aztán odalépett az íróasztalához, s előkereste halhatatlanná lett halott barátjának két egymáshoz fűzött, hozzá intézett levelét. Az egyiket azon az emlékezetes báli éjszakáján vetette papírra Imre, mikor először pillantotta meg Fráter Erzsébetet. A másik versben volt írva, 1856. augusztus 11-i keltezéssel. Akkor küldte ezt a verset Imre, mikor egyszer ő is arra gondolt, hogy jó lenne abbahagyni az agglegény életet.

Hosszú, nagyon hosszú volt ez a “Baráti köszöntés”, s íme pár sor ceruzával alá van húzva benne:

*“Ki fontol minden tulajdont,
S mint árut, választ nőt magának,
Az házasodjék és örülhet
Jólétének, piros fiának.
De a költő, ki lángérzéssel
Egy ideált ölel szívéhez,
Igába hajló Pegazusként
Bírásban boldog sohasem lesz.*

*Te, aki ilyen ideált bírsz
Tartsd azt meg szűd Istenségének,
Ne vond le a föld porába
Átkául mind a kettőtöknek.”*

— Kétszer mondtam le a házasságról... — suttogta, mintha egy földöntúli szellemhez beszélne. — Először, mikor visszaléptem Fráter Erzsikétől, mert te kezdél udvarolni neki... Másodszor a versed olvasásakor. De nem tudom, hogy helyesen tettem-e, mert szomorú a magára hagyott férfi élete, különösen, ha fel-felsajog ez a kis húsdarab, melyet ti költők “szívnek” neveztek...

Felnézett a Bűnbánó Magdolna acélmetszetére, nagyot sóhajtott, s Madách Imre leveleit visszahelyezte az íróasztal fiókja mélyébe.

48.

Tavaszkodott...

A Kőrös szöke vize még ugyan jégtáblákat sodort homokos medrében, s az éj dérelel permetezte fehérre a házak tetejét, de a déli nap már szint csókolta a fűbe, zsendült a pázsit a Rhédey-kertben, s a bokrok alatt már bimbósodni kezdett az ibolya...

A parkban Erzsí haladt, lassú, imbolygó léptekkel. Fejét nem fedte sem kalap, sem kendő, kabátja színét is kikezdte a könnyörtelen idő, s nem lehetett tudni barna volt-e valaha, vagy szürke? Cipője ki volt fényesítve, s csak úgy ragyogott a rászóródó tavaszi nap-fényben... Ment, ment lehajtott fejjel, mintha az út porában elszórt kavicsszemeket számlálná, ment, ment s Isten tudja, hol járt a gondolata. Őszülő haját arcába szórta a lengő fuvallat, néha megállt, kesztyűtlen kezével kisimította a szemébe csapódott fürtöket, s folytatta tovább a cél nélküli, hol gyorsuló, hol lassuló sétát. Valaha szeretett a Rhédey-kertben sétálni, valamikor régen, mikor még négy szürke röpítette ide, s Klobusiczky Bélával ketten ültek a hintó párnáin... Valamikor... Mikor a mályvaszínű tafotából varrott ruhája új volt...

Ment, ment, míg egyszerre egy kör alakú épület zárta el az útját.

Kíváncsian lépett a közelébe, s megállt a hófehér homlokzat előtt, melybe négy ágyúgolyó volt befalazva, egy nagy és három kisebb...

Vasveretes nyitott ajtóján óvatosan lépett be, de a következő percen már vissza is hőkölt. A helyiség közepén óriási márvány szarkofág fogadta.

S most eszébe jutott, amit valamikor réges-régen hallott, hogy egy Rhédey gróf elhunyt hitvesének Várad évszázados platánjai alatt emelt síremléket. Kedvenc fái alá temette asszonyát, kinek hült teteme felett a Debrecenből idehívott Csokonai mondott gyászbeszédet... Persze... Ezt a történetet valamikor Imre említette, mikor Váradon járt. Azóta se jutott soha az eszébe...

Körüllépkedte a nagy márványkoporsót, melynek két oldalán felírás ötlött a szemébe. Közel hajolt hozzá, és elolvasta a márványba vésett szavakat:

*“kohányi Kacsándy Terézia
kisrhédei gróf Rhédey Lajos
hitvese.
szül. MDCCLV. megholt MDCCCIV.
a legjobb feleségnek — a férj.”*

“A legjobb feleségnek a férj...” — ismételte hangosan, s a szeme még egy sorra bukkant:

“Nyugalom az itt alvóknak.”

“Nyugalom...” — motyogta. — “Nyugalom a halottaknak... És az élőknek?”

Lehajtotta a fejét, elimádkozott egy Miatyánkot, s lassan kibitorkált a hideg falak közül. Visszafelé indult a zajló város felé, de gondolata még benn járt a kriptafalak mögött, a kápolnában, mellyel örök emléket állított egy gróf meghalt hitvesének, kiről azt állítja, hogy jó volt — legjobb a feleségek között...

Megborzongott... Mintha benn az elmúlás szele átjárta volna nyútes ruháját is, melyet most fázósan összébb húzott magán. Egy pilla-

natra felnézett a napsütéses égre, s feltette saját magának a kérdést: “Ha én haltam volna meg előbb, milyen emléket állított volna nekem Imre?... Jó asszony voltam én?” — Nézte az acélkék eget, melyről sugárkévekben ömlött rá a nap... Madár csipogott felette egy ágon, s lám, itt-ott már kibújít a fák zsenge, tavaszi hajtása...

“Jó asszony voltam én?” — kérdezte most hangosan. — “No, Erzs, valld be tiszta hittel, hisz a verebeken kívül nem hallja meg senki.”

Szívére kulcsolja két kezét, a rendetlenül verő, bús asszonyi szívre, mely annyiszor szól bele a tetteibe már...

“Jó voltam...” — suttogta. — “Isten látja lelkemet, hogy sohasem voltam gonosz...”

“Szeretted az uradat?” — jött a második kérdés, s a verebek hangos csiripelésbe fogtak.

“Szerettem... szerettem...” — ismételte kétszer is. — “Talán jobban, mint Terézia a Rhédey grófot...”

A verebek összébújva csiripeltek tovább: — “Csirip..... Igaz volt ez, Erzs tekintetes asszony?”

“Hess! Gonosz állatok!” — csattant egyet két sovány kezével. — “Elhallgattok rögtön?... Megesküszöm: szerettem az uram... S akkor voltam hozzá a legjobb, amikor elhagytam... Mert akkor szenvedett... Szerencsétlenné lett és mint a kagyló, fájdalmában ő is gyöngyszemet alkotott, költeményt, melynél hatalmasabbat költő nem írt. Általam lett naggyá...”

“En tettem halhatatlanná!” — kiáltotta az elrebbenő madarak után, s büszkén emelte fel szélről borzas fejét. Ruganyosan lépett a napsütötte úton, úgy, mint valamikor fiatalkorában. A park végére érve érezte, hogy tovább már nem bírja... A lábai megrogytak, melle zihálni kezdett, még jó, hogy ott állt egy üres pad, mely hívogatta erőtlenedő testét.

A gyalulatlan lóca ott állt a kavicsos út szélén, s ő ült rajta mozdulatlan, üressé vált aggyal, s hagyta körülömleni magán a napsugárt, mely lassan kezdte felmelegíteni rossz ruhájába öltözött testét... Csak ült mozdulatlanul... Órákig? Percekig? Nem tudott számot adni róla... Lehet, hogy reggel van, de az is meglehet, hogy már delet harangoztak. Ki tartja azt számon? Ült és nézte a por csillogását. A madár is ide repült újra, itt repkedett mellette...

Egyszerre felocsúdott...

Két diákgyerek jött a szemközti úton, olyan félig férfi, félig serdülő legénykék, kiknek már bajusz pelyhedzett szájuk felett. Hajuk csapzott, ujjuk tintás, hónuk alatt könyvek. Tanulni jöttek ki a Rhédey-kertbe. Vitakoztak, őt észre sem véve leültek, hátukat mutatva, a nemrég serkent füre. Folytatták az úton kezdett vitát:

— Aranynak a nyelve tökéletesebb. Olvasd csak a Toldit.

— Madách mélyebb... Tömörebb — felelte a másik. — S “Az ember tragédiája...” te sem tagadhatod, remekmű.

— De a nyelvtani hibáit Arany János javította ki — veti ellen hevesen az első. — Hallhattad az előadáson.

...Az asszony a padon most figyelni kezdett. Szemében különös fény gyulladt, száját szólásra nyitotta, de aztán meggondolta magát, s mégis csendben maradt. Előre hajlott, s csak úgy nyelte a szavakat.

A kócosabb fiú most felállt. Pózba vágta magát, és szavalni kezdett:

*“Óh, nő, ha te meg bírnál érteni,
Ha volna lelked oly rokon velem,
Minőnek első csókomnál hívém,
Te büszke lennél bennem s nem keresnéd
Kívül a boldogságot körömmön...”*

... ..

*Óh, nő, mily végtelen szerettelek!
Szeretek most is, ah de keserűen
Fullánkos a méz, mely szívembe szállt...”*

— Szép... — ismerte el az Arany-párti diák. — Ez melyik jelenetből való?

— Ez a nyolcadik szín az úgynevezett Kepler-jelenet, mely Prágában játszódik le, a Rudolf udvarában, hadarta a kócos hajú a megtanult leckét.

A másik egy fűszálat morzsolt szét az ujjai között. Majd eldobta a gyenge, zöld szálat, újat tépett, s a szájába dugta. Rágt a fűvet és úgy beszélt:

— Azt mondta a tanár úr, hogy a Kepler-jelenetet a saját életéből írta... Emlékszel?

— Persze... Mert őt is megcsalta a felesége, mint Keplert a hitvese. Tanultuk.

A hátuk mögött ülő nő felkiáltott:

— Nem igaz!... Hazudtok!... Rosszul tanultátok...

A két diák megrettenve ugrott fel. Csak most látták, hogy nem voltak egyedül, hátuk mögött a padon egy zavartnézésű asszony ült, a szeme lobogott, a szája kék, s a két karját előre nyújtotta, mintha valakitől segítséget várna. Ijedve eredtek futásnak, s meg sem álltak a park mögötti házig, onnan néztek a pad felé vissza, melyen ott ült még az asszony, akinek a szája most hangtalanul járt. Önmagához beszélt...

— Eszelős, bolond ez — állapították meg mindketten, s gyorsan tovább álltak.

A nő feje meg a pad karfájára hanyatlott. Szeméből hullt a könny, s a kis madár, mely körülötte ugrált, most csipogva tovaszállt...

...Erzsi tekintetes asszony egyedül maradt...

49.

Fráter Béláné Reviczky Emma a varróasztalkája mellett ült, s gyöngyszemeket fűzött egy kék selyemfonálra, mellyel a keresztelőre szánt pólyakötő nefelejeseit varázsolta a fénylő, fehér atlaszcsíkra. Kék selyemmel hímzett, mert úgy érezte, hogy a második gyermeke is fiú lesz — a rózsaszínű öltés pedig csak leánygyermeket illet. De annak is örült. Jó házaséletben éltek az urával, az apósa halála után az egész cséhtelevi kastélyt csak ők ketten lakták, míg aztán a balsors hozzájuk nem vezérelte Erzsit...

Ő volt most Fráter Bélánének a legnagyobb gondja. Több bajt okozott, mint a sírós kicsi fia, mert azt, ha megvigasztalta az ember, menten elhallgatott, de Erzsivel nem tudott összebarátkozni. Ha megkínálta magasította kaláccsal, azt morogva a kutyának dobta, s ha utána ment a kertbe, akkor meg a bokrok közé bújt, s onnan villogtatta feléje haragos szempárját. Néha meg napokra eltűnt a házból, s az urának kocsiával kel-

lett járni a környéket, s beszólni minden úri házba: “Nem látták a testvéremet, Erzsit?” — S ha ráakadt valahol Bozsajban vagy Tótin, úgy kellett erőszakkal visszahozni, világ szégyenére, mintha náluk rossz lett volna a sora.

Mindezt még megbocsátotta volna, de amit Józsikával művelt, arra rá gondolni sem szeretett. El is határozta, hogy szoba hozza a férjének — még ha az meg is neheztel rá.

— Béla... — kezdte csendesesen, a hímzés fölé hajolva, mikor az ura bejött hozzá a délutáni kávéját kiinni. — Jó lenne a lebetegedésem előtt rendet csinálni Erzsivel...

— Mit tett már megint? — kérdezte mogorván Fráter. — Még mindig azt hiszi, hogy meg akarod mérgezni?

— Nem, nem... Most pár nap óta megeszik zúgolódás nélkül mindent... de Józsika miatt aggódom.

— A kis kölyök miatt? Hiszen őt szereti... Talán az egyetlen, akihez kedves ebben a házban...

— Éppen ez az... Folyton magával hurcolja. Sugdos a fülébe, s tegnap meghallottam, hogy “Aladár”-nak szólítja Józsikát. Te, Béla! Én azt hiszem, hogy testvéred zavart... Csak kárt ne tegyen a mi kis fiunkban...

Fráter Béla gondolkozva nézett maga elé. Neki sem tetszett, amit Erzsi művelt, de hát ezeket csak olyan asszonyi bolondériának tartotta eddig, ami a negyvenen túli nőknél előfordul.

— Talán a változás korát éli — jegyezte meg. — Ebben a korban előfordul ilyen hóbortosság.

— Óh, ő még fiatal, hiszen nemrég múlt negyvenéves. De én rosszabbtól tartok... Hogy mániákus. Rémlátásai vannak... azt hiszi, hogy üldözik.

— Üldözik? Kik?

A fiatalasszony lehajtotta a fejét.

Hogy én is... Olyan különös dolgokat művel... Emlékszel, mikor Huszti Lászlóékhoz szökött? Tudod, mit beszélt ott? Hogy ne engedjék Cséhtelevre vissza, mert hogy itt figyeljük. Minden lépését meglessük, s megírjuk Majthényi Annának... a testvéremnek, Baranyinének meg levelet írt, hogy szabadítsa ki ebből a börtönből.

— Azt írta?

— Azt... A levelet a nővérem eltette, ha bemegy Váradra, elolvashatod.

Fráter Béla gondterhelten hajtotta tenyerébe a homlokát... Az apja halála után jókora adósság maradt rá, hivatalt is vállalt, csak hogy megmenthesse a cséhteleki birtokot... A házassága jól sikerült, kedves, dolgos asszony Emma — s most, mikor már-már kievickélne a tengernyi sok bajból, itt az új szerencsétlenség egyetlen testvérével, Madách Imrénével...

— Józsikát is kivallattam — folytatta a felesége. — Azt mondta a gyerek, hogy az Erzsi néni megígérte, hogy elviszi innen, messzire... Még cukrot is adott titokban, hogy hallgasson, el ne árulja a tervét.

Fráter felugrott, kinyitotta az ámbitusra nyíló kettős szárnyú ajtót, s kikiáltott a korláthoz támaszkodó, kertbe bámuló testvérnénjének:

— Erzsi!... Gyere csak ide!... Beszédem van veled. Mit beszélsz te össze-vissza rólunk Tótiban, meg másutt? Hogy mi spionkodunk rád? Mi?

Erzsi belépett a szobába. Az ajtóban megállt, s csodálkozva nézett öccse felhevült arcába... A haját a kerten végigsuhanó szél összekuszálta, s most rendetlen összevisszaságban hullott színtelen arcába. Fodros ruhadereka kapcsai a nyakánál kinyíltak, s a bal cipője nem volt begombolva...

Fráter Béla szíve összeszorult.

— Mi van veled, Erzsi? — lágyult meg a hangja. — Szólj, beszélj, beteg vagy? Szükséget látsz nálunk valamiben?... Mondj meg nyíltan mindent... hiszen a testvéred vagyok.

— Mi bajom lenne? Nem fáj nekem semmim, mindenem megvan nálatok. Csak a madarakat... A madaraitokat nem bírom a kertben...

— Mit nem bírsz?

— Psszt! — suttogta megijedve, s mutatóujját a szája elé emelte. — Csukd be az ablakot, és úgy beszélj... Meghallja valaki...

Fráter engedelmeskedett. Behúzta a zsalut, zárjába csattintotta az ajtót, s kérdőleg Erzsi felé fordult.

— ...A szilvás fái tele vannak verebekkel... Persze ti azt hiszitek, hogy ezek ártatlan, szürke kis madarak. Pedig sztregovai lakájok ezek,

akik tollköntösbe öltözve ugrálnak a fákon... Ágról-ágra szállva követnek, ha sétálok a kertben... Kihallgatják a beszélgetésemet és huss! Máris repülnek a hírrel Majthényi Annához...

— A verebek?... — Fráter Bélának az ámulattól nyitva maradt a szája.

— A feleséged meg figyelmeztethetnéd, hogy ne etesse őket — emelte szigorúra a hangját. — Hiába tagadná — folytatta fenyegetően.

— Tegnap is láttam, hogy szórta nekik a kenyérmorzsákat. Hizlalja a testvéred ellenségeit... Óh, ma már senkiben sem lehet többé bízni! — tette hozzá megvetően, aztán legyintett a kezével, s sógornőjét tekintetre sem méltatva, kiment a szobából...

A házaspár szinte megkövülve nézett az eltávozott után.

— Mi lelte? Mi lelhetett? — kezdett sírni Emma. — Úristen... Csak nem elmeháborodott?!

A férje nem felelt. Homlokára szorította a kezét.

— Szerencsétlen... Szerencsétlen... Úgy látszik, megzavarodott a gyermekei utáni hasztalan vágyakozásban... Óh, hogy sajnálom szegényt!...

Róni kezdte széltében-hosszában a szobát, melynek deszkával borított padlója csak úgy döngött súlyos léptei alatt.

A felesége hangtalanul sírdogált a varróasztal mellett. A hímzett pólya kihullt a kezéből, s a színes gyöngyszemek legurultak a földre...

— Tönkretették a testvéremet... Tönkre... Nemrég múlt negyven éves, és olyan, mint egy élő halott. Nincs otthona, nincs férje, a gyermekei nem tudnak vagy nem akarnak hallani róla. A haja deres, csont és bőr a teste, s a szíve úgy zakatol, hogy két lépésre meghallja az ember... S most ez az új baj...

— Talán a lelkiismeret bántja — jegyezte meg félénken a fiatalasszony. — A büntudat.

— Büntudat? — lobbant meg a szeme. — Emma, Emma, hát te elhitted az Erzsiről szóló mendemondákat? Ei? Hát mondd meg akkor, mi is volt az ő bűne? Azt hittem eddig, hogy az én szememmel látsz... de úgy látszik, csalódtam benned... Hát mondd meg, ha tudod, volt az én testvéremnek bűne?

A fiatalasszony lehajtotta a fejét, s ijedten hallgatott.

— Nem volt neki vétke, hidd el nekem, Emma... Mert az, hogy a férje akarata ellenére elment a losonci bálba... az csak nem olyan nagy véték? Nézd csak meg a mai lányokat, asszonyokat, hogy élnek!...

— És ha én báloznék nélküled, ahhoz mit szólnál? — tette fel a kérdést váratlanul Emma.

Fráter meghökkent. A feleségét más szemmel nézte, mint Erzsit, s mással, mint a világ többi asszonyát. Hirtelen nem is tudott a kérdésre felelni, s mikor megszólalt, már lágyabb volt a hangja:

— Te szelídebb vagy, Emma... Reviczky-természet... Benned nem lobog Fráter-vér, mely űz, hajt, lelkesedik és haláláig tud gyűlölni... Az volt Erzsínél is a baj, hogy dacos, "csakazértis" természete van, és legfőképp, hogy az anyósa közelében volt kénytelen élni, akivel nem szívlelhettek egymást. De Imrét, míg a hitvese volt, megesküszöm rá, hogy nem csalta meg soha!...

Emma nem felelt, de önkéntelenül is a felvidéki rokonaira gondolt, akik Meskóról sugdolódtak Erzsivel kapcsolatban és valami Hanzélyt emlegettek. De nem mert megszólalni, csak hallgatott csendben. A férje pedig szenvedélyesen folytatta tovább:

— Azt hiszed, nekem nem jutott az eszembe, hogy mégis csak meg kellett botlania a testvérnénémnek? De aztán gondolkozni kezdtem. Mikor tett volna olyat, amit tiltott a hitvesi esküje, mikor?... Számítsd csak, Emmus, csak számítsd utánam... Míg Imrét el nem fogták, példás jó viszonyban éltek együtt, szerették egymást, ezt Imre is így állította mindig. Mikor a sógoromat elhurcolták a pozsonyi Vízikaszárnyába, a feleségét áldott állapotban hagyta magára, melyet Erzsik nagyon nehezen viselt... Később himlős lett s aztán is a betegségek egymást kergették Csesztvén azon a télen... Pénze nem volt, hiszen a birtokot zár alá vették, a kis család nehéz viszonyok között tengődött, már úgy volt, hogy gyerekestől hazajön apánkhoz, mert a szó teljes értelmében lerongyolódtak. Közben a terhessége is előrehaladt, ugyan kinek lett volna kedve udvarolni a formájából kivetkőzött, viselős asszonynak? Ki nem mozdult különben sem Csesztve falujából... Áprilisban szülte a kis Arát s erre a szülésre majdnem ráment az élete. Tudom, hiszen a nagynénénk ápolta, még hat hét múlva is csak hálni járt bele a lélek. Május közepéig beteg volt... Hát mondd, mikor csalta volna meg Emit? Augustus másodikán pedig Imre már az övéinél volt.

Emma figyelt és számítani kezdett... Bélának igaza van... Persze persze, hiszen boldogult sógorát nyár végén fogták el, s Erzsik áprilisban lett harmadszor anyává... Így van bejegyezve az apósa bibliájába is. Béla azt mondja, hogy Erzsik hat hétig beteg volt, aztán meg a kislányát táplálta. — Nehéz elképzelni, hogy ilyen állapotban más férfire vetette volna a szemét, ámbár az asszonyi szív kifürkészhetetlen...

— De hát akkor mi történt? Mért bontották fel az addig boldog házasságot?

— Mit tudjuk mi, hogy mi megy végbe az emberi lélekben? Az bizonyos, hogy lehetlenné tette magát a losonci bál után. Hiszen az ottani hölgyek elfordították a fejüket, nem fogadták a köszönését. Nekem mindig az volt az érzésem, hogy ez a megszégyenítés előre meg volt szervezve... Ez bántotta Imrét, ezt nem bírta elviselni. S Erzsik még csak nem is menthette, hiszen úri társaságban oktalan viselkedésével lehetlenné tette magát... Pedig szerette... Tudod-e, hogy visszahívta? Hát Emmus! Fel lehet tételezni a tiszta életű Madáchról hogy visszahívta volna a gyermekei mellé volt feleségét, ha annak az életében valami kivetni valót talált volna?

— És mért nem ment vissza Erzsik, hiszen tudtommal törvényesen el sem voltak válva? Viselte tovább a férje nevét... vissza meg nem ment!

— Látod, ez az, ami örökké rejtély marad előttem... Pedig, én mondom neked, ő is szerette az urát... Hányszor találtam a szobájában sírva, kezében az Imre levelével...

— És Klobusiczky Béla?

— Ez nagy, lobogó szerelem volt. Elismerem... De akkor Erzsik már évek óta különélt Váradon, s úgy hallottam, akkor már Imre is udvarolt valami Veres Szilárdkának, később meg egy parasztasszonyt, valami Borkát emlegettek vele kapcsolatban, de hát tudod, férfiembert más mértékkel szokás mérni.

— Elmúlt, régi dolgok... De most mitévők legyünk mi?

Tanakodni kezdtek...

Azt, hogy náluk nem maradhat Erzsik, azzal tisztában voltak. Emma nemsokára lebetegszik, Béla meg egész nap el van foglalva a gazdaságban, észre se vennék, ha Erzsik Józsikát elszöktetné a cséhteleki házból. Kárt ugyan nem tenne benne, mert imádja a fiúcskát, de zavart percében valahol az útszélen hagyhatná...

Valamit tenni kell. Mégpedig sürgősen.
Emmának jutott először eszébe Szakállné.

Rokon volt, nemes úriasszony, ügyvéd özvegye, akinek nagy ker-
tes háza van Margittán. Gyereke nincs. Rendes díjazásért talán gondját
viselné Erzsinek.

Még az éjjel levelet írtak Madách Aladárnak.

A válasz gyorsküldőnccel hamar megérkezett.

Aladár kéri a nagybátyját, hogy édesanyját bízta Szakállné gond-
jára. — Ő vállalja az érte járó anyagi terheket...

50.

Margitta...

Ez a kisváros a Berettyó lapályán terült el, görbe utcáival, terpeszkedő
házaival, melyek előtt a pallóval fedett gyalogjárón hangosan koppan-
tak a léptek.

Erzsi maga sem tudta, hogy került ebbe a poros, alföldi jellegű vá-
rosba, mely felett a jómód és a béke angyala lebegett. Csak mikor Sza-
kállné kezdte kicsomagolni a Cséhtelekről utána küldött holmiját,
akkor tudta meg a valóságot.

— Úgy látszik, már a testvérem sem tűr meg maga mellett — pa-
naszolta. — Elcsalt, hogy kocsikázni visz, s lám, itt hagyott Margit-
tán... A fiam látni sem akar... A lányom házasságát idegenektől tud-
tam meg, s most az öcsém hagyott cserben.

— Jó dolgod lesz nálam — bátorította Szakállné.

— Nézd, szép napos a szobád, egyedül laksz benne, itt nem zavar
senki.

— Egyedül? Egyedül kell laknom? Óh, az egyedüllétől félek. Tu-
dod, akkor gondolkozni kezdek, s a töprengés az örületbe kerget.
Mert... én... én nem bírok elmúlt dolgokra gondolni...

— Hát ne gondolj!

— Nem lehet azt... Ha egyedül vagyok, minduntalan elébem tolul
szeretteimnek a képe, vagy az anyósom mereszti rám gúnyos szemeit
egyik vagy másik sarokból... Nem, egyedül nem akarok lenni.

“No, ezzel is elég bajom lesz” — gondolta a kosztadó asszony, s
fejcsóválva kezdte berakni a birsalmaszagú szekrénybe Erzsi kopottas
ruháit. Erzsi pedig felszegezte a falra a magával hozott életnagyságú
arcképét, amelyet valaha Sztregován festetett. Rossz kép volt, nem na-
gyon hasonlított rá, mert a szája köré kellemetlen, idegen mosolyt pin-
gált a festő — de meg voltak örökítve rajta a híres Madách-ékszerek,
melyeket az esküvője napján kapott.

— Látod? — kérdezte Szakállnétól kérkedve. — Látod ezeket a
drága jószágokat? A cizellált, vállig érő fülbevalót s a derékig csüngő,
aranylemezekből kovácsolt láncot?... Hát ezt az arany boglárt a kon-
tyomba tűzve? Ezt igen szerette Emi... Tudod, a hajamat elől felfésül-
ve hordtam, kontyba összetartva. Azt mondta rá, hogy “tarajka”. En-
gem meg Lidérckéjének nevezett... Ezeket az ékszereket mind Emitől
kaptam... Meg még a sok drágaköves gyűrűt.

— Szép, szép — mondta élesen Szakállné. — De hová tetted őket?
Elherdáltad, ugye, mint az életedet?

— Eladogattam... Zálogba tettem... Hát nem tudod, hogy sokat
nyomorogtam?

— Nem maradt meg belőlük semmi? Melltű vagy karkötő? Én is
megvenném tőled. — Szakállné szeme mohón tapadt a képre festett
drágaságokra.

— Nincs már semmim. — De elpirult, amikor ezt mondta, s kezé-
vel a ruhaderekához kapott.

Hazudott.

Benn, az inge alatt megvolt az aranylánc nagyobbik fele még, de
ezt a testén rejtegette, hogy ne tudjon felőle senki. Ebből a láncból tört
le egy-egy kis darabot, ha elfogta a bánat, s úgy érezte, hogy csak a
bor mámore segíthet a nyomorúságán. Mert pénzt nem kapott a ke-
zéhez. Aladár a járandóságot Szakállné nevére küldte, s neki egy ga-
rasa sem volt, pedig már igen kikopott a ruhaneműből, s befolyt cipő-
jébe a margittai sár. A láncról nem tudott senki.

...A kocsmát séta közben fedezte fel a Sáros utca végén. Dűlede-
ző, mocskos épület volt, melyben útkaparók és más nincstelenek csi-
tígtatták nyomorúságukat az agyukra ködöt lehelő pálinka gőzével. A
söntés alacsony volt, füstös, s telítve volt az olcsó szesz és főtt burgo-
nya átható szagával.

Először csak kíváncsiságból nyitott be a rozzant külsejű csapszékbe, másodszer mert úgy érezte, hogy égeti, marja a torkát a margittai por, harmadszer mert — marcangolta a bánat.

Aztán mindennapos lett a söntés kecskelábú asztala mellett...

Az érmelléki bor édesen savanyú kortyai jóleső melegséggel árasztották el örökké didergő belsejét, s az alkoholban élő szellem befészkelte magát az agyába, egykettőre rózsaszínűre festette körülötte a bútól borongós világot. Margitta megszépült, Szakállné kedvesebb lett, s biztos volt benne, hogy hosszú bocsánatot kérő levelet fog kapni a fiától...

Másnap aztán a való életet még komorabbnak, még reménytelenebbnek látta. Hová ment volna el panaszra? Ki hallgatta volna meg örökösen síró, panaszra nyíló száját?

Csak a szőlő nedve volt könnyöretes hozzá, meg az az erősebb ital, amelyet féldecinként mértek.

Az aranylánc pedig mindig rövidebb lett. A cizellált levél-fityegő is a kocsmáros zsebébe vándorolt. Sohasem számoltak, csak a decik utáni krétahúzásokat nézték, s ha már hosszú volt a sor, letörölték a számnélküli “cechet”, s Erzsi aranyat adott az asztalra, és kezdődött újra. Néha úgy látszott, mintha távollétében is megszaporodtak volna a krétahúzások, de úriasszony csak nem számol utána egy piszkos kocsmárosnak, egy-két decivel több vagy kevesebb, az már igazán nem számít...

Az emberek pedig elkezdtek súgni-búgni... Szólták, szapulták Szakállné, hogy nem törődik eléggé Erzsivel, akit csak azért tart, hogy felvegye az érte járó kosztpénzt. Hagyja kocsmázni a szerencsétlen Fráter Erzsébetet.

Hát a kosztadó asszony bizony Erzsivel édeskeveset törődött, még mintha örült is volna, hogy nem lábatlankodik otthon a rábízott rokon, így is sok baja volt vele — panaszolta a szomszédainak; mosdatni, fésülni kellett, mosatni rá sokat, hogy már alig győzte a drága szappannal.

— S mindezt csekély huszonöt forintért, szomszédasszony lelkem! Mert Aladár az meg nem toldaná a kosztpénzt egy kicsiny garassal sem... No, de Madáchék mindig is zsugoriak voltak... Higgyc el, inkább könnyöretből tartom ezt a szerencsétlent, mert hogy távoli rokonom...

A szomszédok ugyan más véleményen voltak, mert mióta Madáchné odaköltözött, Szakállné rendbe hozatta a maga portáját, prêmes ka-

bátot vett és szép, új, tollas kalapot — a költő özvegye meg úgy nézett ki, hogy még a kőszívű is megsajnálta volna...

Hanem egyszer csak vége szakadt a Sáros utcai délutánoknak. Kifogyott az arany... Egy darabig még tartott a “hozomra” adott hitel — hanem aztán ajtót mutatott az eddig kedélyes kocsmáros.

Akinek nincs módja, ne járjon kocsmába.

Fel is út... Le is út...

Erzsi előtt bezárult a kocsmá ajtója...

... ..

Hajnalonként, míg aludt mindenki, gyakran kiosont a házból. Lábára cipőt sem húzott — így halkabb volt a lépte — s mint az egerésző macska, puha, nesztelen léptekkel szökött az utcára. Boldognak érezte magát. Hogyne! Hiszen nem látja senki, nem szólongatja senki, suszterinas nem ölti rá csúfondáros nyelvét. Alszik még Margitta, s ő reggeli sétájára indul. Kicsinyke a város, hamar eléri a határt jelentő sorompót, ott nekivág a hívogató, zöldellő réteknek... A Monospetri felé vezető utat messze elkerüli, arra nem menne a világ kincséért sem, mert ott kísértetek járnak. Egyszer próbált csak a Klobusiczky petri kastélyaig jutni, s kukucskált be lopva a park fái között, mert nagyon kívánta, hogy egyszer életében még meglássa Klobusiczky Béla barnapiros arcát. De a fák ágai között rontó szemű barna baglyok ültek, észrevették kíváncsi szándékát, s elkezdtek felszállva hangosan huhogni:

— Hu-hu-hu...

— Klobusiczkyt keresed, a világszép embert? Erzsi, Erzsil!... Hát még az a megmaradt kis eszed is elment, hogy még mindig a földesúr után szaladgálsz, aki réges-rég elfordult tőled?

— Hu-hu-hu... Ki nézne már terád, aki mezítláb csatangolsz, kiszakadt ruhában, s a fejedben se kalap, se kendő? Hu-hu-hu... Ilyen nagy úr, mint Monospetri ura — ugyan, ugyan, hogy nézhetne így rád?

Így beszélt a bagoly, s huhogott utána.

Megrettenve lapult akkor a palánkhöz, s gyorsan visszafelé kezdte szaporázni léptét a Margittára vezető úton, s a halálmadarak egészen hazáig üldözték.

— Hess!... Hess!... — hesegette őket százszor is az úton, de azok sötét felhőként keringtek fekete szárnyukkal felette, mert szellemek voltak, túlvilágról küldött rontó kísértetek...

Nem merne még egyszer Petri felé menni, széles e világré!...

Érbogyoszló felé járt most hajnalonként, ott harmatosabb a rét, és te-le volt szórva virággal. Zsálya és nefelejcs virított a fű között, mezei szarkaláb és sok aprófejű, nevető árvácska. Ha elfáradt lába a sok bolyongásban, ide telepedett le a virágok közé, s elbeszélgetett velük... Volt egy vadon nőtt árvácska — ahhoz járt ki minden áldott reggel. — Leült ide, s a virág rábámult. Olyan édes, nevetős volt az arca, mint a Jolánkáé. Nap nap után megkérdezte tőle: “Hogy aludtál, aranyos virágom?”

Titkokat súgott a virág szirmába, beszélt hozzá, s csak akkor rettent meg, ha bogoyoszlói vásárosok jöttek, akik megálltak az úton, s feléje mutattak...

Rájuk mordult ilyenkor, s ha nem mentek tovább, ő kezdett el szaladni, s futott a kézi erdő felé, ott bevetette magát a sűrűbe, s onnan leskelődött ki, hogy mikor mennek már tovább az ott ólálkodó, fizetett kémek? Mert kémek ezek a kosaras asszonyok és fényes csizmát viselő parasztok — Szakállné bérelte fel őket az anyósa pénzén. Lesnek, kutatnak utána. Ellenségek... Ha nem volnának azok, ugyan mit törődne nek azzal, ha ő csendben hallgatja az együgyű virágok beszédét?

El is határozta, hogy meg fog szökni innen, elmegy Margittáról.

Most szépen hazament, hagyta, hogy Szakállné megmosdassa, fésülje — és szidta, mint a bokrot.

— Hol kószáltál megint, te szerencsétlen? Még világ csúfjává teszel, perbe kerülök miattad, azt hiszik hogy csak a pénzt veszem fel érted, s veled nem törődöm... Hányszor rimáncodtam, hogy ne kódorgjál el... Ne ülj a kocsmába... ne bolyongj a réten... Óh, óh, de nagy terhet vettem a nyakamba, mikor a házamba fogadtalak... Hálátlan vagy Erzszi, néha azt hiszem, hogy gonosz. De megállj, ma megírok a fiadnak mindent...

A szerencsétlen asszony szemében lobot vetett a benne szunnyadó láng, megmarkolta Szakállné két vállát, és elkezdte rázni.

— Megtiltom!... Értetted? Megtiltom, hogy Aladárnak írd. Megátkozlak érte! Te vagy a gonosz, nem én... Hát mit csinálok rosszat? Azt, hogy sétálok a réten? Virággal beszélek, az én Jolánkámmal, akit elraboltak tőlem! Rossz ez? Mondjad, te boszorkány!? Mert az vagy: boszorkány. Nincsen lelked, különben jól tudnád, hogy mi az a szívlelket gyötrő anyai érzés. — Elfulladt a hangja, s a Szakállné tartó két karja ellankadt. — Hát csak írd... — nyöszörögte végül. — Őlj meg... talán... jót is tennél vele...

Szakállné sokáig tanakodott a lelkiismeretével, írjon-e Sztregovára vagy Erzsire hallgasson. Végül mégis a kötelességérzet győzött benne Erzszi átka felett, s panaszkodó levelét megírta. Kérte Madách Aladárt hogy vitesse be az édesanyját a nagyvárad bolondokházába. Mert vele már épeszü embernek egy fedél alatt kibírni nem lehet, mindenkit gyanúsít, rémlátásai vannak, nyilvánvaló, hogy *“őrült, az utcán mezítaláb járkál, és a réteken alszik...”*

A levél elment, ki is kézbesítették Sztregován — s Erzszi továbbra is Szakállnéénál maradt...

Egy hetivásár alkalmával aztán kitört a botrány. Erzszi már pirkadatkor kiszökött virágaihoz a rétre. Lábára szokása szerint most sem húzott cipőt, hiányos öltözetére csak kendőt borított, s mikor estefelé keresésére indultak, megsökött az “üldözői” elől, s bevetette magát a kézi erdőbe. Ott töltötte az éjt is, egy kóbor kutya társaságában... Másnap azonban a testét gyötrő éhség-szomjúság hazaterelte Margittára. Nagyon legyengült a sok bolyongásban — alig ért be a kis város szívébe, az Isten Háza körül húzóódó árok partján, a híd alatt lerogyott, s ott ült hiányos öltözetben az összecsendült vásáros nép hangos sopánkodása mellett, mint egy elhagyatott szegény, koldusasszony...

Szakállné a hatóság maga elé idézte. Szigorúan megleckéztette, hogy özvegy ügyvédné léteére jobb sorban tarthatná Madách özvegyét, hiszen nem könyörületből van nála a szerencsétlen, fizet érte Madách Aladár eleget...

Szakállné sirt-rítt, fogadkozott, hogy zárva tartja ezután a kaput, a kerítésre meg lécet szegezett, nehogy átvethesse magát a rábizott elemeháborodott, aki szégyenben hagyta őt, a köztisztületben álló nemes úriasszonyt.

Erzsi meg mintha megérezte volna, hogy barangolásainak Szakáll-né örökre véget szándékszik vetni, még mielőtt felkerült volna a jól csukódó zár a kapura — örökre búcsút mondott Margittának.

Esti szürkületkor surrant ki a kapun... Halkan, óvatosan lépkedett a falak mentén tova, zajt nem ütve, mint egy egerésző macska. Néha hátra nézett, nem jön-e valaki utána, de nem látott senkit. A város végén, a malom udvarán zsákkal megrakodott szekerek állottak, éppen indulóban voltak hazafelé. Felkérédkedett egy Asszonyvásárra induló szekérre, ott a falu végén leszállott a zsákok tetejéről, s elindult egyedül a Várad felé vezető úton... Ment, ment előre pénz, emberi támasz és darab kenyér nélkül. Egyetlen kísérője volt a hosszan elnyúló árnyéka, melyet úgy húzott, vont sovány teste után, mint egy átlátszatlan, bús özvegyi fátyolt...

51.

A Báránka külseje alaposan megváltozott az utolsó tíz évben, mint ahogy megváltozott maga Nagyvárad képe is. Emeletes házak nőttek ki gomba módra a földből. A Báránka elől is eltűntek az akácfa, s a bejárat felett szépen kicirkalmazott felirat, s nem háncsköteg csalogatta befelé a szomjas férfinépet, az eddig Kőrös-kaviccsal kirakott útestre rendes kövezet került, s a kocsmá előtt új, vasveretű lámpa dobta sárga fényét az őszi éj feketeségébe.

A lámpa alatt egy asszony álldogált.

Hátát a Báránka falához támasztotta, mintha a kiáradó meleget akarta volna testével felfogni, szemével meg a lámpalángba bámult. Mióta állt így? Ha megkérdezték volna, nem tudott volna számot adni róla, elszokott már régen az idősámítástól. Csak állt, állt, s merőn bámulta a lámpát. Az utca csendes volt már, senki sem járt erre az őszi szélen kívül, mely most kerekedett valahol a szőlőhegyek alján, s besüvített a görbe utcákba...

Az asszony megborzongott... Összébb húzta magán a valaha feketesínű kabátot, s elkezdett a kocsmá előtt fel s alá járkálni.

Az utca másik oldalán, urára várakozó parádés kocsis pipázott. Hosszúkat szívott makrapipájából, s szemrebbenés nélkül nézte a lovait, melyek pokróccal voltak betakarva. Hideg volt már, vigyázni kellett a nemesvérű, jójárású állatokra... Az asszony koppanó lépteire felfigyelt, előre jött megnézni, ki lehet az, aki késő éjjel errefelé sétál?

Öregedő asszonyt látott maga előtt, kinek ősz szálak vegyültek ritkuló hajába. Kabátja nyitva volt, kopott szélét meg-meglibbentette a fűjdogáló szél.

A kocsis a közelébe került, s a szemébe nézett. Csak most vette észre, hogy az asszony szája mozog: önmagában beszélt...

“Az ember arca egy majomvonás” — hallotta a suttagó hangját. — “A nagyszerű után egy sárdobás”. — “Majomvonás...” — ismételte még egyszer az asszony s utána felkacagott.

— Mit kacag néne? — kérdezte a kocsis, és mellé lépett.

Az asszony összerázkódott.

— Én kacagtam? — kérdezte. — Nem kacagtam én.

— Mint egy kuvik. Szinte megijedtem tőle.

Az asszony végigsimította a homlokát, s zavartan maga köré nézett.

— Hol vagyok? — kérdezte félénken. — Nem tudja megmondani, hogy hol vagyok?

— Hát hol lenne?... Az utcán.

Az asszony tétován, mint aki nem tudja felfogni a hallott szó értelmét, újra megkérdezte.

— Az utcán? Melyik utcán vagyok?

A kocsis most komolyan megijedt. Úgy látszik — gondolta — hogy holdkórossal találkozott össze. Éjjel, nagyvárosban megesik az ilyesmi. Megfogta az asszony karját, és elkezdte rázni.

— Hé! Asszonyság!... Térjen magához, ébredjen!... Itt van a Báránka előtt... No, látja már?

— A Báránka előtt? — szótagolta csodálkozva, s tágra nyílt a szeme. — A Báránka előtt? — ismételte, s a hangjába egy árnyalata vegyült a gyöngédségnek. Hát Nagyváradon vagyok?

— A csudába, hát hol lenne másutt? Persze, hogy Váradon.

— Az előbb... az imént... Azt hittem, Margittán sétálok.

A kocsis megvakarta a tarkóját, úgy érezte, hogy melege kezd lenni. Nyilvánvaló, hogy nem holdkóros ez, hanem háborodott, akivel jobb lesz kedvesen beszélni.

— No, jobban van már néne? Nem fáj már semmije?

— Köszönöm... Jól vagyok. Nincsen semmi bajom. Hát Váradon vagyok, a Báránka előtt?... — mondta álmodozva, s elkezdte betűzni a bejárat feletti megvilágított betűket, majd hirtelen a kocsishoz fordult:

— Nem tudja, jó ember, hogy kik mulatnak odabenn?

— Hát már hogyne tudnám. A gazdám, Fráter Balázs tekintetes úrral, meg Veress Tóni tekintetes úr.

— Óh! Hát akkor maga... maga a Klobusiczky Béla kocsisa? — kérdezte természetes hangon.

— Én vónék — felelt meglepetten a kocsis. — De az asszonyság honnan tudja, hogy úgy hívják a gazdám?

Az asszony nem felelt.

Hirtelen mozdulattal kihúzta magát. Hátrasimította homlokából széltől kuszált haját, s megindult a bejárat felé. A lépcsőkön megállt, szemében fellobbant egy szikrája a régi csillogásnak, s énekelni kezdett.

*“Hej diri-dongó, sej diri-dongó,
Csak azértis diri-dongó...”*

A hangja reszketős volt, az éneke hamis. Már fent állt a bejárat előtt, s keze a kilincstre tévedt, mikor egyszerre visszahőkölt. Egy pillanatig látszott rajta, hogy habozik, benyisson-e vagy sem, aztán megfordult, szomorúan lehajtotta a fejét, s lassan lejött a lépcsőkről.

A kocsis megsajnálta.

“Biztosan nincs pénze italra — gondolta — vagy valami gond bántja... Ki tudja, mit forgat a zavaros fejében, hogy ilyen késő éjjel egyedül kószál.”

— Drága hely ez — mondta. — Nem való szegénynek.

— Nem — felelt csendesen az asszony, s szemében nyoma veszett az előbbi fénynek. — Nem való ez a hely szegénynek.

— Nekünk is sokba van, nagyon sokba. Taksálom vagy két határra, amit elmulattunk.

Az asszony a kezével legyintett. El akart menni, mikor hirtelen még az eszébe jutott valami:

— Meg van még a négy pej? — kérdezte kedvesen — A Csillag, a Zsófi, a Ráró meg a Bűszke?

— Hej, de régen volt az, mikor négyes fogaton jártunk be Váradra Petriből. Már csak kettőn járunk.

— Hát a Balázs tekintetes úr?

— Ő meg már éppen hogy gyalog jár...

— Kár — mondta szomorúan a nő. — Kár a szép lovakért.

— Nagy kár... De hát ingyen nem mérik a jó bort...

Az asszony felsóhajtott, búcsút intett a fejével, s megindult a kis híd irányába. A kocsis meg visszafordult a lovaihoz a mellékutcába.

Most nagy zajjal kicsapódott a kocsmá ajtaja.

Az eddig csak foszlányokban kiszűrődő muzsikaszó hangos áradattal ömlött szét az éjszakai csendben, s a kinyílt ajtóban feltűnt a monospetri földesúr sudárfához hasonló alakja.

A zajra a távolodó nő hirtelen megállott. Arcát eltakarta a csillagtalán éj feketesége, teste egybeolvadt az éj árnyékával, s senki nem vehette észre, de ő jól látta a férfi lámpafénytől megvilágított arcát.

— Béla... — suttogta. — Béla...

Mellére szorította csont és bőr kezét, mert valami megmozdult benne. Mint hamu alatt a parázs, hirtelen fellobbant benne a régen eltemetett érzés... A szíve táját gyötrő, jóleső fájdalom járta át, nyakán az erek lüktetni kezdtek, s érezte, hogy összeszorul a torka.

...Úgy itta szemével a rég nem látott képet, mint moha a ráhulló záporosót...

Klobusiczky mögött most Fráter Balázs széles vállú, köpcös alakja lett láthatóvá, mellette Veress Tóni lépett az utcára. Utánuk a banda. Úgy jöttek nótázva, vidáman kifelé, mint tíz évvel ezelőtt, gondtalanul, mintha azóta semmi sem történt volna a világban...

Az asszony szeme káprázni kezdett... Úgy tűntek fel előtte a régi kedves arcok, mintha álmában gyönyörködne bennük, nem a valóságban... De most hirtelen szédülés fogta el. Forogni kezdett vele a Báránka képe, a sárga fényt sugárzó vasveretű lámpa s a kisbögöt cipelő cigány...

Mire felocsúdott, a kis csoport már eltűnt előle, befordultak a Tiszakúria felé vezető utcába, ahonnan most egy tovagördülő kocsi zörgése hallatszott... Csak most tért teljesen magához, csak most döbbsent rá, hogy azok nem vették őt észre, s otthagyták egyedül a sötét éjszakában.

Előre botorkált.

— Béla!... Balázs!... — kiáltotta a sötétbe utánuk, és segélykérően nyújtotta a karját. — Béla! Balázs! — sikoltotta hangosan. — Én vagyok itt... Erzszi!

De nem felelt rá senki, csak a szél, mely zörgetni kezdte az ablaküvegeket.

— Segítség!... Segítség!... — zúgott végig sikolya az utcán, melyen most futni, szaladni kezdett. A melle zihált, a szívverése kihagyott, s úgy érezte, hogy a lábai nem bírják már tovább. De azért szaladt a kocsi után, mert úgy tetszett, mintha valami hangot hallott volna, hívó, csalogató hangot.

Egy pillanatra megállt, s figyelni kezdett. A képzelte hang azonban szétfoszott zúgó agyában, s csak az orkánná kerekedett szél süvítését hallotta végigzúgni az alvó város felett.

Az asszony újra nekiiramodott — de alig tett pár lépést előre, hirtelen megtántorodott, s lezuhant a földre.

S a metsző szél tombolt, süvített tovább. Dara fehérlett itt-ott az esőcseppek között, mely fehérre permetezte a házak tetjét.

52.

A hajnal derengése még nem törte át a felhővel borított ég homályát, sötéten ásítottak az utcák, az esőtől barnára vert házak. Nagyvásár volt ma, Várad híres őszi állatvására.

A vásárosok keveset aludtak ezen az éjen. Vevő, eladó, mind első akart lenni a piacon, ahol a kora reggeli órákban alakultak ki a felhajtott állatok árai. A sietősnek induló léptek azonban már a kapun túl bizonytalanokká váltak, mert az éjjel hullott eső jéggé fagyott, és sikamlóssá, csúszóssá tette az utat.

A Kőfaragó utca felől két gazdaember haladt óvatosan a nagyvásártér felé.

— Ha csúszkálással töltjük el a drága időt — dörmögte az egyik —, akkor süldő helyett üres marokkal térünk majd haza. Elkél a hízottja, míg mi a nagypiacra érünk.

Megálltak egy percre, aztán újra hozzáfogtak, hogy prüszkölve, dohogva bukducsoljanak előre. Egyszerre csodálkozva megállott az egyik.

— Nézzen már, gazdum, a túlsó oldalra. Mintha emberi test feküdne az úton.

— No, én tőlem aztán holta napjáig feküdhethet... Biztosan részeg volt, oszt lepottyant a földre.

— De hátha nem volt részeg? Hátha csak elcsúszott, s megütötte magát? Én bizony megnézem. — S már indult is át a másik oldalra.

— Hát csak menjen, szomszéd — szólta utána nevetve a másik. — Én már csak inkább hízott disznóban gyönyörködöm, mint részegben. — Alig tett azonban pár lépést előre, máris utána kiabált a másik:

— Szomszéd!... Szomszéd!... Jöjjön ide gyorsan. Asszony ez, aki itt fekszik.

— Mi a szösz... Egy asszony? Megyek, hogyne mennék.

A két ember az asszony fölé hajolt. Egy darabig hangtalanul néztek, aztán csendesen megszólalt az egyik:

— Szomszéd, én azt hiszem, ez meghótt.

— Tegyük a hátára, hogy lássuk az arcát, hát hogyha ismerjük?

Nem volt nehéz a munkájuk, könnyű volt a szerencsétlen, mint a fosztott pehely... Most, hogy az arcába nézhetek, vették csak észre, hogy lélegzik. Aprókat sóhajtván szívta tüdejére a reggeli párát, zajtalanul, mint a beteg gyermek.

— Nézzen ide, szomszéd... Nem halott ez, látja, hogy lélegzik?

— Az ám. A szemével is mintha hunyorgatna. Hé... Asszonyosság! — kiáltott rá hangosan. — Fel tud kelni? No, mozduljon!

— Nem mozdul, úgy látszik elájult.

— Hát most mi lesz? Itt nem hagyhatjuk, mert még meg talál fagygni.

— Itt nem... Pedig nekem sürgős dolgom lenne. Ebben a percben megmozdult az asszony. Lassan, fáradtan kinyitotta a szemét, nagyot sóhajtott, és halkán megszólalt:

— Jó emberek! Hagyjatok magamra, aludni akarok.

— Dehogy hagyjuk... Örülünk, hogy már magához tért. Most pedig próbáljon a talpára állani.

Fel akarták segíteni, az asszony azonban olyan gyenge volt, hogy nem bírt megállni. Odatámasztották háttal egy útjelző kőnek.

Közben lassan megvirradt... Világító rózsaszinben kezdtek ragyogni az eddig fakó felhők...

Az úttesten is mind több és több vásárra igyekvő tűnt fel. A szegényasszony körül megálltak. Tanakodni kezdtek: hová, merre vigyék? Kórházba vagy a rendőrségre? Mert az világos volt, hogy itt, ilyen állapotban nem hagyhatják egyedül a hideg, szélfújta úton.

A csoportosulást egy arra haladó csendbiztos oszlatta széjjel.

— Komédia van itt? Mit bámulnak azon az asszonyon? Menjen ki a dolgára!...

— Itt találtuk a szerencsétlent, jelentem alássan — kapta le süvegét tisztelettel a bekecses ember. — Arccal a földre bukva feküdt... Alig volt benne egy szikrányi élet.

A biztos jól szemügyre vette az asszonyt.

— No, néni, beszéljen! — szólt hozzá hajolva. — Hová igyekezett?

Az ráemelte tekintetét, mely zavaros volt, mint eső után a tavaszi tó tükre, és nem felelt.

— Nem hallotta? — kérdezte élesen a biztos. — Azt kérdeztem, hová igyekezett?

— Nem tudom... — felelt csendesen az asszony, s elkezdett reszketni.

— Nem tudja? Hát hogy került ide? Merről jött, s hová akart menni?

— Merről? — Végigsimította barázdás homlokát, mintha begyepesedett gondolatait akarta volna gyomlálni, de nem emlékezett az elmúlt percnél előbből semmire. — Nem tudom. Nem emlékszem már rá, hogy kerültem ide.

— Hát hogy hívják magát?

Az asszony a biztos szemébe nézett. Szederjes szája már szóra nyílt, de hirtelen meggondolta magát, és hallgatott.

— No, nem hallotta? A nevét kérdezem. Az asszony lehajtott a fésületlen, csapzott hajú fejét, és hallgatott.

A vásárosok sugdolódni kezdtek: — “Bűne lehet ennek, hogy titokban akar maradni” — gondolták.

A csendbiztos is kiabálni kezdett:

— Részeg maga? Vagy süket? Mit követett el, hogy titokban akar maradni? No de várjon, mindent kinyomoz a váradi hatóság... Hol lakik? Állandó lakása hol van?

— Nincs... — A hangja határozottan csengett: — Állandó lakásom nincsen.

— Csak lakott valahol! Diktálja be az utolsó lakhelyét, de gyorsan. Más dolgom is van, mint délig magát itt faggatni.

— Hogy hol laktam utoljára? — felemelte a fejét, mint aki össze akarja szedni gondolatainak kusza fonálát. — Hol is laktam csak?... Azt hiszem Margittán.

— És hogy került Váradra?

Vállat vont:

— Csak úgy... bejöttem... gyalog.

— Még hogy gyalog! — szörnyűködtek az emberek.

A biztos azonban már unta az egészet. A vásárra indult ő is, fejős tehenet akart vásárolni, ez a kóbor asszony meg itt tölteti vele a drága idejét... Ráivallt:

— Ne beszéljen itt badarságokat, hanem az igazat mondja. Margittai lakos volt mindig?

— Nem... Azelőtt Nógrádban laktam. Csesztvén és Alsósztrégován.

— Bolond ez... — dűnyögte a bekecses ember, s a dolga után akart már menni, mikor kosárral a karján egy fejkendős asszony tört magának utat. Kíváncsian nézte a körülállókat, majd tekintete az asszonyra esett. Ebben a percben hátratántorodott. Nagyot sikoltott és az asszonyhoz rohant.

— Tekintetes asszony!... Erzsi tekintetes asszony! Jól látok? Maga az?

— Hát megismersz? Meg lehet ismerni még engem? — kérdezte gyengéden, és könny rezgett a hangjában: — Mari... Marikám...

— Teremtő Úristen. Hát hogy került a tekintetes asszony ilyen állapotba?

A biztos a jövevényhez fordult:

— Maga ismeri ezt a kóborló asszonyt?

— Hát hogyan ismerném! Négy évig takarítottam rá a Fogtövi házban.

— Nem értem... Ez az asszony takarított valaha magánál?
— Dehogy, kérem, dehogy... Én szolgáltam őt ki... Hiszen nagy-
úri hölgy ő, kastélya volt, hintón járt, tafotaruhákban.
— Mari... Hallgass, az Istenért!...
— Diktálja be akkor a nevét, ha olyan jól ismeri.
— Meg ne mondd, Mari!
De már erre a csendbiztost is előntötte a düh:
— Mondják vagy nem mondják? Utoljára figyelmeztetem, hogy a
hatóság félrevezetése büntetendő cselekmény.
— Fráter-lány ő, kérem... Fráter Erzsébet — vallotta megijedve
Mari a biztosnak. — A férjétől elvált, de az szegény közben már meg-
halt, így hát most özvegy is. Ugye, drága tekintetes asszony?
— Azt állítja, hogy valaha Nógrádban lakott... valami Sztregován.
Igaz ez?
— Ott, ott, Nógrádban, én is úgy hallottam mindig.
— Jó messzire elkerült, az biztos — állapította meg a bekecses em-
ber.
— Nagyon messze... Végtelen messzeségbe...sóhajtotta Erzszi, s
mint a sebzett galambnak, feje a mellére hanyatlott.
— De hogy juthatott ilyen állapotba? — sópánkodott Mari. —
Nem kapja már az évjáradékát? Igaz, azelőtt is rendetlenül küldték, de
hát végül mégis mindig csak megjött...
Erzszi mosolyogni próbált.
— Elköltöttem két évre előre. Elfelejtetted, hogy tőlem könnyen
gurul a pénz?
— Írok akkor a fiának, meg a lányának... Hogy hagyhatják ilyen
állapotban a szülőanyjukat? — szörnyülködött a jóasszony hangosan.
— A kabátja szakadt, a cipője feslett... Csont és bőr a teste... Még ma
írok a gyermekeinek.
Elhárítóan legyintett a karjával:
— Ne írj nekik, Mari! Az ő számukra én régen meghaltam... Csak
a negyedik, csak az maradt hű hozzám.
— Ne-gye-dik? — szótagolta Mari, s kerekre nyílt a szeme a cso-
dálkozástól. — Tekintetes asszony! Lázás álom gyötri? Hiszen csak
három gyermeke van.

— Psszt! — emelte titokzatosan ujját a szája elé, hogy más meg ne
hallja. — Van még egy... A legkedvesebb... Most is itt van velem. —
S sovány kezével a mellére mutatott.

Mari segélykérően nézett a biztosra.

— Nem szoktam hazudni! Lázam sincs, eszelős se lettem. Nézd
meg, ha nem hiszed! — S egyetlen rántással feltépte viharvert kabát-
ját...

S lám, a kopott ruha alatt valami kivillant. Egy kicsinyke könyv
volt, szakadozott széllel, gyűrött, megsárgult lapokkal.

— Na, most már elhiszed? — kérdezte kihívó hangon. — Ez a
gyerekem nem szégyell... velem jön bárhová, s melegít, ha fázom. Ez
az én negyedik gyermekem, s az apját... az apját én vittem a sírba!...
— Felkiáltott, s a teste görcsösen megrándult.

A könyv pedig leesett a földre. Mari lehajolt érte, megtörülte a sze-
meit, s "*Az ember tragédiáját*" betette a kosara mélyébe.

S újra előkerült a pálinkás kulacs. Önteni akartak az elkéült száj-
ba, az asszony azonban, amint körülfelhőzte a szilvórium átható illata,
felnyitotta megtört fényű szemét, s kinyújtotta karját a kulacs után, s
jókorát húzott a testét-lelkét felmelegítő italból.

— Korttyal azt jól bírja — jegyezte meg röhögve egy most érkezett
ember, de azonnal beléfagyott a nevetés, mert alig hogy perzselni kezdte
az asszony belsejét a szesz, a teste megrándult. Először az arca, aztán a
szemhéja, majd görcsös rohamban kezdett vergődni minden egyes izma.

A körülálló borzadva szaladtak széjjel, ki jobbra, ki balra ment a
dolga után, egyszerű ember nem bírja a más kínjait bámulni. Csak a
biztos maradt mellette, meg Mari, aki leoldotta a nagy hárászkendőjét
magáról, s betakarta vele a szerencsétlen, aszott testű asszonyt.

— Elmúlik a rosszullete hamar — magyarázta sűgva a biztosnak.
— Régebben is gyakran volt ilyen rohama, csakhogy titokban tartot-
tuk... Biztos úr, engedje meg, hogy a tekintetes asszonyt magammal
vigyem. Mindig jó volt hozzám, a legjobb falatját is megosztotta ve-
lem. Elápolom ingyen a holta napjáig szívesen.

Erzszi kezével most tiltakozó mozdulatot tett. Nagy erőfeszítéssel
felnyitotta a szemét, tekintetét Marira szegezte, és simogatni kezdte
szelíd nézésével, mint a hálás, mindenünnen elzavart s most új gazdá-
ra akadó öreg eb...

— Nem megyek én hozzád, nem leszek terhedre, hiszen vagyontalan, szegény özvegy vagy magad is.

— De hiszen lakása sincs? Mit akar hát tenni?

— Ne félj, semmi rosszat... Nem kóborlok többé az utcákon, sön-tés mélyén se fog találni a reggel. Csendben leszek, Mari... künn a te-metőben. — S most váratlanul elkezdett nevetni. — Végre lesz állandó lakásom, a biztos úr is feljegyezheti majd. Erzsi tekintetes asszony rendezett viszonyok közé kerül...

— Legjobb lenne, ha valami rokona venné az asszonyságot magá-hoz... Gondolkozzék csak, él hozzátartozója Nagyváradon?

— Baranyiek! — kiáltott fel lelkesedve Mari. — Óh, hogy nem ju-tott már előbb az eszembe... Jószívű, áldott emberek azok, nem hagy-ták el a tekintetes asszonyt akkor sem, mikor a többi ismerősei már régen elfordultak tőle. Pedig csak távoli rokonok... Tekintetes asszony, támaszkodjon jól rám... Elviszem hozzájuk...

* * *

Baranyi Adolf az íróasztalnál ült, hogy levelet írjon Madách Aladár-nak. Nehezen fogott hozzá a munkához, sehogy sem tudta, hogyan kezdjen hozzá. Mert nehéz, nagyon nehéz volt levelet írni annak a fiú-nak, aki a hivatalosan megítélt járandóságon kívül édeskeveset törő-dött a szülőanyjával... Itt-ott ugyan még kisebb segélyösszeggel ellát-ta, de a házába nem vette, kórházba nem küldte, Szakállnéra bízta, aki-ről Erzsi azt állította, hogy rosszul bánt vele. Hogy indítsa el beszámoló sorait a fiúhoz, ki szellemekkel társalog, halottakat idéz — az élő szerencsétlen anyjáról meg mintha végleg elfelejtkezett volna.

Kétszer is széttépte a megkezdett írást, míg végre rendes sorokban róni kezdte a szomorú értesítést a jobb sorsra érdemes *“szegény Anyá-ról”*, aki Margittáról Váradra vetődött *“különféle viszontagságok után”*, ahol *“annyira kiszorult mindenütt, hogy a szó teljes értelmében menhely nélkül maradván, nappal az utcákon csavargott, éjjel is ott fetrengeni kénytelenítettén, az éjjeli örök által több ízben is bekísér-tetett. Ezen rémes hír után megkönyörülven rajta, magunkhoz fogad-tuk szegényt...”*

A kórház tizenhetes számú szobájában, melynek ablakai a Hidegser ut-cára nyíltak, egy öntudatát veszített asszony feküdt az ágy durva szövésű vásznán. Az esti órákban szállították ide, s már éjfél is elharangoz-tak, de még mindig nem tért eszméletre. Néha ugyan megmozdult a szája, mintha mondani akarna valamit, de csak hörgés tört elő szájából.

“Eskór” — betűzte a nővér az ágy fölé akasztott fekete táblán, me-lyen a név helye kitöltetlenül volt hagyva. — “Eskór” — motyogta a nővér, s újból hiába próbálta meg a szederjes ajkak közé önteni a gyógyszerert. Aztán leült az ágy melletti székre, s rózsafüzért pergetve ujjai között, imádkozni kezdett. A negyedik fohászig sem ért el, mikor fehér apácakendős feje mellére billent, s egyenletes mély lélegzéssel elszenderült...

A beteg pedig lassanként ébredezni kezdett.

Füle még zúgott, mint a kagylóban a morajló, messze zúgó tenger, s szájában keserű ízt érzett, de a csend s az ágy melege jól esett neki. Nem tudta még, hogy hol van s hogy került ide, de jó volt így nyugod-tan, csendben és melegben feküdni.

Lassan felemelte fáradt pillájú szemhéját, s révetegen maga elé né-zett, nem látott mást, csak a szemközti falat, melyen keresztül függött.

Úgy érezte, hogy szomjas. Rettentően szomjas, s ha nem kap egy korty vizet vagy pálinkát azonnal, meg fog fulladni.

— Szomjas vagyok... — próbált nyöszörögni, de észrevette, hogy hang nem jön ki a torkán.

Mi ez? Csak nem beteg?

S most újra beléje nyilallott az az irtózatossá váló fájdalom, amely elfogta az utcán. Tegnap volt az? Vagy sokkal régebben? Gondolkozni pró-bált, de az előző percnél messzebbre nem jutott. Azt sem tudta, hogy hol fogta el a rosszulét — Váradon-e vagy Margittán?... Egy pillanat-ra ugyan mintha Baranyiné jószágos arca ködlött volna fel emlékeze-tében, de a másik percben már Marit látta maga mellett menni, szinte érezte a volt cselédje hárászkezdőjéből kiáradó birsalmaillatot, s mint-ha újra hallotta volna Mari nehéz lélegzetét, amint őt támogatva men-nek az utcán.

— Elfáradtál, Mari? Nagyon nehéz vagyok? — szeretne volna mondani, de aztán Mari is a semmibe oszlott, s nem maradt zavaros fejében más, csak a feszület képe, mely szigorúan nézett rá a szemközti fehérre meszelt falról. S most egyszerre ráeszmélt, hogy otthon van a saját kastélyukban, Sztregován, a Madách-kúrián...

Óh, hát hogy nem ismerte meg az első pillanatban, hogy ez az ágy az övé, s mellette, szorosan mellette a másik Emié! Az ágyakkal szemközt a feszület, amit az anyósa helyezett oda, míg ő Losoncon járt a hatóságoknál. A nagyasszony, aki sohasem bocsátotta meg, hogy dédelgetett fia eretneket választott élettársául...

Le akart szállni az ágyról, de nem bírt megmozdulni sem, így csak szeme sugarával perzselte Majthényi Anna ajándékát, aki első volt mindig a háznál, s ő csak a megtúrt második...

Könnybeborult a szeme. Érezte, hogy a szíve nyugtalanodni kezd, majd kiugrik testéből s ekkor... ekkor tisztán érezte, hogy valaki vizes borogatást tesz a szíve tájékára. Óh, be jól esett a nedves ruha megnyugtató hűvössége! Évek óta most történt meg vele először, hogy valaki gondoskodott róla. Vajon ki lehet? Kinek volt ilyen könnyű, gyöngéd a keze? Hirtelen a ruhát váltó kéz után kapott. Megfogta. Megtapogatta, s rákapcsolta reszkető ujjait. A másik kéz szorítással felelt. S most úgy érezte, hogy zavaros fejében kitisztult a gondolat, s halálos bizonyossággal tudja, hogy ez a kéz csak az ő keze lehet...

— Emi, te vagy az? — kérdezte suttogva, s érezte, hogy remeg a boldogságtól a hangja.

...A kedvesnővér megütközve nézte. Úgy látszik, láza is van a szerencsétlennek, s most félrebeszél...

Ő pedig görcsösen szorongatta a nővér ujjait.

— Emi!... Emikém!... Hát... megbocsátottál? A nővér hallgatott, s nyugtalan csend szállta meg a szobát.

Az asszony szíve most bolondozni kezdett.

Az ura nem felel. Az egyetlen, aki ismeri a lelkét, aki tud olvasni a gondolataiban, s akit ő tisztá, igaz érzéssel szeretett. S mégsem felel... Mellette van, azt érzi, és mégsem szól hozzája. Még mindig haragszik?... Talán... talán az anyósa itt van valahol a szoba sarkában, s nem engedí szólni? Úristen, hát lehet ennyire gyűlölni egy egész életen keresztül?

Magához vonta karjánál fogva a nővért, átölelte, s halkán a fülébe súgta, nehogy a szobában bujkáló anyósa meghallja:

— Emi, hiszen te írtad: *“Könnyű ítélni a felületesnek, de mily nehéz, ki a szívet kutatja”* — hát akkor miért törsz pálcát felettem most, mikor a Fogtövi házban egyszer már megbocsátottál?

Elhallgatott, s remegve figyelt — a várt válasz azonban most is elmaradt. Ekkor a harag pírja öntötte el az arcát, ellökte a nővér kezét magától, s a szeme sarka rángatózni kezdett.

— Rohama lesz megint — mormolta az apáca, s hirtelen mozdulattal a gyógyszert a szájába erőltette, a homlokát meg hideg vízzel kezdte locsolgatni. S a beteg asszony pár perc múlva magához tért, s felült az ágyban.

— Hol vagyok? — kérdezte természetes hangon, s körülnézett a nehéz levegőjű szobában.

...Három üres ágy volt a fal felé állítva, s egy kis asztalon orvosságos üvegek állottak, és egy szelíd nézésű apáca hajolt aggódva föléje.

— Hol vagyok? — kérdezte még egyszer. — Hogy kerültem ide?

— A váradi kórházban van, édes lányom...

— Beteg vagyok? — s most átvillant egy gondolat az agyán. — Meg fogok halni?

— Dehogyan hal meg, édes lelkem, dehogyan fog meghalni, hiszen hála Istennek, már jobban van. Hosszú ájulásban feküdt órák óta... — tette hozzá magyarázva. — Máskor is volt már ilyen rohama?

— Azt kérdezi a nővér, hogy máskor is? Lehet... Most nagyon fáj a fejem, nem jut az eszembe semmi, de különben sem szeretek elmúlt dolgokról beszélni.

A nővér megigazította a fejealját, s elmesélte, hogy Baranyiék, akik ideszállították, már kétszer is kérdezősködtek az állapota felől.

— Jó emberek — mondta csendesen. — Áldott a szívük. Magukhoz fogadtak... Ápoltak... Gondomat viseltek... És ki járt itt még, ki érdeklődött utánam? — kérdezte élénken, s szemét várakozásteljesen a nővérré emelte. — Nem látott a folyosón várakozni kedves nővér egy fiatalasszonyt, akit Jolánkának hívnak, meg egy szép, magas, szőke férfit, akinek Aladár a neve?

— Nem, más senki nem volt itt... De talán nem is tudják még az ismerősei, hogy kórházban van, kedves lányom. Hiszen csak tegnap került ide.

...S reggelre virradva Erzsi magához hívatta a református egyház lelkészét...

... ..

A tiszteletes kelyhet, kenyeret, bort hozott magával, s egy fekete kötésű Bibliát. Amint az ajtó küszöbén megjelent fekete taláros alakja, a beteg összerezett. Arca kipirult, a szeme csillogni kezdett, s minden erejét összeszedve felült az ágyban.

— Szikszai tiszteletes úr! — kiáltott fel, s két kezét az ősz lelkész felé nyújtotta. — Szívből köszönöm, hogy személyesen jött el.

A lelkész meglepetten nézett az asszony arcába, aki a nevére szólította.

Az asszony észrevette a lelkész zavarát.

— Tiszteletes uram, ugye nem ismer meg? Pedig az apám temetése után, a gyásztoron egymás mellett ültünk.

— Egymás mellett? Gyásztoron? Bizony nem emlékszem én már édes lányom arra. — S hogy jobban szemügyre vegye a beteget, az ágya mellé lépett.

Az asszony szemébe most csillogó könny szökött.

— Fráter Erzsi vagyok, Fráter József lánya — mondta csendes hangon, s lehajtotta fakóra vált arcát, melyen végigpergett a könny.

— Úristen! — kiáltott fel a pap. — A tekintetes asszony?

— Nem ismert meg... — mondta szomorúan Erzsi. — Nem is csodálkozom rajta.

— Bocsásson meg! — mentegetődzött a pap. — Gyengék a szemeim... S olyan régen nem láttam.

— S most itt talál a kórházi ágyon.

— Kedves lányom — szólt meghatottan a lelkész — hivatott, itt vagyok. Szívesen állok segítségére, ha kérni óhajt valamit tőlem.

— Ha elmondhatnám, hogy fáj ez az élet... Tiszteletes uram, legyen most, ezekben a nehéz órákban mellettem.

— Ha könnyíteni akar kedves lányom a lelkén, ám beszéljen. Hallgatja a könyörülő, mindenütt jelenvaló Isten...

Erzsi fejét a mennyezet felé fordította, mintha tekintetével át akarta volna törni a kórház falait, hogy tanúnak hívja a minden világosság kútfejét, az igazságos Istent.

— Elhagytam az uram... kicsiny gyermekeimet... Tiszteletes uram, úgy látszik megfogott egy, valaha a fejemre szórt átok... Régen történt. Huszonnyolc éves voltam akkor, tapasztalatlan... Úgy éreztem, hogy Emi elhidegült tőlem a fogsága alatt, de az is lehet, hogy én változtam meg. Nem tudom. Nem bírok már visszaemlékezni, olyan régen történt, csak azt tudom, hogy az anyósom gyűlölt, gonosznak bélyegzett, pedig akkor még ártatlan voltam... — Most megállt a beszéddel, mert fuldokolni kezdett, s eddig fénytelen szemeiben megcsillant a gyűlölet lángja.

— Annyian ármánykodtak ellenem, tiszteletes uram! És én dacos voltam... önfejű... "csakazértis" hirtelen természet... S mikor legjobban el voltam keseredve, jött egy ember, szép szavakkal, hízelgéssel, bókkal.

A pap bólintott, s megfogta a beteg asszony kezét.

— Huszonnyolc éves voltam csak, tiszteletes uram... De esküszöm, nem csaltam meg Emit. Egy csókváltás történt — más semmi... Hát lehet egy botlásért ennyi tengernyi szenvedéssel fizetni?

A lelkész lehunyta a szemét, nem felelt egy szót sem.

— Gyermekeim nélkülem nőttek fel... Tudja, mit jelent ez, tiszteletes uram? Élt az anyjuk, ők árvák voltak... — Az utolsó szavakat sírva, szinte sikoltva mondta.

— Kedves lányom, kedves lányom... — akarta csitítani a lelkész, de elhallgatott, mert úgy érezte, hogy — Isten tudja miért — most ő is vizsgáztatásra szorulna.

— Soha szívem meg nem szűnt irántuk érezni. Elfelejtetni őket egy percre sem tudtam. Pedig megpróbáltam, tiszteletes uram. Kedveseim voltak. Istenemre mondom, hogy csak itt, Váradon, a válásunk után. Mulattam reggelig muzikaszó mellett... Ruhákat varrattam, drágákat, díszeset, s volt olyan közöttük, hogy magamra sem vettem.

Elfáradva a vallomásban, kimerülve hajtotta le a fejét, s fakó arcán végigpergett a könnyek.

— Úgy látom, megbánta, amit tett, kedves lányom, ugye, régen?

— Az emlékek, óh, az emlékek kegyetlenek, tiszteletes uram! Gyötörtek. S ha nem bírtam megbirkózni velük, akkor — mint a költöző madarak — útra indultam én is. Tavasszal, ha zsendült a rét, ősszel, ha lehulltak a lombok, visszakisértett az elvesztett életem. Vándorolni kezdtem. Váradról Cséhtelekre. Cséhtelekről Margittára. Onnan vissza Váradra, gyalog, búzás szekéren, néha gavallérok hintóján... Hi-hi-hi!

Az eddig összefüggően beszélő asszony agyában mintha megpatlant volna valami — elvesztette beszéde fonálát, s eszelősen hahotázni kezdett.

Az öreg lelkész fölkel, hogy az orvosért menjen, az asszony azonban megragadta mindkét karjával, s maga mellé húzta az ágyra, melyben most görcsösen vonaglani kezdett a teste. A melle zihált, a szeme remegett, s kezével tépdesni kezdte a takaró szélét. Ajkáról pedig, mint a gátat tört áradat, ömleni, hömpölyögni kezdett a szavak tengerre. Becsmérlő vád az anyósa ellen, védekezés önmagával szemben, értelem és örület kergették egymást zagyva beszédében, melyet megállás nélkül folytatott, míg feje kimerülve nem hanyatlott alá Szikszai tiszteletes úr karjába, aki megrendülve nézte az elmeháborodottat.

...Mikor magára ocsúdott, újra csendes, meghunyászkodó lett. Szeméből eltűnt az örület lángja, szava csengett, s tekintete józan volt és tiszta. Csak a melle zihált most is, mintha fullasztó, rettentő légszomj gyötörné.

A lelkész kezébe vette hideg, verejtékes kezét, s megsimogatta.

— Isten a megtérő bűnösnek megbocsát, leányom... S úgy hallottam, férje is megbocsátott önnek, még életében.

— Ő megbocsátott...

— Ne fájjon a kérdésem, akkor hát mért nem tért vissza hozzá?

Az asszony szemén végigcikázott újra a megszállottság lángja.

— Mert... mert... születendőben volt a negyedik gyermekünk... — suttogta úgy, mintha attól félt volna hogy meg találja rajtuk kívül még más is hallani.

— A negyedik gyermekük? De hiszen három volt: Ara, Jolán és Aladár, legalábbis én így tudtam mindig.

— A legkedvesebbet a fájdalom szülte... A szenvedés. Gyermekünket: *“Az ember tragédiája”*-t... Óh, ő nem hagy el soha... Most is itt van velem: a szívemben hordom.

— A nagy Mű!... Büszkeségünk: Az ember tragédiája... — motyogta a pap, mert most már maga sem tudta, hogy megszállott ember beszélt-e hozzá, vagy az élettől megtépázott, szomorú teremtes, aki a nagy eszmét útnak indította.

Az asszony hozzá emelte tekintetét, mely most tiszta volt, mint a tavaszi tó tükre.

— A költő akkor teremt, ha szenved, tiszteletes uram.

— Úgy mondják, hogy igen.

— S ha én visszamentem volna az uramhoz, a boldogság megakadályozta volna Emit az írásban.

— De hiszen... úgy tudom, ő már előzőleg is írt.

— Írt... apró kis dolgokat... A nagyoknak csókba fulladt a vége. Ezt az egyet meg kellett mentenem.

— A boldogsága árán?

— Mindenáron... Mert tudtam én, hogy ő nagyon szeret engem. Hogy fájt minden tettem. Fájt a tüzes vérem, a másnak adott csókom... Szenvedett, és írta *“Az ember tragédiája”*-t...

— És maga... maga, kedves lányom?

— Túl nagy lett ez a Mű... Én nem értem fel hozzá... De megtisztultam általa, nincs bennem már salak.

... ..

A kenyeret törő papi kéz remegett.

— Egyétek, vegyétek, ez az én megtörött testem... — s a szederjes ajkak közé helyezte a kenyérdarabot.

— Egyétek, vegyétek, ez az én kiöntetett vérem... — s megnedvesítette a kehely tartalmával Erzsi láztól cserepes száját.

— És most énekeljünk, kedves lányom! — s rázendített reszketős, vén hangján:

*“Tebenned bízunk eleitől fogva
Uram, téged tartottunk hajlékunknak,
Mikor még semmi hegyek nem voltak,
Hogy még sem ég, sem föld nem volt formálva,
Te voltál és Te vagy az erős Isten,
És Te megmaradsz minden időben.”*

— Ámen... — mondta Szikszai tiszteletes, s megáldotta a megtisztult asszonyt.

— Ámen... — suttogta Erzsí, s feje, mint sebzett galamb, visszahullott a kemény, kórházi párnára.

54.

Csilingelés hallatszott, finom ezüsthangok. A kórház kápolnájában misét celebrált a nővéreknek a pap.

A beteg asszony meglepetten ült fel verejtéktől nedves ágyában.

— Kedvesnővér!... A cséhteleki templom kis harangja... Hallja a csengését? Ünnepe lehet ma, nagy ünnep, hogy ilyen kora reggeli órákban húzzák a harangot.

Ült az ágyban, s reszketett a teste.

— ...Hallga! Hallga!...

Zúgott a harang, ott rezgett csilingelő hangja fájón a szíve tájékán, s lány hullámszásba ringatta a lelkét.

A nővér melléje ült, s a takaróval állig betakarta. Ő azonban csak a hangokra figyelt most, a földöntúli gyönyörű zenére, mely hívta, csalogatta, hogy jöjjön, siessen, ne késlekedjék.

Fel akart kelni, előre nyújtotta sovány karját, s szemével át akarta törni a szoba mennyezetét.

— Jövök... — suttogta. — Jövök, csak előbb a gyerekeket még egyszer látni szeretném...

A nővér szeretettel simogatni kezdte.

— Akar, édes lányom, valamit üzeni számukra? Ígérem, átadom!

Tűnő erejének utolsó megfeszítésével megszorította a nővér kezét:

— Mondják meg... hogy szerettem... Mindig szerettem őket, s ha mérföldekre éltem is tőlük, de a lelkemmel mindig mellettük voltam.

A melle most szörnyű tusába kezdett egy fojtogató éles fájdalommal. Elkékült szája kapkodva szívta a kevésnek tetsző levegőt, ujjai mellébe markoltak, s feje visszazuhant az ágyra.

— Rossz voltam anyának... — fuldokolta, s szeme védelem keresőn belekapaszkodott Krisztus keresztjébe.

— Ő megbocsát — mondta szelíden a nővér, s ő is a feszületre nézett.

— Krisztus megbocsát... — lihegte a beteg. — Krisztus megbocsát. És a gyerekek?

A nővér felelt, de már nem hallotta meg, mert hirtelen fekete körök közeledtek feléje, melyek a szeme előtt keringeni kezdtek, s hol közeledtek, hol meg távolodtak tőle... A fal is mintha kiszélesedett volna, s a feszület hihetetlen módon megnagyobbodott.

— Az Isten... — fulladozta — minden... lépésüket... áldja... meg...

Akarta még valamit mondani, de szavait elfojtotta a zokogás, és csak tagolatlan kiáltások törtek elő a torkából.

...“Giling-galang... Giling-galang...” — hallotta most közvetlen közélről az égi hangokat, melyek körülhullámozták. — “Giling-galang...” — ömlöttek el benne a hangok, s a gyönyörűségtől kiszivárgott egy könnycsepp a szemhéja alól. Egyszer még felpillantott, maga köré révedt — aztán a fal, feszület s a nővér kedves arca — minden a semmibe oszlott...

Arcát sűrű, hideg verejték lepte el, s szeme alá sötét árkot húzott az átélt fájdalom.

A nővér megrettenve ugrott fel mellőle, s kiszaladt, hogy orvosi segítséget hívjon. S a kis szobában csak a mozdulatlan, dermedt, hallotti csend maradt...

...A Hidegser utca házai között utat tört magának a novemberi nap rózsaszínű fénye. Beosont a kórház ablakán, sugárzó kékben szétoszlott az ágyon, s arany derűt szitált a halott asszonyra.

Mire a nővér az orvossal visszatért, a csíkos huzatú ágyban, mozdulatlan csendességben, nyugodott az asszony, akinek a szája szögletébe keserű vonást rajzolt elkallódott, szomorú élete...

A nővér halkán imádkozni kezdett, aztán kérdőleg az orvosra nézett, s elébe tette az üres fejlapot, melyben a név helyét kitöltetlenül hagyta, Baranyiék kérésére, az írnok. Az orvos meglepetve fordult az apáca felé.

— Hogyan? Hát a kedvesnővér nem tudta, hogy Fráter Erzsikét ápolja? Persze, persze, hiszen maga ritkán megy ki a városba, s akkor is csak a templomokat járja.

Tintát kért, az asztal mellé ült, s az üresen hagyott lapot kitöltötte. Aztán visszalépett az ágyhoz.

— Mindössze negyvenyolc éves volt — mondta megindultan, s halkán kiment a szobából.

55.

“1875. november 17.” — dátumozta Baranyi Adolf Sztregovára a Madách Aladárnak szánt levelet.

“...az orvos tanácsára kórházi ápolásra kellett őt bízunk, ahol — mint ő maga is beismerte — csakugyan a legjobb bánásmódban részesült, már-már javulást reméltünk, azonban egy rendkívüli roham ma délben eloltotta gyenge élete fáklyáját. Utóbbi napokban igen megváltozott eddigi nyugtalan természete, igen csendes volt, gyakran felsóhajtott gyermekei után, leginkább téged, kedves Aladárját emlegette, néha nővéredet, Jolánkát is — félreismerhetetlenek voltak némi lelkiismeretfurdalásai is miattatok, s végbúcsújaként anyai áldását adta reátok...”

* * *

“359. sorszám” — jegyezte be Szikszai tiszteletes úr az élőket és halottakat nyilvántartó anyakönyvbe.

A megholt neve: Fráter Erzsébet, néhai Madách Imre hitvese.

Neme: Nő.

Kora: 45 év.

Halál oka: Eskór.

Eltemettetett: A váradoszi sírkertben.

Megholt: A vármegyei közkórházban.

Utolsó lakhelye :.....

Itt megállt az írásban a tiszteletes úr.

Még egyszer gondosan átolvasta az anyakönyvi lap utolsó sorában szerényen meghúzódó jegyzetet, elgondolkozott egy kis ideig, aztán elővette finompengéjű tollkését, s a “hitvese” szót óvatosan kikaparta, tintával újra bevonalazta, s az eltüntetett “hitves” fölé bejegyezte:

“...néhai Madách Imre birtokos és országgyűlési képviselő özvegye.” — A lakhelyet jelző rovatba pedig: “Lakása állandó nem volt.”

Aztán porzót hintett a tintától még fénylő, emberi sorsot megörökítő betűkre, becsukta a vaskos anyakönyvet, megtörülte szemüvegét az elhomályosító párától, s hangosan azt mondta:

“Az vessen rá követ, aki maga is bűn nélkül való.”

Az anyakönyvet visszahelyezte a polcra, Károli Gáspár Bibliája mellé, felsóhajtott, magára terítette magyarzsinóros fekete kabátját, s az őszi színekben haldokló, hullt levelű kertjén át megindult a szomszédos templomba, ahol egy gyermek keresztelőjére már türelmetlenül várták a hívei...

V é g e

IRODALOM

Fráter Aladárnak, Fráter Józsefnek, Henriczy Bélának, Klobusiczky Tibornak és Szontagh Katalinnak ezúton mondok hálás köszönetet részben szó-, részben írásbeli közléseikért, melyekkel, a családjaikban őrzött hagyományaik nyomán, értékes felvilágosításokkal szolgáltak regényem megírásánál.

Balogh Károly: Madách, az ember és a költő.

Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete.

Utószó

Lackóné Kiss Ibolya (1896—1980) könyve 1942-ben jelent meg, s vált — vélhetően a szerény példányszám következtében — igen szűk körben ismertté és népszerűvé. Jóval ismertebb az író nő 1966-ban megjelent dokumentum-kötete, *Az asszony tragédiája*.

Fordítva kétségkívül jobb lett volna: fiatalon közreadni a dokumentum-kötetet s évtizedek múltán a regényt. Így ugyanis azzal a paradoxonnal állunk szemben, hogy a túl későn közzétett dokumentum-kötet a benne előforduló tárgyi tévedések miatt alig támaszkodhat a Madách-kutatás, míg a jelen regény kétségkívül pontosabb információit a műfajból adódóan nem lehet érdemben használni.

Az író nő által összegyűjtött anyag “romlékonyságára” mi sem jellemzőbb, mint hogy a regényben még — helyesen — 1875. november 17-e szerepel Fráter Erzsébet halálának napjaként, míg *Az asszony tragédiájában* — hibásan — 1873. november 17. De az adatközlők eredetileg helyes névsorába is hiba csúszott a dokumentum-kötetben, amelyben a sztregovai lelkész fia Henriczy Béla volt, nem pedig Ágoston.

Kérdezhetjük persze: vajon mi szükség volt arra, hogy egy sikeres regény után az író nő 70 évesen újabb könyvet írjon Fráter Erzsébetről, akiről a közben eltelt negyed század során gyakorlatilag nem tudott meg semmi újat. Nos, aligha lehet kétséges, hogy 1966-ban Csehszlovákiában (akkoriban ugyanis még ott élt L. Kiss Ibolya) nem jelenhetett volna meg ez a regénye, mint ahogyan nem jelenhetett volna meg Magyarországon sem, mert — ahogyan a korszak irodalomtörténészei előszeretettel indokolták legnagyobb íróink, költőink műveinek megcsonkítását — “sérti a szomszéd népek önérzetét”. A tanulmánykötetből ki lehetett hagyni a korrajzot s kizárólag a témára szorítkozni; nyilván ez volt az oka annak, hogy L. Kiss Ibolya másodjára egy esszét tett közzé, amelybe ideológiai szempontból kevésbé lehetett belemélyedni.

Pontos életrajzi regényt írni képtelen vállalkozás: hosszú évekig kell ugyanis tanulmányozni az érintett életét ahhoz, hogy néhány tucat tárgyi tévedéssel megússza az alkotó. Ilyen hosszú időt L. Kiss Ibolya sem

szentelt a témának; néha még a számolási készsége is cserbenhagyta, amikor pl. egy-egy eseménynél főhőse életkoráról nyilatkozott.

A hibákat, néhány névelírástól eltekintve, nem javítottuk. (Ilyen névelírás pl. a Hanzélyi Hanzély helyett, az Ecseg Ecséd helyett stb.) Ehhez ugyanis helyenként alaposan át kellett volna írni a regényt. Ilyen orvosolhatatlan hiba pl. az, amikor Fráter Erzsébet egy könyvesbolt kirakatában meglátja *Az ember tragédiája* egy — az időszakból ítélve egyértelműen első kiadású — példányát. Nos, a mű első kiadását egyáltalán nem árusították, az ugyanis a Kisfaludy Társaság tagjainak illetmény-kötete volt. Mint ahogyan az is elképzelhetetlen, hogy az 1860-as években már középiskolai tananyag lett volna a Tragédia. Azzal a résszel sem lehetett mit kezdeni, amelyben közvetlenül a szabadságharc után szó van a csaknem két évvel később, 1851 nyarán született Madách Jolánról.

Más esetekben a Madách-kutatás vitatható eredményeit vette át kritikátlanul az író. Azt, hogy Szontagh Pál udvarolt volna Fráter Erzsébetnek, ma már inkább legendának kell tartanunk. Hagyományosan Madách 1844. február 29-i levelét szokás ezzel kapcsolatban idézni, ám annak figyelmes elolvasása inkább arra enged következtetni, hogy Szontagh nem is nagyon ismerhette a lányt. Máskülönből miért kérte volna barátját arra, hogy írjon róla? Netán megerősítést várt tőle? Ebben az esetben Madáchnak valamilyen formában utalnia kellett volna barátja — jó vagy rossz — választására. Ami pedig a híres levélnek azt a részét illeti, hogy “külömből azt tartjuk meg magunknak, hogy egymás’ választójainak soha sem udvaroljunk”, abból éppenséggel arra következtethetünk, hogy a levélíró jelezni kívánta: zokon venné, ha netán Szontagh is udvarolna Erzsikének.

Ám minden hibája ellenére azt mondhatjuk, lélektanilag talán a leghitelesebb Fráter Erzsébetről szóló könyvet veheti immár másodízben kézbe az olvasó.

L. Kiss Ibolya elévülhetetlen érdeme, hogy felismerte: a sajátos háromszög mindhárom tagja áldozat volt, elsősorban saját szerepének az áldozata. Az az üldöző—üldözött—megmentő játszma (Majthényi Anna—Fráter Erzsébet—Madách Imre), amely kialakult közöttük, s amelyre személyiségjegyeik többé-kevésbé predesztinálták őket, mind-

hármuk számára egyaránt elviselhetetlennek bizonyult. Tulajdonképpen az író meglehetősen elnéző volt Madách Imrével szemben. Így nem élezte ki azt a konfliktust, amely abból adódhatott, hogy Madách — valóban így volt-e vagy sem, ezt ma már nehéz lenne kideríteni — nem avatta be a feleségét Rákóczy János rejtegetésének a titkába. Reméljük, hogy a mai olvasó — gyengéi ellenére — ugyanolyan megértéssel fogadja L. Kiss Ibolya könyvét, mint ahogyan ő igyekezett megérteni könyvének szereplőit, Fráter Erzsébetet éppúgy mint Madách Imrét vagy Majthényi Annát.

Andor Csaba

A MADÁCH KÖNYVTÁR – ÚJ FOLYAM EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

1. I. Madách Szimpózium (1995)
2. II. Madách Szimpózium (1996)
3. Fráter Erzsébet emlékezete I. (1996)
4. Imre Madách: Le manusheski tragedija (1996)
5. III. Madách Szimpózium (1996)
6. Balogh Károly: Gyermekkorom emlékei (1996)
7. Nagyné Nemes Györgyi–Andor Csaba: Madách Imre rajzai és festményei (1997)
8. IV. Madách Szimpózium (1997)
9. Andor Csaba: Ismeretlen epizódok Madách életéből (1998)
10. Andor Csaba: Madách Imre és Veres Pálné (1998)
11. V. Madách Szimpózium (1998)
12. Fejér László: Az ember tragédiája bemutatói (1999)
13. Madách Imre: Az ember tragédiája. I. Főszöveg (1999)
14. Madách Imre: Az ember tragédiája. II. Szövegváltozatok, kommentárok (1999)
15. I. Fráter Erzsébet Szimpózium (1999)
16. VI. Madách Szimpózium (1999)
17. Imre Madách: Di tragedye funem mentshn (2000)
18. Majthényi Anna levelezése (2000)
19. Komjáthy Anzelm: Önéletírás (2000)
20. VII. Madách Szimpózium (2000)
21. Imre Madách: Tragedy of the Man (2000)
22. Fráter Erzsébet emlékezete II. (2001)
23. II. Fráter Erzsébet Szimpózium (2001)
24. Bárdos József: Szabadon bűn és erény közt (2001)
25. VIII. Madách Szimpózium (2001)
26. Madách Aladár művei. I. Versek (2002)
27. IX. Madách Szimpózium (2002)
28. Imre Madách: A Traxedia do Home (2002)
29. Enyedi Sándor: Az ember tragédiája bemutatói.
I. Az ősbemutatótól Trianonig (2002)
30. XI. Madách Szimpózium (2003)

31. Imre Madách: Moses (2003 [angol fordítás])
32. Bódi Györgyné: A legújabb Madách-irodalom (1993–2003) (2004)

SOROZATON KÍVÜLI KIADVÁNYOK

- Madách Imre: Az ember tragédiája (2002)
Andor Csaba: Százegy aforizma (2002)
Györe Balázs: A jámbor Pafnutyij apát keze vonása
(Györe Balázs művei 1., 2002)
Palágyi Menyhért: Madách Imre neje (2003)
Györe Balázs: A 91-esen nyugodtan elalhatok
(Györe Balázs művei 2., 2003)
Frim Jakab: A hülyeség és a hülyeintézetek, különös tekintettel
Magyarország hülyéire (2004)
Antal Sándor: Ady és Várad (2004)

Megköszönjük, ha személyi jövedelemadója 1%-ával támogatja a Madách Irodalmi Társaság további működését és kiadványainak megjelentetését.

Adószámunk: 18066452-1-42

Címünk: 1072 Bp., Nyár utca 8.

Számlánk: Madách Irodalmi Társaság, 11707024–20345224